

मध्यमकालीन खर्च संरचना

(आर्थिक वर्ष २०७६/७७ – २०७८/७९)

प्रदेश सरकार
प्रदेश योजना आयोग
प्रदेश नं. ९
विराटनगर, नेपाल

प्रदेश सरकार
आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय
प्रदेश नं. ९
विराटनगर, नेपाल

मध्यमकालीन खर्च संरचना

(आर्थिक वर्ष २०७६/७७ – २०७८/७९)

प्रदेश सरकार
प्रदेश योजना आयोग
प्रदेश नं. १
विराटनगर, नेपाल

प्रदेश सरकार
आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय
प्रदेश नं. १
विराटनगर, नेपाल

आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्री

प्रतिबद्धता मन्तव्य

आवधिक योजना र वार्षिक बजेटविच तादात्म्यता कायम गरी समष्टिगत र विषय क्षेत्रगत लक्ष्य एवं उद्देश्यहरू हासिल गर्न सार्वजनिक स्रोत र खर्च व्यवस्थापनको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ। सार्वजनिक खर्चमा विनियोजन कुशलता, कार्यान्वयन दक्षता र वित्तीय सुशासन कायम गरी सार्वजनिक स्रोतको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्न मध्यमकालीन खर्च संरचना एउटा महत्त्वपूर्ण औजारको रूपमा रहेको छ। अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले सार्वजनिक आय-व्ययको विवरण प्रस्तुत गर्दा अनिवार्य रूपमा आगामी तीन वर्षमा हुने खर्चको प्रक्षेपण सहितको मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। उक्त व्यवस्थाको कार्यान्वयन गर्ने प्रयास स्वरूप यस प्रदेशमा आ.व. २०७६/७७ देखि मध्यमकालीन खर्च संरचनालाई संस्थागत गर्ने प्रयास स्वरूप यो पहिलो सुरुवात रहेको छ।

"समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली" को राष्ट्रिय सोच एवम् सन् २०३० भित्रै दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्ने लक्ष्य तथा "स्वच्छ, सुखी र समुन्नत" प्रदेशको अवधारणामा टेवा पुग्ने गरी प्रादेशिक समृद्धि र विकास हासिल गर्न यो खर्च संरचना सहयोगी हुने अपेक्षा गरिएको छ। यसबाट समग्र वित्त अनुशासन कायम गरी प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा पूर्वानुमान गरिए अनुरूप बजेट विनियोजन हुने, नया थालनी गर्ने आयोजनामा रकम विनियोजन गर्न सहज हुने तदनुरूप स्रोतको पूर्वानुमान गर्न सकिने तथा स्रोतका सम्भाव्य क्षेत्रहरूको खोजी गर्न अभिप्रेरित हुने वातावरणको सृजना हुन जान्छ। यसको अतिरिक्त सार्वजनिक खर्चको कुशल र प्रभावकारी व्यवस्थापन गरी अपेक्षित नतिजा हासिल गर्न सघाउ पुग्ने विश्वास लिइएको छ।

मध्यमकालीन खर्च संरचनामा विषय क्षेत्रगत नतिजा सूचकको उपलब्धिका आधारमा मध्यमकालीन लक्ष्य निर्धारण गरी विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान तथा प्रक्षेपण गर्न सकिने खालका संक्षिप्त तालिका प्रस्तुत गरिएको छ। नतिजा सूचक तयार गर्दा पन्ध्रौं योजना, प्रादेशिक आवधिक योजना, दिगो विकास लक्ष्य, विकासका अन्य साझा एजेण्डाहरूका साथै प्रादेशिक वस्तुस्थिति एवं आवश्यकता तथा सामर्थ्यलाई समेत आधार लिइएको छ। आगामी वर्षहरूमा यस प्रयासलाई थप सुदृढ र प्रभावकारी बनाउँदै लैजान पनि यो दस्तावेज महत्त्वपूर्ण हुनेछ। यस खर्च संरचनामा आगामी पहिलो आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा त्यसपछिका दुई आर्थिक वर्षको प्रक्षेपण गरी तीन वर्षको चक्रीय बजेट प्रस्तुत गरिएको छ। यसले विषय क्षेत्रगत मन्त्रालय/निकायहरूलाई आवश्यक स्रोत सहित सार्वजनिक वित्तको पूर्वानुमान गर्न सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ।

यस मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा कार्यमा समन्वय र सहजीकरण गर्ने प्रदेश योजना आयोग, यस कार्यमा संलग्न हुने आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालयका सबै कर्मचारी तथा विषयगत मन्त्रालयका कार्यदलका सदस्यहरूलाई आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय धन्यवाद ज्ञापन गर्दछ।

इन्द्रबहादुर आइवो

उपाध्यक्ष

प्रदेश योजना आयोग, प्रदेश नं. १

मन्तव्य

अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले सार्वजनिक आय-व्ययको विवरण प्रस्तुत गर्दा अनिवार्य रूपमा आगामी तीन वर्षमा हुने खर्चको प्रक्षेपण सहितको मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेर मुताविक प्रदेश एकाको मध्यमकालीन खर्च संरचना प्रस्तुत गर्न पाउँदा प्रदेश योजना आयोग यस कार्यमा संलग्न आयोगका पदाधिकारी, अधिकृत, कर्मचारी र हाम्रो क्षमता विकासमा योगदान गर्नुहुने राष्ट्रिय योजना आयोग तथा एसडीसीका विज्ञ लगायत सबैलाई हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु।

आयोग स्थापना पछिको पहिलो प्रयास भएको कारणले पनि वार्षिक बजेट पूर्व खर्च संरचना तयार गरी सोहि अनुसारमात्र बजेट विनियोजन गर्ने काममा केहि कमजोरी रहन गयो। तथापि आवधिक योजनाको आधारपत्र र त्यसमा आधारित नीति तथा कार्यक्रम बनेका कारण उल्लेखनीय समस्या छैन। आगामी दिनमा खर्च संरचनालाई व्यावहारिक बनाउने कुरामा प्रदेश सरकारको भरपर्दो प्रतिवद्धता छ।

मध्यमकालीन खर्च संरचनाले हामीलाई वित्तीय अनुशासनमा बस्न तार्किक ढंगले मद्दत गर्छ। यसले गर्दा आम्दानी र खर्चका स्रोतहरूको विन्यास पनि क्षमताको सीमाभित्र पर्न जान्छ। बजेट सरकारको सालवसाली नियमित प्रकृया हो र अघिल्लो बजेटको प्रभाव पछिल्लो बजेटसम्म पर्छ किनकि विकास नियमित प्रकृया हो। तर भविष्यको आंकलन गर्दा ३ वर्ष भित्र सम्पन्न हुने अथवा ३ वर्ष भित्रको व्यवहारिक आंकलन अनुरूप मात्र बजेट विन्यास होस भन्ने मनसायले मध्यमकालीन खर्च संरचनाको प्रणाली लागु गरिएको हो।

योजनाको थलोमै गएर सहजीकरण गर्ने उच्चस्तरीय अनुगमन नियमनका प्रणाली मार्फत विकास योजनाको समयबद्ध, मित्तव्ययी, स्तरीय, प्रभावकारी र सृजनात्मक कार्यान्वयन होस भन्ने चाहना प्रदेश सरकारको रहेको छ। प्रदेश सरकारको यो दृष्टिकोणलाई सफल पार्न पनि मध्यमकालीन खर्च संरचना र यसले निर्धारित गरेको अनुशासनको परिपालना जरुरी हुन्छ।

स्थानीय तह, नागरिक समाज, राजनीतिक दल र पेशागत संस्थाका महानुभावलाई प्रदेशको स्रोत र योजनाप्रति चासो राखेर विकास अभियानमा साझेदारी गर्नुहुन हार्दिक अपील गर्दछु। मुख्यमन्त्रीज्यू, सबै मन्त्रीज्यू, सबै मन्त्रालय लगायत मन्त्रालयगत योजना महाशाखा र योजना कार्यान्वयन गर्ने सबै निकायलाई हार्दिक धन्यवाद टर्क्याउन चाहन्छु। आगामी दिनमा यस्तै सहकार्य मार्फत हामी विकास योजनाको सबलीकरण गर्न सफल हुने विश्वास प्रकट गर्दछु।

सुबोधराज प्याकुरेल

विषयसूची

परिच्छेद एक: परिचय -----	१
१.१ पृष्ठभूमि-----	१
१.२ अवधारणा तथा उद्देश्य-----	१
१.३ संस्थागत व्यवस्था-----	२
१.४ मध्यमकालीन खर्च संरचनाको अभ्यास-----	२
१.५ मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा प्रक्रिया-----	२
परिच्छेद दुई : मध्यमकालीन खर्च संरचना (२०७६/७७-२०७८/७९) -----	४
२.१ पृष्ठभूमि-----	४
२.२ प्रदेशको दीर्घकालीन सोच-----	४
२.३ दीर्घकालीन सोचका आधार स्तम्भ-----	४
२.४ प्रदेशको समष्टिगत लक्ष्य-----	४
२.५ समष्टिगत उद्देश्य-----	४
२.६ समष्टिगत रणनीति-----	५
२.७ परिमाणात्मक लक्ष्य-----	५
२.८ स्वच्छता, सुख र समुन्नतिका प्रादेशिक लक्ष्य, गन्तव्य र सूचक-----	६
२.९ मध्यमकालीन खर्च संरचनाको बजेट विनियोजन र प्रक्षेपण-----	११
परिच्छेद तीन : आर्थिक क्षेत्र -----	१९
३.१ कृषि, सहकारी तथा भूमि व्यवस्थापन-----	१९
३.१.१ कृषि, पशुपक्षी तथा मत्स्य विकास-----	१९
३.१.२ भूमि व्यवस्थापन-----	२०
३.१.३ गुठी व्यवस्थापन-----	२१
३.१.४ खाद्य सुरक्षा तथा पोषण-----	२२
३.१.५ सहकारी क्षेत्र-----	२३
३.२.१ उद्योग-----	२३
३.२.२ खानी तथा खनिज सम्पदा-----	२४
३.२.३ वाणिज्य तथा आपूर्ति-----	२५
३.३ वन तथा जैविक विविधता-----	२७
परिच्छेद चार : सामाजिक क्षेत्र -----	३३
४.१ शिक्षा-----	३३
४.२ स्वास्थ्य तथा पोषण-----	३४
४.३ खानेपानी तथा सरसफाइ-----	३५
४.४ जनसंख्या तथा बसाइँसराइ-----	३६
४.५ लैङ्गिक समानता तथा महिला सशक्तिकरण-----	३७
४.६ सामाजिक समावेशीकरण-----	३८
४.७ सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण-----	३९
४.८ ज्येष्ठ नागरिक-----	३९
४.९ अपाङ्गता भएका व्यक्ति-----	४०

४.१० बालबालिका तथा किशोर किशोरी -----	४१
४.११ युवा तथा खेलकुद -----	४२
४.१२ भाषा, कला, साहित्य, संस्कृति तथा सम्पदा संरक्षण -----	४३
४.१३ गैरसरकारी क्षेत्र -----	४३
परिच्छेद पाँच : पूर्वाधार क्षेत्र -----	५५
५.१ शहरीकरण, ग्रामीण विकास तथा बस्ती व्यवस्थापन-----	५५
५.२ सिंचाइ तथा जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन -----	५७
५.२.१ सिंचाइ -----	५७
५.२.२ जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन-----	५८
५.३ ऊर्जा -----	५९
५.३.१ जलविद्युत -----	५९
५.३.२ सौर्य तथा अन्य नवीकरणीय ऊर्जा -----	६०
५.४ यातायात पूर्वाधार विकास तथा यातायात व्यवस्थापन -----	६१
५.५ विज्ञान तथा प्रविधि-----	६२
५.६ सूचना तथा सञ्चार प्रविधि-----	६२
परिच्छेद छः सुशासन, शान्ति सुरक्षा, सुव्यवस्था र अन्तरसम्बन्धित क्षेत्र -----	७१
६.१ सुशासन तथा क्षमता विकास -----	७१
६.२ मानवअधिकार, शान्ति सुरक्षा तथा सुव्यवस्था-----	७२
६.३ गरिबी निवारण -----	७३
६.४ श्रम तथा रोजगारी -----	७४
६.५ वातावरण तथा जलवायु परिवर्तन-----	७५
६.६ विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन -----	७६
६.७ विषय क्षेत्रगत नतिजा सूचक र लक्ष्य -----	७७
अनुसूची.....	८१

संक्षेपीकरणको सूची

आ.मा.का.म.	-	आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालय
आ.मा.यो.म.	-	आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय
उ.प.व.वा.म.	-	उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय
कि.ग्रा.	-	किलोग्राम
कि.मि.	-	किलोमिटर
कृ.प.वि.म.	-	कृषि तथा पशुपक्षी विकास मन्त्रालय
के.त.वि.	-	केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग
गै.स.स.	-	गैरसरकारी संस्था
जि.प्र.का.	-	जिल्ला प्रशासन कार्यालय
दि.वि.ल.	-	दिगो विकास लक्ष्य
ने.इ.प.	-	नेपाल इन्जिनियरीड परिषद्
ने.ज.स्वा.स.	-	नेपाल जनसांख्यिक स्वास्थ्य सर्वेक्षण
ने.वि.वि.प्र.	-	नेपाल विधि विज्ञान प्रयोगशाला
ने.श्र.स.	-	नेपाल श्रमशक्ति सर्वेक्षण
ने.स.वि.स.	-	नेपाल शहरी विकास सर्वेक्षण
प्र.यो.आ.	-	प्रदेश योजना आयोग
भू.कृ.स.म.	-	भूमि व्यवस्था, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय
भौ.पू.वि.म.	-	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय
मा.वि.	-	माध्यामिक विद्यालय
मा.वि.सू.	-	मानव विकास सूचकाङ्क
मु.म.प.का.	-	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
मे.ट.	-	मेट्रिक टन
रा.ज.स.	-	राष्ट्रिय जनसांख्यिक सर्वेक्षण
रा.यो.आ.	-	राष्ट्रिय योजना आयोग
रा.वि.प्र.	-	राष्ट्रिय विपद् प्रतिवेदन
वि.बैं.	-	विश्व बैंक
व्य.सू.प्र.	-	व्यवस्थापन सूचना प्रणाली
श्र.रो.सा.सु.म.	-	श्रम रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय
सा.वि.म.	-	सामाजिक विकास मन्त्रालय
सा.सु.को.	-	सामाजिक सुरक्षा कोष
स्था.पू.वि.	-	स्थानीय पूर्वाधार विकास विभाग
स्वा.व्य.सू.प्र.	-	स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणाली
हे.	-	हेक्टर

EMIS	-	Education Management Information System
GIS	-	Geographic Information System
HMIS	-	Health Management Information System
LMBIS	-	Line Ministry Budgetary Information System
LMIS	-	Labour Management Information System
MICS	-	Multiple Indicator Cluster Survey
MTEF	-	Medium Term Expenditure Framework
NDHS	-	Nepal Demographic Health Survey
NLFS	-	Nepal Labour Force Survey
PIS	-	Personnel Information System
RMIS	-	Revenue Management Information System
SSP	-	State Support Program
TNA	-	Training Need Assessment

परिच्छेद एक: परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

नेपालले संघ, प्रदेश र स्थानीय गरी तीन तहको सरकार सहितको संघीय प्रणाली अवलम्बन गरेको छ । यसै अनुसार तहगत सरकार निर्वाचित भई मुलुकको समृद्धिमा क्रियाशील छन् ।

"समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली" को राष्ट्रिय सोच, दिगो विकास लक्ष्य, प्रदेशको दीर्घकालीन सोच "स्वच्छ, सुखी र समुन्नत प्रदेश" र सामाजिक न्याय सहितको प्रदेश निर्माण गर्ने प्रादेशिक उद्देश्य प्राप्त गर्न सार्वजनिक खर्चको कुशल परिचालन अपरिहार्य छ । यसका लागि विनियोजन कुशलता तथा दक्षता र वित्तीय अनुशासनको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने औजारको रूपमा मध्यमकालीन खर्च संरचना (MTEF) रहेको छ ।

दीर्घकालीन सोच, आवधिक योजना र वार्षिक बजेट बिचको तादात्म्यता र सामञ्जस्यता कायम गर्नु नै मध्यमकालीन खर्च संरचनाको मूल उद्देश्य हो । प्रादेशिक सोच र लक्ष्य प्राप्त गर्न आवधिक योजना, नीति तथा कार्यक्रम र वार्षिक बजेट बिच यथासम्भव तादात्म्यता राख्ने प्रयासका साथ यो मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा गरिएको छ ।

अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका सरकारले सार्वजनिक खर्चको विवरण प्रस्तुत गर्दा अनिवार्य रूपमा मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा गरी पेस गर्नु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा गर्दा आयोजनाका प्राथमिकता सहित आगामी तीन आर्थिक वर्षको स्रोत र साधनको प्रक्षेपण, विनियोजनको सुनिश्चितता, खर्चको पुस्ट्याई समेत समेट्दै प्राप्त हुन सक्ने उपलब्धि समावेश गरिनु पर्ने व्यवस्था छ ।

मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा गर्दा पन्ध्रौं योजनाको आधार-पत्र, प्रादेशिक आवधिक योजना र दिगो विकास लक्ष्य हासिल हुने गरी परियोजनाको प्राथमिकीकरणका मापदण्ड तय गरिएको छ । प्राथमिकीकरण गर्दा विकास आयोजनालाई ५ वटा विषय क्षेत्रमा विभाजन गरिएको छ । खर्च संरचनामा आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को हकमा विनियोजित बजेट अनुरूप नै र आगामी दुई आर्थिक वर्षको हकमा आयोजना कार्यान्वयनको स्थिति, उपलब्ध स्रोत, साधन र खर्च गर्ने क्षमतालाई आधार मानी बजेट प्रक्षेपण गरिएको छ । यस खर्च संरचनामा आगामी तीन वर्षमा गरिने लगानीबाट प्राप्त हुने लक्षित उपलब्धि अनुसारका नतिजा सूचक प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.२ अवधारणा तथा उद्देश्य

मध्यमकालीन खर्च संरचनाले सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनको महत्त्वपूर्ण औजारको रूपमा काम गर्दछ । यसले स्रोत र साधनको आकलन गरी प्राथमिकताको क्षेत्रमा मध्यमकालीन अवधिको लागि स्रोतको बाँडफाँट सहितको अनुमानको खाका तयार गर्दछ । यसरी तयार गरिएको मध्यमकालीन खर्च संरचना अनुरूप सबै मन्त्रालय तथा निकायले नीति तथा कार्यक्रम तयार गरी कार्यान्वयन गर्दछ ।

यो खाका तयार गर्दा गत आर्थिक वर्षको वास्तविक स्रोत अनुगमन र खर्च अनुसार आगामी दुई वर्षको आर्थिक वर्षको बजेट प्रक्षेपण गरिन्छ । प्रत्येक वर्ष बजेट कार्यान्वयन पश्चात् प्रगति समीक्षा गरी बाँकी दुई वर्षको बजेट परिमार्जन सहित प्रक्षेपण गरिन्छ । यसरी मध्यमकालीन संरचनामा चक्रीय हिसाबले प्रत्येक वर्ष तीन वर्षको बजेटको आकलन गरिनु पर्छ । तसर्थ यस खर्च संरचनालाई विकासको आवश्यकता, आयोजना कार्यान्वयनको अवस्था, राजस्व र वैदेशिक सहायताको अनुमान समेतलाई समेटेर हरेक वर्ष परिमार्जन गरिन्छ । यो प्रक्रियाले बजेट तर्जुमा प्रक्रियालाई यथार्थपरक र वस्तुनिष्ठ बनाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका पुऱ्याउनुको साथै बजेटलाई प्रादेशिक लक्ष्य, उद्देश्य, नतिजा र उपलब्धिसँग आबद्ध गराउँछ ।

मध्यमकालीन खर्च संरचनाका उद्देश्य निम्नानुसार छन् :

१. सार्वजनिक खर्च प्रणालीमा वित्त अनुशासन कायम गरी समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व कायम गर्नका लागि सरकारलाई प्राप्त हुने मध्यम अवधिको आन्तरिक र बाह्य स्रोतको वास्तविक अनुमान गरी बजेट खाका तर्जुमा गर्ने ।
२. सरकारको विकास योजनाको प्राथमिकताका क्षेत्रमा लगानीको सुनिश्चितता प्रदान गर्न स्रोत र साधनको विनियोजन प्रक्रियाको पुनः संरचना गरी प्राथमिकता प्राप्त विषयगत क्षेत्रमा बजेटको बाँडफाँट गर्ने ।
३. सार्वजनिक खर्चलाई बढी प्रभावकारी र कुशल बनाई लक्षित प्रतिफल सुनिश्चित गर्ने ।
४. सम्बन्धित मन्त्रालयको बजेट अनुमान वास्तविक बनाउने ।

१.३ संस्थागत व्यवस्था

मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमामा देहाय बमोजिम संस्थागत व्यवस्था गरिएको छ :

(क) निर्देशक समिति : मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा कार्यको समग्र निर्देशनका लागि देहाय बमोजिमको निर्देशक समिति रहेको छ :

१. माननीय अर्थमन्त्री - अध्यक्ष
२. माननीय उपाध्यक्ष, प्रदेश योजना आयोग - सदस्य
३. माननीय सदस्यहरू, प्रदेश योजना आयोग - सदस्य
४. प्रमुख सचिव - सदस्य
५. प्रदेशका सबै सचिवहरू - सदस्य
६. सचिव, प्रदेश योजना आयोग - सदस्य सचिव

(ख) स्रोत समिति : अर्थतन्त्रको आर्थिक परिसूचकको विश्लेषण गरी समष्टिगत आर्थिक संरचना तयारी, आगामी तीन आर्थिक वर्षको बजेटको कुल सीमा प्रक्षेपण, खर्च तथा स्रोत सहितको मध्यमकालीन खर्च संरचना सीमा निर्धारण र बजेटको कार्यान्वयन स्थितिको समीक्षा गरी आगामी आर्थिक वर्षको बजेट सीमा निर्धारण गरी सो सीमा सहितको मार्गदर्शन पठाउन देहाय बमोजिमको स्रोत समिति रहनेछ :

१. उपाध्यक्ष, प्रदेश योजना आयोग - अध्यक्ष
२. सदस्य, प्रदेश योजना आयोग (आर्थिक व्यवस्थापन क्षेत्र हेर्ने) - सदस्य
३. सचिव, आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय - सदस्य
४. प्रदेश लेखा नियन्त्रक, प्रदेश लेखा नियन्त्रकको कार्यालय - सदस्य
५. सचिव, प्रदेश योजना आयोग - सदस्य सचिव

(ग) मध्यमकालीन खर्च संरचना कार्यदल : सम्बन्धित मन्त्रालय तथा आयोग/निकायहरूमा देहाय बमोजिम मध्यमकालीन खर्च संरचना कार्यदल रहनेछ । सो कार्यदलले मन्त्रालय र मातहतका निकायका प्रत्येक क्रियाकलापको एकाइगत लागत आकलन गरी मध्यमकालीन खर्च संरचनाको खाका तर्जुमा र बजेट मस्यौदा तयार गर्ने कार्य गर्दछ ।

१. महाशाखा प्रमुख (योजना हेर्ने) - अध्यक्ष
२. आर्थिक शाखा प्रमुख - सदस्य
३. मातहतका निकाय/निर्देशनालयको प्रतिनिधि* - सदस्य

नोट : १. *मातहत निकाय नरहेकाको हकमा आवश्यक नपर्ने ।

२. संवैधानिक अङ्ग र प्रदेश सभाका सचिवले आ-आफ्नो निकायको मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गरी/गराई पेस गर्नु पर्नेछ ।

१.४ मध्यमकालीन खर्च संरचनाको अभ्यास

नेपालमा दसौं योजनादेखि मध्यमकालीन खर्च संरचनाको सुरुवात भएको हो । यसको सकारात्मक पक्षलाई अनुसरण गरी अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐनको व्यवस्था बमोजिम प्रदेशले पहिलो पटक यो मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा गरेको छ ।

१.५ मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा प्रक्रिया

(क) त्रि-वर्षीय खर्च प्रक्षेपणसहित कुल बजेटको आकार तयारी :

गत आर्थिक वर्षको सार्वजनिक खर्चको यथार्थ स्थिति, चालु आर्थिक वर्षको अनुमान र मध्यमकालीन खर्च संरचनाको आधारमा विषय क्षेत्रगत निकाय/मन्त्रालयसँग नीतिगत छलफल गरी आगामी आर्थिक वर्षको आयव्ययको प्रारम्भिक प्रतिवेदन तयार गर्नु पर्दछ । यसका साथै प्रदेशको समष्टिगत अर्थतन्त्रको वर्तमान स्थिति, चालु राष्ट्रिय/प्रादेशिक आवधिक योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना, कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको प्रक्षेपण, वित्तीय स्थिति, वित्त परिचालनको सम्भावना, राजस्व तथा करको लचकता तथा प्रक्षेपण तथा कार्यगत नीति र प्राथमिकताको आधारमा बजेट तथा स्रोत समितिले आगामी आर्थिक वर्षको कुल बजेटको आकार र सीमा निर्धारण गर्नु पर्दछ ।

(ख) बजेट सीमा र मार्गदर्शन पठाउने :

बजेट तथा स्रोत समितिले तयार गरेको बजेटको सीमाभित्र रही मन्त्रालयगत र क्षेत्रगत रूपमा चालु, पुँजीगत र वित्तीय व्यवस्था सहितको बजेटको सीमा र मार्गदर्शन बमोजिम आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालयले प्रादेशिक मन्त्रालयगत बजेट सूचना प्रणाली (PLMBIS) मा प्रविष्टि गर्नेछ ।

(ग) आयोजना बैंक र आयोजनाको छनौट तथा प्राथमिकीकरण :

प्रदेशको आवश्यकता, समस्या र सम्भाव्यता, कार्यान्वयन योग्यता र बढी प्रतिफलयुक्त विषयक्षेत्रगत आयोजनाको पहिचान, विश्लेषण तथा प्राथमिकीकरण र छनौट गरी सोका आधारमा आयोजना समावेश गरी आयोजना बैंक बनाउनु पर्दछ । आयोजना बैंकमा समावेश भएका आयोजनाको प्राथमिकताक्रमको आधारमा मध्यमकालीन खर्च संरचनामा आयोजना समावेश गर्नु पर्दछ । यसरी छनौट गरी समावेश गरिएको आयोजनामा आगामी आर्थिक वर्षको बजेट विनियोजन र थप २ आर्थिक वर्षको खर्च तथा स्रोतको प्रक्षेपण गर्नु पर्दछ ।

(घ) मध्यमकालीन खर्च संरचना, कार्यक्रम तथा बजेट प्रस्ताव :

बजेट तथा स्रोत समितिले तयार गरी पठाएको सीमा र मार्गदर्शनभित्र रही विषयक्षेत्रगत निकाय/मन्त्रालयले आफ्ना आवश्यकता र प्राथमिकीकरणका आधारमा छनौट भएका आयोजना/कार्यक्रमको त्रिवर्षीय खर्च प्रक्षेपण सहितको मध्यमकालीन खर्च संरचना र आगामी आर्थिक वर्षको बजेट तयार गरी प्रादेशिक मन्त्रालयगत बजेट सूचना प्रणाली (PLMBIS) मा प्रविष्टि गरी आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालयमा पठाउनु पर्दछ ।

(ङ) विषयगत प्राविधिक समितिमा छलफल :

विषय क्षेत्रगत निकाय/मन्त्रालयबाट प्रस्तावित आयोजना/कार्यक्रमको त्रिवर्षीय खर्च प्रक्षेपण सहितको मध्यमकालीन खर्च संरचना र बजेटमाथि सम्बन्धित विषयगत प्राविधिक समितिमा छलफल गर्नुपर्ने हुन्छ। यसरी छलफल गर्दा नेपालको संविधान (मौलिक हक, राज्यका निर्देशक सिद्धान्तहरू र राज्यका नीति र अनुसूची ६, ७, ८ र ९ बमोजिमको कार्यक्षेत्र/क्षेत्राधिकार), राष्ट्रिय दीर्घकालीन सोच, राष्ट्रिय आवधिक योजना, प्रदेशको आवधिक योजना, दिगो विकास लक्ष्य, सम्बन्धित प्रदेशको आवश्यकता, समस्या र सम्भावना र आयोजना बैंकबाट छनौट गरिएका आयोजनाको प्राथमिकीकरणलाई आधार बनाउनु पर्दछ ।

(च) मस्यौदा तयारी गरी प्रदेश सभामा पेस गर्ने :

विषयगत प्राविधिक समितिमा छलफल पश्चात् प्रस्ताव गरिएका आयोजना/कार्यक्रमको त्रिवर्षीय खर्च प्रक्षेपण सहितको मध्यमकालीन खर्च संरचनाको प्रारम्भिक र अन्तिम मस्यौदा तयार गरी प्रदेश सरकारबाट स्वीकृत गरिन्छ । यसरी स्वीकृत भएको मध्यमकालीन खर्च संरचना वार्षिक आयव्ययको विवरण (बजेट) सँगै प्रदेश सभामा पेस गर्नु पर्दछ ।

परिच्छेद दुई : मध्यमकालीन खर्च संरचना (२०७६/७७-२०७८/७९)

२.१ पृष्ठभूमि

"स्वच्छ, सुखी र समुन्नत प्रदेश" को दीर्घकालीन सोच तथा सामाजिक न्याय सहितको समृद्ध प्रदेश निर्माण हुने लक्ष्य हासिल गर्न प्रथम आवधिक योजना निर्देशित रहेको छ । यस आवधिक योजनाले उत्पादनमुखी क्षेत्रमा लगानी वृद्धि गरी आय र मर्यादित रोजगारीका अवसरमा वृद्धि गर्ने, शिक्षा, स्वास्थ्य र सामाजिक सुरक्षामा गुणात्मक सुधार गर्दै उन्नत मानव संसाधनको विकास गर्ने, गुणस्तरीय दिगो भौतिक पूर्वाधारको विकास गर्ने आदि उद्देश्य लिएको छ । यसका साथै योजनाले नेपालको दीर्घकालीन सोच २१०० (वि.सं.) र पन्ध्रौं योजनाले परिलक्षित गरेको उद्देश्य हासिल गर्न सहयोग पुऱ्याई प्रदेशको र समष्टिगतमा देशकै समग्र समृद्धिमा सहयोग पुऱ्याउने परिकल्पना गरिएको छ । यो आवधिक योजनाले दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्दै सन् २०३० सम्म मध्यम आयस्तर भएको मुलुकमा पुग्ने दीर्घकालीन लक्ष्यतर्फ अभिप्रेरित गरेको छ ।

यसैगरी प्रदेशको दीर्घकालीन सोच "स्वच्छ, सुखी र समुन्नत प्रदेश" का ६२ वटा प्रादेशिक लक्ष्य निर्धारण गरेको छ, जसमध्ये स्वच्छ तर्फ १०, सुख तर्फ २९ र समृद्धि तर्फ २३ लक्ष्यहरू रहेका छन् । ती लक्ष्यहरूलाई दीर्घकालीन सोचसहितको पन्ध्रौं आवधिक योजनाले पहिचान गरेका १० वटा राष्ट्रिय लक्ष्यहरूसँग समेत सामञ्जस्यता कायम गर्ने कोसिस गरिएको छ ।

"स्वच्छ" तर्फ स्वस्थ र सन्तुलित पर्यावरण, आधारभूत सरसफाइ सुविधा, नवीकरणीय ऊर्जा र जैविक कृषि रहेका छन् । "सुखी" को सूचकमा परिष्कृत तथा मर्यादित जीवन, सभ्य र न्यायपूर्ण समाज, सुशासन, विपद् उत्थानशीलता रहेको छ । यसै गरी "समुन्नत" तर्फ उच्च र समतामूलक आय, मानव पुँजी निर्माण तथा सम्भावनाको पूर्ण उपयोग, सर्वसुलभ आधुनिक पूर्वाधार एवम् सघन अन्तर आवद्धता, उच्च र दिगो उत्पादन र उत्पादकत्व तथा रहेका छन् ।

२.२ प्रदेशको दीर्घकालीन सोच

"स्वच्छ, सुखी र समुन्नत प्रदेश"

२.३ दीर्घकालीन सोचका आधार स्तम्भ

दीर्घकालीन सोचलाई देहाय बमोजिम तीन मूल स्तम्भमा वर्गीकरण गरिएको छः

स्वच्छ	सुखी	समुन्नत
३.१ स्वस्थ र सन्तुलित पर्यावरण	२.१ परिष्कृत तथा मर्यादित जीवन	१.१ उच्च र समतामूलक आय
३.२ आधारभूत सरसफाइ सुविधा	२.२ सभ्य र न्यायपूर्ण समाज	१.२ मानव पुँजी निर्माण तथा सम्भावनाको पूर्ण उपयोग
३.३ नवीकरणीय ऊर्जा	२.३ सुशासन	१.३ सर्वसुलभ तथा आधुनिक पूर्वाधार एवम् सघन अन्तर आवद्धता
३.४ जैविक कृषि	२.४ जीवनस्तर	१.४ उच्च र दिगो उत्पादन र उत्पादकत्व

द्रष्टव्यः माथिका तालिकामा उल्लेखित 'सुखी' र 'समुन्नत' का सूचक दीर्घकालीन राष्ट्रिय लक्ष्य "समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली" को सूचकसँग तादात्म्यता राखी तय गरिएको र 'स्वच्छ' को प्रादेशिक सूचक थप गरिएको ।

२.४ प्रदेशको समष्टिगत लक्ष्य

सामाजिक न्याय सहितको समृद्ध प्रदेश निर्माण हुने ।

२.५ समष्टिगत उद्देश्य

१. उत्पादनमुखी क्षेत्रमा लगानी वृद्धि गरी आय र मर्यादित रोजगारीका अवसरमा वृद्धि गर्नु ।
२. शिक्षा, स्वास्थ्य र सामाजिक सुरक्षामा गुणात्मक सुधार गर्दै उन्नत मानव संसाधन विकास एवम् समतामूलक समाजको आधार निर्माण गर्नु ।
३. गुणस्तरीय दिगो भौतिक पूर्वाधारको विकास गर्नु ।
४. जलवायु अनुकूलन गर्दै वन, वातावरण, जलाधार र जैविक विविधताको संरक्षण गर्नु ।
५. सुशासनको अभिवृद्धि गर्नु ।

२.६ समष्टिगत रणनीति

१. कृषि तथा गैरकृषि क्षेत्रको उत्पादन र उत्पादकत्वमा वृद्धि गर्ने ।
२. समावेशी विकास सहितको न्यायपूर्ण समाज निर्माण गर्ने ।
३. शिक्षा, स्वास्थ्य लगायत आधारभूत सेवा-सुविधाको पहुँचमा विस्तार गर्ने ।
४. यातायात, विद्युत, सिँचाइ आदि रणनीतिक महत्त्वका पूर्वाधारहरूको विकास गर्ने ।
५. वन, वातावरण, जैविक विविधताको विकास एवम् संरक्षण गर्ने ।
६. जलवायु परिवर्तन अनुकूलता अभिवृद्धि एवम् प्रभावकारी विपद् व्यवस्थापन गर्ने ।
७. दक्ष, उत्तरदायी, पारदर्शी तथा नतिजा मूलक प्रशासनको विकास गरी सुशासनको प्रवर्द्धन गर्ने ।

२.७ परिमाणात्मक लक्ष्य

नेपाल सरकारले लिएको "स्वच्छ, सुखी र समुन्नत प्रदेश" को सोच तथा प्रदेश सरकारले लिएको आर्थिक सामाजिक रूपान्तरणको उद्देश्य हासिल गर्नमा केन्द्रित रहँदै यस प्रदेशको आगामी तीन वर्षको मध्यमकालीन खर्च संरचनाको प्रमुख लक्ष्य तथा नतिजा सूचक निर्धारण गरिएको छ। सो अनुसार समष्टिगत लक्ष्यहरूको विद्यमान स्थिति तथा आगामी ३ वर्षको अपेक्षित उपलब्धि तालिका २.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका २.१ : प्रमुख समष्टिगत सूचक तथा लक्ष्य

क्र.सं.	सूचक/लक्ष्य	एकाइ	२०७५/७६ को अवस्था	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९
१	कुल गार्हस्थ्य उत्पादन उत्पादकको मूल्यमा	दश लाखमा	५,०५,८४८	५,५०,२९१	६,०२,६६१	६,६२,४०६
२	वार्षिक आर्थिक वृद्धिदर	प्रतिशत	६.५	८.७	९.५	९.९
	• कृषि	प्रतिशत	३.७	५.१	५.४	५.५
	• गैरकृषि	प्रतिशत	५.२	१०.७	११.२	११.७
	• उद्योग	प्रतिशत	७.४०	७.२१	७.५१	७.५४
	• सेवा	प्रतिशत	-	-	-	-
३	प्रतिव्यक्ति कुल राष्ट्रिय आय	अमेरिकी डलर	९३४	१०६२	११९५	१३३६

आर्थिक वृद्धि दर आकलन गर्दा, संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारबाट बजेट तथा कार्यक्रमको कार्यान्वयन, ऊर्जा उपलब्धता, केही बृहत् आयोजनाहरू सम्पन्न हुने अवस्था, निर्माण क्षेत्रको तीव्र वृद्धि, पर्यटक आगमनमा हुने वृद्धि आदिलाई आधार बनाइएको छ। यसबाट आर्थिक वर्ष २०७८/७९ सम्ममा यस प्रदेशको प्रति व्यक्ति आय हालको ९३४ अमेरिकी डलरबाट वृद्धि भई १,३३६ हुने अनुमान गरिएको छ ।

२.८ स्वच्छता, सुख र समुन्नतिका प्रादेशिक लक्ष्य, गन्तव्य र सूचक

(क) स्वच्छताका सूचक तथा लक्ष्य

तालिका २.२ : स्वच्छताका सूचक तथा लक्ष्य

क्र.सं.	सूचक/लक्ष्य	एकाइ	२०७५/७६ को अवस्था	आवधिक योजनाको लक्ष्य				
				२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	२०८०/८१
१	वनले ढाकेको क्षेत्रफल	प्रतिशत	४३.२४	४३.५०	४३.७५	४४.००	४४.३५	४४.७४
२	वायु प्रदूषणको मात्रा (पि.एम. २.५)	µg/m ³	५२.९५	५०.००	४६.५०	४४.००	४२.००	४०.००
३	हरित गृह ग्याँस उत्सर्जन (यातायात तथा उद्योग क्षेत्र)	प्रतिशत	१२	११	१०	९	८.०	८.०
४	औद्योगिक क्षेत्रबाट हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन	प्रतिशत	५.००	४.८०	४.५०	४.३०	४.१०	३.८३
५	कृषि क्षेत्रबाट हरितगृह ग्याँस उत्सर्जनको परिमाण	मेगाजुल	३३०२,	३२५०,	३२००,	३१५०,	३१००,	२९५०,
६	आधारभूत सरसफाइ सुविधा पुगेको जनसंख्या	प्रतिशत	६२.	६५	७०	७३	७६	८०
७	ऊर्जा उपभोगमा सौर्य तथा अन्य नवीकरणीय ऊर्जाको अनुपात	प्रतिशत	२	२.२	२.४	२.६	२.८	२.३
८	ऊर्जा उपभोगमा नवीकरणीय ऊर्जाको अनुपात	परिवार संख्या	९०००,	९५००,	१००००,	१०५००,	११०००,	११५००,
९	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा विपद्बाट भएको क्षतिको अनुपात) Disaster loss as percent of GDP)	प्रतिशत	०.८१	०.७	०.६	०.५	०.३५	०.२०
१०	जैविक बालीको अनुपात	प्रतिशत	१.९६	२.००	२.१०	२.२०	२.३५	२.५०

(ख) सुखका सूचक तथा लक्ष्य

तालिका २.३ : सुखका सूचक तथा लक्ष्य

क्र.सं.	सूचक/लक्ष्य	एकाइ	२०७५/७६ को अवस्था	आवधिक योजनाको लक्ष्य				
				२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	२०८०/८१
१	सुशासनमा आधारित नतिजामुखी प्रशासन	सूचकाङ्क (२.५ देखि २.५ सम्म)	-०.७८	-०.४	०	०.४०	०.८०	१.२५
२	भ्रष्टाचार न्यूनता अनुभूति	सूचकाङ्क (० देखि १०० सम्म)	३१	३४.८	३८.६	४२.४	४६.२	५०
३	उत्तरदायित्व, पारदर्शीता र भ्रष्टाचार न्यूनीकरण सूचकाङ्क	सूचकाङ्क (१ देखि ६)	३.०	३.२	३.४	३.६	३.८	४.०
४	विपद्बाट मृत्यु	प्रति लाख	३	२.५	२.	१.८	१.७	१.५
५	विपद्बाट सम्पत्तिमा क्षति	रु. करोडमा	६२	५०	४०	३०	२५	२०
६	नागरिक सन्तुष्टि अनुभूतिको सूचकाङ्क	सूचकाङ्क	४.७	४.९	५.०	५.२	५.३	५.५
७	दर्ता भएका अपराध उजुरीको फछ्यौट	प्रतिशत	६७.५	७२.०	७७.०	८१.०	८६	९०
८	मानव अधिकार उल्लङ्घनका घटना	संख्या	८४८	७६३	६७८	५९३	५०८	४२४
९	शान्ति सुरक्षाका लागि प्रतिव्यक्ति बजेट	रुपैयाँ	७४	१७६	१८१	१८६	१९५	२००
१०	लैङ्गिक सशक्तीकरण	सूचकाङ्क	०.५७	०.५९	०.६२	०.६४	०.६७	०.६९
११	लैङ्गिक हिंसा न्यूनीकरण	प्रतिशत	२२.२	२१	२०	१९	१८	१७
१२	लैङ्गिक असमानता न्यूनीकरण	सूचकाङ्क	०.३८	०.३६	०.३४	०.३२	०.३०	०.२८
१३	राजनीतिक सशक्तीकरण सूचकाङ्क	सूचकाङ्क	०.७०	०.७१	०.७२	०.७३	०.७४	०.७५
१४	सामाजिक सशक्तीकरण सूचकाङ्क	सूचकाङ्क	०.४८	०.४९	०.५	०.५२	०.५४	०.५५
१५	आर्थिक सशक्तीकरण सूचकाङ्क	सूचकाङ्क	०.४३	०.४४	०.४६	०.४८	०.५०	०.५२

क्र.सं.	सूचक/लक्ष्य	एकाइ	२०७५/७६ को अवस्था	आवधिक योजनाको लक्ष्य				
				२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	२०८०/८१
१६	बालबालिकाको जन्मदरता	संख्या	६१	६५	७०	७५	८०	८५
१७	किशोरी अवस्थाको प्रजनन दर न्यूनीकरण	प्रतिशत	१६	१२	८	६	५	४
१८	पुङ्कोपना भएका बालबालिका	प्रतिशत	३२.६	३२	३१.५	३१	३०.५	३०
१९	कम तौल भएका बालबालिका	प्रतिशत	२४.४	२४	२३	२२	२१	२०
२०	बालबालिकामा रक्तअल्पता	प्रतिशत	५५.२	५२	४८	४५	४२	४०
२१	महिलामा रक्तअल्पता	प्रतिशत	४३.३	४०	३६	३४	३२	३०
२२	सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षणका कार्यक्रममा आवद्ध जनसंख्या	प्रतिशत	२७	३०	३३	३६	३९	४२
२३	प्रादेशिक बजेटमा सामाजिक सुरक्षामा भएको खर्च	प्रतिशत	११.३	१२	१२	१२.५	१३	१३.७
२४	सामाजिक सुरक्षाको अनुभूति	सूचकाङ्क	४.७	४.८	४.९	५.०	५.१	५.२
२५	सुरक्षित र सम्मानजनक जीवनयापन गरिरहेका जेष्ठ नागरिक	प्रतिशत	अनुपलब्ध	४०	४५	५०	५५	६०

(ग) समुन्नतिका सूचक तथा लक्ष्य

तालिका २.४ : समुन्नतिका सूचक तथा लक्ष्य

क्र.सं.	सूचक	एकाइ	२०७५/७६ को अवस्था	आवधिक योजनाको लक्ष्य				
				२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	२०८०/८१
१	कुल गार्हस्थ्य उत्पादन) उत्पादकको मूल्यमा(	दश लाखमा	५,०५,८४८	५,५०,२९१	६,०२,६६१	६,६२,४०६	७,२७,१७०	८,०३,०५३
२	कृषि क्षेत्रको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा योगदान	प्रतिशत	३६.७५	३५.५७	३४.३६	३३.०९	३१.९३	३०.६९
३	उद्योग क्षेत्रको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा योगदान	प्रतिशत	१९.०६	१९.९२	२०.७८	२१.६९	२२.०६	२३.६१
४	सेवा क्षेत्रको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा योगदान	प्रतिशत	४४.१७	४४.४९	४४.८५	४५.२१	४५.९९	४५.६८
५	वार्षिक आर्थिक वृद्धिदर	प्रतिशत	६.५	८.७	९.५	९.९	१०.१	१०.४३
६	प्रतिव्यक्ति आय	अमेरिकी डलर	९३४	१०६२,	११९५,	१३३६,	१४६९,	१६२०,
७	कृषि क्षेत्रको वृद्धिदर	प्रतिशत	३.७	५.१	५.४	५.५	५.७	५.९
८	गैरकृषि क्षेत्रको वृद्धिदर	प्रतिशत	५.२	१०.७	११.२	११.७	११.५	१२.१८
९	सम्पत्तिमा आधारित असमानता जनाउने सूचक (Gini Coefficient)	Coefficient (०-१)	०३५०.	०३४४.	०३३८.	०३३२.	०३२६.	०३२०.
१०	माथिल्लो १० र तल्लो ४० प्रतिशत जनसंख्याको आमदानीको अनुपात (PALMA Ratio)	अनुपात	१०१०.	०९८८.	०९६६.	०९४४.	०९२२.	०.९००
११	अपेक्षित आयु (जन्म हुँदाको)	वर्ष	६८.५९	६९	७०	७१	७२.५	७३.१
१२	५ वर्ष मुनिको बाल मृत्युदर	प्रति हजार जीवित जन्ममा	अनुपलब्ध	३३	३०	२७	२४	२२
१३	शिशु मृत्युदर	प्रति हजार जीवित जन्ममा	३१	२९	२७	२४	२२	२०

क्र.सं.	सूचक	एकाइ	२०७५/७६ को अवस्था	आवधिक योजनाको लक्ष्य				
				२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	२०८०/८१
१४	नवजात शिशु मृत्युदर	प्रति हजार जीवित जन्ममा	२२	२१	२०	१९	१८	१७
१५	आधा घण्टाको दूरीमा आधारभूत स्वास्थ्य सेवा प्राप्त गर्ने परिवार	प्रतिशत	५१	५७	६५	७०	७५	८०
१६	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको योगदान	रुपैयाँ अर्बमा	१७५.१	१८४१३.	१९४२१.	२०५०५.	२१६.८८	२२९.६८
१७	बहुआयामिक गरिवीमा रहेको जनसंख्या	प्रतिशत	१९.७	१८	१७	१६	१५.१	१४
१८	विद्युतमा पहुँच प्राप्त परिवार	प्रतिशत	९१.४	९३.४	९५.५	९८	१००	१००
१९	आधारभूत खानेपानी पुगेको जनसंख्या	प्रतिशत	९७.१	९८	९८	९९	९९	९९
२०	सुरक्षित खानेपानी पुगेको जनसंख्या	प्रतिशत	१५	१७	१९	२१	२३	२५
२१	आधा घण्टाको दूरीमा यातायातको पहुँच भएको जनसंख्या	प्रतिशत	७८	८२	८६	८९	९२	९५
२२	सडक घनत्व	(कि.मि / १०० वर्ग कि.मि.)	४५.६९	४८	५१	५४	५७	६०
२३	बेरोजगारी दर	प्रतिशत	१०.२	९२०.	८३०.	७३०.	६.४०	५.४०
२४	श्रम सहभागिता दर	प्रतिशत	३७८०.	४२२०.	४६७०.	५११०.	५५.६०	६०.०
२५	श्रमको उत्पादकत्व	रु. हजारमा	१८९५०.	२०८३०.	२२७००.	२४५८०.	२६४.५	२८३.३०
२६	रोजगारीमा औपचारिक क्षेत्रको हिस्सा	प्रतिशत	३६७०.	३८९०.	४१२३.	४३७०.	४६.३३	५०.००
२७	कुल साक्षरता दर	प्रतिशत	७९.१	८४	८८	९३	९६	९९
	(क) आधारभूत तहको खुद भर्ना दर(NER)	प्रतिशत	९१.८५	९३	९५	९७	९९	१००
	(ख) माध्यमिक तहको खुद भर्ना दर पहुँच (NER)	प्रतिशत	४५	५४	६०	६५	६७	७०

क्र.सं.	सूचक	एकाइ	२०७५/७६ को अवस्था	आवधिक योजनाको लक्ष्य				
				२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	२०८०/८१
२८	काम गर्ने उमेरका प्राविधिक तथा व्यावसायिक तालिम प्राप्त जनसंख्या	प्रतिशत	२५	३०	३५	४१	४६	५०
२९	उच्च शिक्षामा कुल भर्ना दर	प्रतिशत	१५.५७	१६.५	१७.५	१९	१९.५	२०
३०	कृषि भूमिको उत्पादकत्व (प्रमुख बाली)	मे.ट. प्रति हे.	३.०३	३.४	३.७	४.१	४.५	४.८
३१	रोजगार आम्दानीमा लैङ्गिक असमानता (पुरुष : महिला)	अनुपात	०.५८:०.४२	०.५७:०.४२	०.५७:०.४३	०.५६:०.४४	०.५५:०.४४	०.५५:०.४५

२.९ मध्यमकालीन खर्च संरचनाको बजेट विनियोजन र प्रक्षेपण

प्रदेश सरकारको स्रोत आकलन गर्दा देहाय अनुसार प्राप्त हुने रकमलाई आधार मानिएको छ :

(क) राजस्व बाँडफाँट :

- कर राजस्व बाँडफाँट : अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ अनुसार राजस्व बाँडफाँट (मूल्य अभिवृद्धि कर र आन्तरिक अन्तःशुल्क रकम) स्वरूप १५ प्रतिशतका दरले तोकिए बमोजिमको अनुपातमा प्रदेशलाई प्राप्त हुने रकम ।
- रोयल्टी बाँडफाँट : रोयल्टी (पर्वतारोहण, विद्युत, वन, खानी तथा खनिज, पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोत) बाट सङ्कलित राजस्व रकमको २५ प्रतिशत रकम ।

(ख) आन्तरिक आय :

- प्रदेशको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने कृषि आयमा लाग्ने कर तथा प्राप्त हुने घर जग्गा रजिस्ट्रेशन, सवारी साधन दस्तुर बापत सङ्कलन हुने रकम ।
- आगामी आर्थिक वर्षमा हुने आर्थिक गतिविधि, स्थानीय तहसँगको साझा राजस्व सम्बन्धी पहलबाट प्राप्त हुने रकम ।

(ग) अनुदान :

- संघबाट प्रदेशलाई प्राप्त हुने वित्तीय समानीकरणको रकम ।
- संघबाट प्रदेशलाई प्राप्त हुने सशर्त अनुदानको रकम ।
- प्रदेशलाई प्राप्त हुने समपूरक अनुदानको रकम ।
- प्रदेशलाई प्राप्त हुने विशेष अनुदानको रकम

(घ) वैदेशिक सहायता : दातृ राष्ट्र वा संस्थासँग भएको आगामी दुई वर्षमा प्राप्त हुन सक्ने वैदेशिक सहायता रकम ।

(क) आन्तरिक ऋण : प्रदेशको कुल राजस्वको १० प्रतिशतको सीमाभित्रको आन्तरिक ऋण रकम ।

उल्लिखित आधारलाई विश्लेषण गर्दा तीन वर्षको अवधिमा कुल बजेट रु. १ खर्ब ५३ अर्ब ४ करोड ६६ लाख (प्रचलित मूल्यमा) रहने प्रक्षेपण गरिएको छ। यस मध्ये चालु खर्च रु. ५३ अर्ब ३७ करोड ७६ लाख (३४.८७ प्रतिशत) र पुँजीगत खर्च रु. ८९ अर्ब ५४ करोड ३३ लाख (६५.१३ प्रतिशत) रहने प्रक्षेपण गरिएको छ । यस सम्बन्धी थप विवरण तालिका २.५ मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका २.५ : त्रिवर्षीय बजेट विनियोजन तथा प्रक्षेपण
(प्रचलित मूल्यमा)

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	विवरण	आधार वर्ष २०७५/७६	मध्यमकालीन प्रक्षेपण			जम्मा
			२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	
१	प्रदेशलाई संघबाट प्राप्त हुने अनुदान	२२,८८७,०००	२६,६६३,२४०	३१,४६३,०४०	३७,७५५,२८०	९५,८८९,५६०
२	राजस्व बाँडफाँटबाट प्रदेशलाई प्राप्त हुने	९,१८९,०००	१०,६०४,२४०	१२,३००,९६०	१४,३३९,९००	३७,२३६,३००
३	मौज्दात	२००,०००	०	०	०	०
४	प्रदेशको आन्तरिक राजस्व	३,६६८,०००	४,२२९,९८०	४,८६६,४००	५,६४५,९२०	१४,७३३,५००
५	प्रदेशको कुल आय	३५,९३६,०००	४१,४८९,४६०	४८,६३०,४००	५७,७३९,५००	१४७,८५९,३६०
६	आन्तरिक ऋण	-	१,४८२,९४०	१,७९६,९६०	१,९९५,३८०	५,१७५,२८०
	कुल स्रोत	३५,९३६,०००	४२,९७२,४००	५०,३४७,३६०	५९,७२६,८८०	१५३,०४६,६४०
७	कुल बजेट	३५,९३६,०००	४२,९७२,४००	५०,३४७,३६०	५९,७२६,८८०	१५३,०४६,६४०
७.१	चालू	१४,५५४,०००	१६,०७९,९४०	१७,६८९,२८०	१९,६०९,२४०	५३,३७७,६६०
७.२	पुँजीगत	१८,८७७,०००	२४,०९२,९८०	२९,३९९,३६०	३६,२९९,६४०	८९,५४३,३८०
७.३	स्थानीय तहलाई अनुदान	२,५०५,०००	२,८८९,०८०	३,३३८,७२०	३,९०५,८००	१०,९२५,६००

नोट : *प्रादेशिक विभाज्य कोषबाट स्थानीय तहमा बाँडफाँट हुने राजस्व तथा स्थानीय तहका अधिकार क्षेत्रभित्र परिचालन हुने राजस्व रकम समावेश गरिएको छैन।

२.९ बजेट विनियोजन र प्रक्षेपणको बाँडफाँट

आगामी तीन वर्षको बजेट अनुमान र प्रक्षेपणको विभिन्न आधारमा गरिएको तुलनात्मक विवरण देहाय बमोजिम रहेको छ ।

(अ) रणनीतिक स्तम्भको आधारमा बाँडफाँट

कार्यक्रम तथा आयोजनाको पन्ध्रौँ योजनाको रणनीतिक स्तम्भ बमोजिम तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण तालिका नं. २.६ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका २.६ : रणनीतिक स्तम्भको आधारमा तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण

(रु. हजारमा)

राष्ट्रिय लक्ष्य संकेत	राष्ट्रिय लक्ष्य	आ.व. २०७६/७७ को व्यय अनुमान		आ.व. २०७७/७८ को खर्च प्रक्षेपण		आ.व. २०७८/७९ को खर्च प्रक्षेपण	
		रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत
१.१	उच्च र समतामूलक राष्ट्रिय आय	५,७५३,५४९	१३.६३	६,०१६,५१०	११.९५	७,३४६,६९७	१२.३०
१.२	मानव पूँजी निर्माण तथा सम्भावनाको पूर्ण उपयोग	१,२९४,६५६	३.०७	१,४४४,९६९	२.६६	१,७७९,९३१	२.९८
१.३	सर्वसुलभ आधुनिक पूर्वाधार एवम् सघन अन्तर आबद्धता	१४,१९०,५२९	३३.६३	१९,२३२,६९२	३८.२०	२१,०१२,७४७	३५.१८
१.४	उच्च र दिगो उत्पादन तथा उत्पादकत्व	४,६०४,०५२	१०.९१	५,५४३,२४४	११.०१	७,३२८,७७८	१२.२७
२.१	परिष्कृत तथा मर्यादित जीवन	४,०७४,५१९	९.६६	४,२९९,६६५	८.५४	५,२९७,९८४	८.८७
२.२	सुरक्षित, सभ्य र न्यायपूर्ण समाज	१५५,९२३	०.३७	१५६,०७७	०.३१	१८५,१६१	०.३१
२.३	प्रदूषणमुक्त र स्वच्छ वातावरण	३,८२४,१२२	९.०६	४,०२२,७५४	७.९९	४,९३९,६०८	८.२७
२.४	सुशासन	१५७,४५८	०.३७	१६१,११२	०.३२	१९७,१०६	०.३३
२.५	सबल लोकतन्त्र	६१६,७६९	१.४६	६३४,३७७	१.२६	७५८,५६१	१.२७
२.६	राष्ट्रिय एकता, सुरक्षा र सम्मान	१,९१३,८३५	४.५४	२,९५५,३९०	५.८७	३,६८५,२९४	६.१७
	सांकेतीकरण नगरिएको	५,६१४,९९८	१३.३१	५,८८०,५७२	११.६८	७,१९७,३७३	१२.०५
	कुल जम्मा	४२,२००,४१०	१००.००	५०,३४७,३६०	१००.००	५९,७२९,२४०	१००.००

स्थानीय तहलाई प्रदान गरिने वित्तीय समानीकरण अनुदान, सशर्त अनुदान, समपूरक अनुदान र विशेष अनुदानको रणनीतिक स्तम्भको आधारमा सांकेतीकरण गर्दा समावेश गरिएको छैन ।

(आ) प्रादेशिक सोचको आधारमा बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण :

प्रादेशिक सोच अन्तर्गत 'स्वच्छ', 'सुखी' र 'समुन्नत' को सूचक बमोजिम तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण तालिका नं. २.७ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका २.७ : प्रादेशिक सोचको सूचकको आधारमा बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण

प्रादेशिक लक्ष्य संकेत	प्रादेशिक लक्ष्य	आ.व. २०७६/७७ को व्यय अनुमान			आ.व. २०७७/७८ को खर्च प्रक्षेपण		आ.व. २०७८/७९ को खर्च प्रक्षेपण प्रतिशत
		रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत	रकम	
१.१	उच्च र समतामूलक आय	२,७६०,४७६.००	६.५४	६,६१०,५९०.९५	१३.१३	७,८४२,४२८.५५	१३.१३
१.२	मानव पूँजी निर्माण तथा सम्भावनाको पूर्ण उपयोग	९८०,५२६.००	२.३२	२,०४६,००९.५४	४.०६	२,४२७,२६९.१७	४.०६
१.३	सर्वसुलभ आधुनिक पूर्वाधार एवम् सघन अन्तर आबद्धता	९,८८९,२८५.००	२३.४३	२३,६८२,१५४.०८	४७.०४	२८,०९५,१५८.६१	४७.०४
१.४	उच्च र दिगो उत्पादन तथा उत्पादकत्व	२,२०१,४४४.००	५.२२	५,२७१,८६१.०१	१०.४७	६,२५४,२३५.६०	१०.४७
२.१	परिष्कृत तथा मर्यादित जीवन	२८८,७२३.००	०.६८	६४१,०६५.८८	१.२७	७६०,५२४.०४	१.२७
२.२	सभ्य र न्यायपूर्ण समाज	७३,४३७.००	०.१७	१७५,८६१.६९	०.३५	२०८,६३२.२९	०.३५
२.३	सुशासन	१०,१२८.००	०.०२	२४,२५३.८१	०.०५	२८,७७३.३४	०.०५
२.४	जीवनस्तर	३,०१९,१८१.००	७.१५	७,२३०,११९.२३	१४.३६	८,५७७,४०१.६१	१४.३६
३.१	स्वस्थ र सन्तुलित पर्यावरण	१,५२०,६८९.००	३.६०	३,६३१,५६८.०४	७.२१	४,३०८,२८५.४६	७.२१
३.२	आधारभूत सरसफाइ सुविधा	२१५,३०२.००	०.५१	५१५,५८९.८७	१.०२	६११,६६६.४५	१.०२
३.३	नवीकरणीय ऊर्जा	५०,०००.००	०.१२	११९,७३६.४३	०.२४	१४२,०४८.४८	०.२४
३.४	जैविक कृषि	१६६,०००.००	०.३९	३९७,५२४.९६	०.७९	४७१,६००.९६	०.७९
	सांकेतिकरण नगरिएको	२१,०२५,२१९.००	४९.८२	१,०२४.५१	-	१,२१५.४३	-
	कुल जम्मा	४२,२००,४१०	१००	५०,३४७,३६०	१००	५९,७२९,२४०	१००

(इ) दिगो विकास लक्ष्यको आधारमा बाँडफाँट

दिगो विकास लक्ष्य बमोजिम तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण तालिका नं. २.८ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका २.८ : दिगो विकास लक्ष्यको आधारमा तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण

(रु. हजारमा)

संकेत नं.	दिगो विकास लक्ष्य	आ.व. २०७६/७७ को व्यय अनुमान		आ.व. २०७७/७८ को खर्च प्रक्षेपण		आ.व. २०७८/७९ को खर्च प्रक्षेपण	
		रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत
१	गरिबीको अन्त्य	१,००६,९३१	२.३९	१,०४७,२२५	२.०८	१,२०६,५३१	२.०२
२	शून्य भोकमरी	३,५२८,८८९	८.३६	४,२५९,३८७	८.४६	५,६६८,३०५	९.४९
३	स्वस्थ जीवन	१,०८१,४६०	२.५६	१,१३२,८१६	२.२५	१,३९१,६९१	२.३३
४	गुणस्तरीय शिक्षा	९२७,५९२	२.२०	१,०६२,३२९	२.११	१,३२५,९८९	२.२२
५	लैङ्गिक समानता	४४,३५८	०.११	४५,३१३	०.०९	५९,७२९	०.१०
६	सफा पानी तथा सरसफाइ	२,९०३,९३८	६.८८	३,०४०,९८१	६.०४	३,७०९,१८६	६.२१
७	आधुनिक ऊर्जामा पहुँच	१५६,३००	०.३७	१६६,१४६	०.३३	२०३,०७९	०.३४
८	समावेशी आर्थिक वृद्धि तथा मर्यादित काम	१,४०८,०१०	३.३४	१,५३०,५६०	३.०४	१,९१७,३०९	३.२१
९	उद्योग, नवीन खोज र पूर्वाधार	१४,३२२,५०९	३३.९४	१९,५२४,७०६	३८.७८	२१,३८९,०४१	३५.८१
१०	असमानता न्यूनीकरण	७०४,९८८	१.६७	७३०,०३७	१.४५	८७८,०२०	१.४७
११	दिगो शहर र बस्ती	१,६२६,९७२	३.८६	१,७७७,२६२	३.५३	२,२६३,७३८	३.७९
१२	दिगो उपभोग तथा उत्पादन	१३२,९८०	०.३२	१४०,९७३	०.२८	१७३,२१५	०.२९
१३	जलवायु परिवर्तन अनुकुलन	८०८,६१३	१.९२	८५०,८७०	१.६९	१,०३९,२८९	१.७४
१५	भूसतह स्रोतको उपयोग	१,४६०,९४४	३.४६	१,५४५,६६४	३.०७	१,९१७,३०९	३.२१

संकेत नं.	दिगो विकास लक्ष्य	आ.व. २०७६/७७ को व्यय अनुमान		आ.व. २०७७/७८ को खर्च प्रक्षेपण		आ.व. २०७८/७९ को खर्च प्रक्षेपण	
		रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत
१६	शान्तिपूर्ण, न्यायपूर्ण र सशक्त समाज	२,२७२,१३४	५.३८	३,३१७,८९१	६.५९	४,१२१,३१८	६.९०
	सांकेतिकरण नगरिएको	९,८१३,७९२	२३.२६	१०,१७५,२०१	२०.२१	१२,४६५,४९२	२०.८७
	कुल जम्मा	४२,२००,४१०	१००	५०,३४७,३६०	१००	५९,७२९,२४०	१००

स्थानीय तहलाई प्रदान गरिने वित्तीय समानीकरण अनुदान, सशर्त अनुदान, समपूरक अनुदान र विशेष अनुदानको दिगो विकास लक्ष्यको आधारमा सांकेतिकरण गर्दा समावेश गरिएको छैन

(ई) लैङ्गिक संकेतको आधारमा बाँडफाँट

लैङ्गिक संकेत बमोजिम तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण तालिका नं २.९ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका २.९ : लैङ्गिक संकेतको आधारमा तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण

(रु. हजारमा)

संकेत नं.	लैङ्गिक संकेत	आ. व. २०७५/७६ को संशोधित अनुमान		आ.व. २०७७/७८ को खर्च प्रक्षेपण		आ.व. २०७८/७९ को खर्च प्रक्षेपण	
		रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत
१	प्रत्यक्ष लाभ	४,९२८,०४८	११.६८	८,१४६,२०३	१६.१८	८,३७४,०३९	१४.०२
२	अप्रत्यक्ष लाभ	८,६२०,७६३	२०.४३	८,७६०,४४१	१७.४	१०,८१०,९९२	१८.१
३	तटस्थ	२१,५६०,६०१	५१.०९	२६,०९०,००२	५१.८२	३१,६३२,६०६	५२.९६
४	सांकेतिकरण नगरिएको	७,०९०,९९८	१६.८०	७,३५०,७१५	१४.६	८,९११,६०३	१४.९२
	कुल जम्मा	४२,२००,४१०	१००.००	५०,३४७,३६०	१००	५९,७२९,२४०	१००

स्थानीय तहलाई प्रदान गर्ने वित्तीय समानीकरण अनुदान, सशर्त अनुदान, समपूरक अनुदान र विशेष अनुदानलाई लैङ्गिक संकेतको आधारमा सांकेतिकरण गर्दा समावेश गरिएको छैन।

उ. जलवायु संकेतको आधारमा बाँडफाँट

जलवायु संकेत बमोजिम तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण तालिका नं. २.१० मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका २.१० : जलवायु संकेतको आधारमा तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण

(रु. हजारमा)

संकेत नं.	जलवायु परिवर्तन संकेत	आ.व. २०७६/७७ को व्यय अनुमान		आ.व. २०७७/७८ को खर्च प्रक्षेपण		आ.व. २०७८/७९ को खर्च प्रक्षेपण	
		रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत
१	प्रत्यक्ष	९,९३४,२३२	२३.५४	१३,८४०,४८९	२७.४९	१५,२९६,६५८	२५.६१
२	अप्रत्यक्ष	१९,२८२,३८७	४५.६९	२२,९२८,१८८	४५.५४	२७,९११,४७४	४६.७३
३	तटस्थ	५,८९२,७९३	१३.९६	६,२२७,९६८	१२.३७	७,६०९,५०५	१२.७४
४	सांकेतिकरण नगरिएको	७,०९०,९९८	१६.८०	७,३५०,७१५	१४.६	८,९११,६०३	१४.९२
कुल जम्मा		४२,२००,४१०	१००.००	५०,३४७,३६०	१००	५९,७२९,२४०	१००

स्थानीय तहलाई प्रदान गर्ने वित्तीय समानीकरण अनुदान, सशर्त अनुदान, समपूरक अनुदान र विशेष अनुदानलाई जलवायु संकेतका आधारमा सांकेतिकरण गर्दा समावेश गरिएको छैन ।

२.१० अन्तरसरकारी वित्तीय हस्तान्तरणको अनुमान र प्रक्षेपण

स्थानीय तहमा हस्तान्तरण हुने तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण तालिका नं. २.११ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका २.११: स्थानीय तहमा हुने वित्तीय हस्तान्तरणको तीन आर्थिक वर्षको अनुमान तथा प्रक्षेपण

(रु. हजारमा)

आ.व.	समानिकरण अनुदान	सशर्त अनुदान	समपूरक अनुदान	विशेष अनुदान	जम्मा
२०७५/७६ (संशोधित अनुमान)	-	-	-		२,६५५,३००
२०७६/७७ (अनुमान)	९९९,९९८	७५०,०००	१,५००,०००	५००,०००	३,७४९,९९८
२०७७/७८ (प्रक्षेपण)	१,१००,०००	८२५,०००	१,६५०,०००	५५०,०००	४,१२५,०००
२०७८/७९ (प्रक्षेपण)	१,२१०,०००	९०७,५००	१,८१५,०००	६०५,०००	४,५३७,५००
जम्मा	३,३०९,९९८	२,४८२,५००	४,९६५,०००	१,६५५,०००	१२,४१२,४९८

आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को विनियोजन र पछिल्लो दुई वर्षको प्रक्षेपण विषय क्षेत्रगत नतिजा, विषय क्षेत्रगत कार्यक्रम तथा आयोजनाको विवरण, अपेक्षित उपलब्धि र विषय क्षेत्रगत अनुमानित बजेट परिच्छेद ३ देखि ७ सम्म प्रस्तुत गरिएको छ। यसैगरी कार्यक्रम तथा आयोजनागत बजेट, प्राथमिकीकरण र संकेत तथा स्रोत अनुसूची १ देखि ६ र प्रति एकाइ लागत अनुमान अनुसूची ७ तथा आयोजना प्राथमिकीकरणका आधारहरू अनुसूची ८ मा समावेश गरिएको छ ।

परिच्छेद तीन : आर्थिक क्षेत्र

३.१ कृषि, सहकारी तथा भूमि व्यवस्थापन

३.१.१ कृषि, पशुपक्षी तथा मत्स्य विकास

१. पृष्ठभूमि

प्रदेश आर्थिक विकास मेरुदण्डको रूपमा कृषि क्षेत्र रहेको छ । संविधानले भू-उपयोग नीतिको अवलम्बन गरी भूमिको व्यवस्थापन गर्ने, कृषिको व्यावसायीकरण, विविधीकरण र आधुनिकीकरण गर्ने; कृषकका लागि कृषि सामग्री, कृषि उपजको उचित मूल्य र बजार पहुँचको व्यवस्था गर्ने जस्ता महत्त्वपूर्ण कृषि सम्बन्धी नीति निर्धारण गरेको छ । यसका लागि कृषि बालीको उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि, भण्डारण र बजारीकरण, पशुपक्षी तथा मत्स्य प्रजनन एवम् नस्ल सुधार, आहार तथा पोषण, पशु स्वास्थ्य र बजार प्रवर्द्धनमा प्रदेश सरकारले नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्नु पर्ने हुन्छ ।

प्रदेशको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको योगदान एक तिहाइ भन्दा बढी (३.३७ प्रतिशत) रहेको छ । कृषि क्षेत्रमा उपयोग भएको औसत कृषि जमिन ०.६६ हेक्टर रहेको छ । कृषि जमिनको खण्डीकरणले यो अनुपात घट्दो क्रममा छ । राष्ट्रिय कृषिको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा यस प्रदेशको योगदान २१.५ प्रतिशत रहेको छ । देशको कुल ३० लाख ९१ हजार हेक्टर खेती गरिएको जग्गा मध्ये ९ लाख ७४ हजार ७६५ हेक्टर (करिब ३२ प्रतिशत) जग्गा यसै प्रदेशमा पर्दछ । यस प्रदेशको राष्ट्रिय खाद्यान्न उपलब्धतामा २३.११ प्रतिशत योगदान रहेको छ । प्रदेशको उत्पादन मध्ये आन्तरिक खपत गरी बाँकी ३ लाख ३४ हजार २१५ मे.ट. खाद्यान्न बचत देखिन्छ । धान, मकै, गहुँ, आलु, अलैंची, अदुवा, चिया आदि प्रदेशका मुख्य बालीनाली हुन् ।

तराईका झापा, मोरङ र सुनसरी जिल्ला तथा भित्री मधेसको उदयपुर जिल्ला धान, गहुँ, उखु, मकै, कोदो र जूट खेतीका लागि उर्वर भूमि हुन् । तराईमा आँप, लिची र केरा जस्ता फलफूल र पहाडी भेगमा मुख्य रूपमा सुन्तला, चिया, अलैंची, एभोकाडो, किवी, अदुवा आदि उत्पादन गरिन्छ । यस प्रदेशको पहाडी क्षेत्रको प्रमुख बाली चिया हो । झापा र इलाम जिल्ला चिया उत्पादनका लागि मुलुककै अग्रणी क्षेत्र हुन् भने इलाम, पाँचथर, धनकुटा, भोजपुर, मोरङ र सोलुखुम्बु जिल्लामा प्रमुख रूपमा अर्थोडक्स चिया उत्पादन हुन्छ । चियाको राष्ट्रिय उत्पादनमा प्रदेशको योगदान ९९ प्रतिशत रहेको छ ।

नेपालको प्रमुख कृषि उत्पादक ५ जिल्लामध्ये मोरङ, झापा र सुनसरी यसै प्रदेशमा पर्दछन् । झापा, मोरङ र सुनसरी नेपालका सर्वाधिक धान उत्पादन हुने जिल्ला हुन् भने धनकुटा, इलाम र झापा तरकारी उत्पादन गर्ने जिल्ला मध्ये प्रमुख हुन् । दुग्ध उत्पादन तर्फ गाई र भैँसी तथा मासुजन्य उत्पादन तर्फ बाखा, सुँगुर, कुखुरा र माछा मुख्य रूपमा रहेका छन् ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती र अवसर

प्रमुख समस्या

जमिनको खण्डीकरण एवम् घडेरीकरण हुनु, कृषिको व्यावसायीकरण हुन नसक्नु, सिँचाइको अपर्याप्तता र विद्यमान सिँचाइ आयोजना पूर्ण क्षमतामा उपयोग हुन नसक्नु, प्रशोधन क्षमताको कमी एवम् न्यून मूल्य अभिवृद्धि, कृषकमा नयाँ प्रविधि, उन्नत बिउ/मल, जैविक कृषि सम्बन्धी ज्ञानको अभाव, बालीमा लाग्ने रोग व्यवस्थापन र सुधारिएका कृषि प्रणाली सम्बन्धी जानकारीको कमी, कृषि उपजको बजारीकरण र भण्डारणमा किसानको सामूहिक स्वामित्व हुन नसक्नु, उत्पादन, बजारीकरण र पशुपक्षी पालनको निमित्त आवश्यक उन्नत नस्ल, रोग र महामारीको रोकथाम एवम् पशु व्यवस्थापन सम्बन्धी उचित ज्ञानको अभाव, चरन र खर्क व्यवस्थापनको अभाव, कृषि अनुसन्धान र कृषि प्रसारको कमी आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

कृषि प्राविधिकको उपलब्धता सुनिश्चित गर्नु, कृषि सम्बद्ध संस्थागत तथा संरचनागत व्यवस्था गर्नु, स्थानीय सरकार मातहतमा आएको कृषि प्रसार सेवालाई व्यवस्थापन र सुदृढीकरण गर्नु, कृषि सम्बद्ध अनुसन्धान संस्था एवम् संरचना संघीय सरकारबाट प्राप्त गर्नु, परम्परागत कृषि ज्ञानको पुनर्खोज गरी आधुनिकीकरण र उपयोग गर्नु, जैविक कृषि प्रणालीको प्रवर्द्धन गर्नु, खाद्यवस्तुको गुणस्तर कायम गर्नु, हानिकारक कीटनाशक विषादी र रासायनिक मल र genetically modified बिउविजन नियन्त्रित गर्नु, अन्तर सरकार समन्वय प्रभावकारी बनाउनु, जग्गाको चाक्लाबन्दी गर्नु, कृषि, पशु र मत्स्यपालनमा उपयुक्त यान्त्रिकीकरण र व्यावसायीकरण गर्नु, कृषि अनुदानलाई प्रतिस्पर्धी बजारको विकास हुने गरी उपयोग गर्नु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

खाद्य सम्बन्धी हक संवैधानिक रूपमा स्थापित हुनु, दिगो विकास लक्ष्यमा खाद्य तथा पोषणको विषय समाविष्ट हुनु, राष्ट्रिय आवधिक योजनामा खाद्य तथा पोषणलाई प्राथमिकता दिइनु, कृषि, दुग्ध तथा मासुजन्य उत्पादनको बढ्दो माग, पकेट क्षेत्र र सुपर जोनको बलियो आधार हुनु, वर्षे भरी विविध कृषि उत्पादनको लागि मौसमी अनुकूलता, कृषि अनुसन्धान केन्द्र तथा विश्वविद्यालय ज्ञान केन्द्रको उपलब्धता हुनु, जैविक खेतीप्रति बढ्दो आकर्षण, कृषि क्षेत्र प्रदेश र स्थानीय सरकारको कार्यक्षेत्रमा पर्नका साथै उच्च प्राथमिकतामा पर्नु, तुलनात्मक लाभका उच्च मूल्य बालीको प्रचुर सम्भावना र आन्तरिक तथा बाह्य बजारमा निर्यातको अवसर हुनु, बढ्दो सडक सञ्जाल, ज्ञान, सीप, पुँजी र उन्नत प्रविधिसहित वैदेशिक रोजगारीबाट फर्किएका युवा कृषि क्षेत्रमा आकर्षित हुनु तथा कृषि विषय अध्ययन गरेका युवालाई समेत व्यावसायिक कृषिमा परिचालन गर्न सकिने आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

समुन्नत कृषि, सम्पन्न किसान : समृद्ध प्रदेश ।

४. उद्देश्य

१. कृषिको उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्नु ।
२. तुलनात्मक लाभ भएका बाली तथा पशुपक्षीजन्य उत्पादनको विकास एवम् विस्तार गर्नु ।
३. कृषि तथा पशुसेवा प्रसारको पहुँचमा वृद्धि गर्नु ।

५. रणनीति

- (क) भू-उपयोग नीति अनुरूप कृषि जमिनको संरक्षण र उपयोग गर्ने ।
- (ख) निजीक्षेत्र, सहकारी तथा अन्तर सरकार समन्वय र सहकार्य गर्ने ।
- (ग) प्राङ्गारिक खेती, आधारभूत खाद्यवस्तु तथा तुलनात्मक लाभ भएका बाली र पशुपक्षी उत्पादनमा वृद्धि गर्ने ।
- (घ) कृषक र कृषि सम्बद्ध निकायको क्षमता विकास एवम् प्रविधि हस्तान्तरण गर्ने ।
- (ङ) उत्पादित वस्तुको बजारीकरण गर्ने ।
- (च) कृषि एवम् पशुपक्षी उद्योगको संरक्षण, विकास र विस्तार गर्ने ।

३.१.२ भूमि व्यवस्थापन

१. पृष्ठभूमि

भूमिको विवेकपूर्ण उपयोगका लागि दिगो व्यवस्थापन तथा सुशासन कायम गर्न जरूरी देखिएको छ । भूमिमा सर्वसाधारण जनताको पहुँच तथा संवेदनशीलतालाई मध्यनजर गरी न्यायिक पहुँच स्थापित गर्न, सामाजिक आर्थिक कारणले पछाडि परेका वर्गको भूमिमा पहुँच बढाउन र भू-स्वामित्वको सुरक्षाको प्रत्याभूति गर्न वैज्ञानिक भूमि नीति तर्जुमा गरी लागू गर्न आवश्यक देखिएको छ । यसैगरी भूमि तथा भूमि स्रोतको दिगो सदुपयोग गर्न परिमार्जित भू-उपयोग नीति, २०७२ अनुरूप भूमिको वर्गीकरण र भू-उपयोगसम्बन्धी कानून तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्न आवश्यक देखिएको छ ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती र अवसर

प्रमुख समस्या

कृषियोग्य भूमिको गैरकृषि प्रयोजनमा बढ्दो रूपान्तरण, कृषियोग्य जमिन बाँझै रहनु, अनियन्त्रित खण्डीकरण, सार्वजनिक जग्गामा बढ्दो अतिक्रमण, कृषकको भूमिमाथिको पहुँच अभिवृद्धि हुन नसक्नु, सुकुमबासी समस्या समाधान प्रभावकारी नहुनु, भू-उपयोग नीति कार्यान्वयन गरी भूमिको उपयुक्त ढङ्गले उपयोग गर्न कठिनाइ हुनु, भूमि प्रशासनलाई समयानुकूल र प्रविधियुक्त बनाउन नसक्नु आदि मुख्य समस्या हुन् ।

चुनौती

भूमि व्यवस्थापन तथा भूमि प्रशासन सेवालाई वैज्ञानिकीकरण तथा सरलीकरण गर्नु, व्यवस्थित एवम् एकीकृत बस्ती विकास गर्नु, अर्थतन्त्रका उत्पादनमूलक क्षेत्रका लागि भूमिको उपलब्धता सुनिश्चित गर्नु, कृषि भूमिको खण्डीकरण रोक्नु, सीमित भूमिको दिगो व्यवस्थापन गर्नु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

नेपालको संविधानले भूमि व्यवस्थापन र जग्गाको अभिलेखलाई प्रदेशको अधिकार सूचीमा राख्नु, राष्ट्रिय भू-उपयोग नीति तर्जुमा हुनु, भूमि व्यवस्थापनलाई वैज्ञानिक र प्रभावकारी बनाउनको लागि भूमि सुधार कार्यक्रम कार्यान्वयनमा रहनु, प्रदेशस्तरमा भू-उपयोग, चाकलाबन्दी, भूमि खण्डीकरण सम्बन्धी अध्ययन भई प्रतिवेदन तयार हुनु, भूमि व्यवस्थापन प्रदेश सरकारको प्राथमिकताको विषय हुनु, व्यवस्थित बसोबास गराउने प्रयास हुनु आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

भूमिको वैज्ञानिक व्यवस्थापन तथा विवेकपूर्ण उपयोग ।

४. उद्देश्य

१. भूमिको नक्साङ्कन तथा अभिलेख व्यवस्थित ढङ्गले राख्नु ।
२. कृषियोग्य भूमि बाँझो राख्ने प्रवृत्ति र खण्डीकरणलाई निरुत्साहित गर्नु ।

५. रणनीति

- (क) भू-उपयोग नीति तर्जुमा गरी भूमिको वैज्ञानिक वर्गीकरण एवम् उपयोग गर्ने ।
- (ख) भूमि प्रशासन सेवा वैज्ञानिक एवम् सरलीकृत गर्ने ।
- (ग) भूमिको चाकलाबन्दी गरी यान्त्रिकीकरण मार्फत व्यावसायिक कृषि प्रवर्द्धन गर्ने ।
- (घ) वर्गीकृत भूमिको अन्य कार्यमा हुने रूपान्तरण नियन्त्रण गर्ने ।

३.१.३ गुठी व्यवस्थापन

१. पृष्ठभूमि

गुठी व्यवस्थापन नेपालको नितान्त मौलिक व्यवस्थापकीय शैली हो । नेपालको संविधान २०७२ मा प्रदेशको अधिकारको सूचीमा गुठी व्यवस्थापन समावेश छ । त्यसैगरी संविधानको धारा २९० को उपधारा १ मा गुठीको मूलभूत मान्यतामा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी गुठी जग्गामा भोगाधिकार भइरहेको किसान एवम् गुठीको अधिकारका सम्बन्धमा संघीय संसदले आवश्यक कानून बनाउन सक्ने व्यवस्था रहेको छ । गुठी सम्पत्तिको व्यवस्थित अभिलेख नहुँदा प्रभावकारी संरक्षण एवम् उपयोग हुन नसकि अतिक्रमण बढ्दै गएको अवस्था छ । गुठी सम्पत्तिको संरक्षणमा सरोकारवालाको भूमिका सशक्त देखिएको छैन ।

नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्ले स्वीकृत कार्य विस्तृतीकरणका अनुसार गुठी जग्गा व्यवस्थापन सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन र नियमन, सार्वजनिक गुठी अन्तर्गतका जग्गा जमिन र सम्पत्तिको संरक्षण र अभिलेख व्यवस्थापन, गुठी जग्गा र गुठी व्यवस्थापनका सन्दर्भमा संघीय सरकार, प्रदेश र स्थानीय तहसँग सहयोग एवम् समन्वय र परम्परागत रूपमा गुठी अन्तर्गत चली आएका विभिन्न जात्रा, पर्वको सञ्चालन र व्यवस्थापन कार्य प्रदेशले गर्ने गरी कार्य विभाजन गरिएको छ ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती र अवसर

प्रमुख समस्या

प्रदेशस्तरमा रहेका गुठीको यकिन तथ्याङ्क उपलब्ध हुन नसक्नु, गुठीका प्रकृति एवम् सम्पत्तिको विवरण यकिन नहुनु, गुठी सम्पत्तिको पर्याप्त संरक्षण एवम् उपयोग हुन नसक्नु, गुठीका अधिकांश घर, पाटी, पौवा तथा सत्तल मर्मत सम्भारका लागि जिम्मेवार संस्थागत प्रबन्ध प्रभावकारी नहुनु, गुठी जग्गामा अतिक्रमण बढ्दै जानु र गुठी सम्पदाको मर्मत सम्भारको लागि सरकारले खर्च गर्नु पर्ने अवस्था रहनु आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

गुठी सम्पत्तिको तथ्याङ्क एकीन गर्नु, गुठी सम्पदाको संरक्षण र व्यवस्थापन गर्नु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

गुठी व्यवस्थापन प्रदेश सरकारको जिम्मेवारी भित्र रहनु, प्रदेशमा गुठी सम्पत्ति प्रशस्त रहेको अनुमान हुनु, गुठी सम्पत्तिको प्रभावकारी उपयोगबाट आर्थिक उपार्जन, सांस्कृतिक विकास र सामाजिक ऐक्यवद्धता हासिल गर्न सकिने अवस्था रहनु आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

गुठी सम्पदाको संवर्द्धन : सम्पदा र सार्वजनिक सम्पत्तिको संरक्षण ।

उद्देश्य

१. गुठी सम्पत्तिको अतिक्रमण रोकि प्रभावकारी उपयोग सुनिश्चित गर्नु ।
२. गुठीसँग सम्बन्धित ऐतिहासिक मठ, मन्दिर तथा सम्पदाको संरक्षण, संवर्द्धन र विकास गर्नु ।

रणनीति

- (क) गुठी सम्पत्तिको प्रभावकारी व्यवस्थापनका लागि तथ्याङ्क सङ्कलन, अद्यावधिक एवम् व्यवस्थित गर्ने ।
- (ख) गुठी सम्पत्तिको उपयोगिता अभिवृद्धि गरी सामूहिक हितमा उपयोग गर्ने ।

३.१.४ खाद्य सुरक्षा तथा पोषण

१. पृष्ठभूमि

खाद्य तथा पोषण सुरक्षालाई उत्पादन, पहुँच, प्रयोग र निरन्तरताको आयाममा हेर्नु पर्ने हुन्छ । खाद्य तथा पोषण सुरक्षालाई संविधानमा मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरिएको छ । नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण, २०१६ अनुसार पोषणका सूचकमा राष्ट्रिय औसतको तुलनामा यो प्रदेशको स्थिति तुलनात्मक रूपमा राम्रो रहेको छ । प्रदेशमा न्यूनतम क्यालोरी प्राप्त जनसंख्या ९१.९ प्रतिशत, औसत क्यालोरी (२५३६) मा पहुँच ६८ प्रतिशत र आधारभूत खाद्य सुरक्षा प्राप्त परिवार ५२.६ प्रतिशत रहेको छ ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती र अवसर

प्रमुख समस्या

पोषणयुक्त खाद्यान्नमा गरिब जनताको न्यून पहुँच हुनु, खाद्य वितरण प्रभावकारी नहुनु, खाद्य सुरक्षा सम्बन्धी खण्डीकृत तथ्याङ्कको कमी, खाद्यान्नमा मिसावट एवम् विषादीको अत्याधिक प्रयोग हुनु, पर्याप्त ज्ञान बिना परम्परागत खाद्य अभ्यासमा आएको परिवर्तनले स्वास्थ्य समस्या देखा पर्नु, खाद्य तथा पोषण सम्बन्धी चेतनाको कमी जस्ता विषय प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

पर्याप्त मात्रामा खाद्य वस्तुको उत्पादन र सन्तुलित वितरण गर्नु, मिसावट एवम् विषादी रहित खाद्यान्न प्राप्तिको सुनिश्चितता गर्नु, पोषणयुक्त आहारविहार सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गर्नु, गरिब एवम् सीमान्तकृत समूहमा पोषणयुक्त आहारको पहुँच सुनिश्चित गर्नु, परम्परागत आहारविहारको पुनर्स्थापना गर्नु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

खाद्य सम्बन्धी हक संवैधानिक रूपमा स्थापित हुनु, दिगो विकास लक्ष्यमा खाद्य तथा पोषणको विषय समाविष्ट हुनु, राष्ट्रिय आवधिक योजनामा खाद्य तथा पोषणलाई प्राथमिकता दिइनु, पोषण नीति तथा रणनीति को विकास हुनु, बहुक्षेत्रीय पोषण योजना कार्यान्वयनमा रहनु र पोषण सम्बन्धी सेवाको विस्तार तथा बानीबेहोरालाई अभियानको माध्यमबाट सुधारका लागि विभिन्न प्रयास हुनु आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

खाद्य सुरक्षा तथा पोषणको सुनिश्चितता : स्वस्थ नागरिक, स्वस्थ प्रदेश ।

४. उद्देश्य

१. खाद्य तथा पोषण सुरक्षा प्रदान गर्नु ।
२. नागरिक स्वास्थ्यमा सुधारका लागि खाद्य व्यवहारमा आमूल सुधार गर्नु ।
३. उत्पादित वस्तुको व्यवस्थित भण्डारण र प्रभावकारी वितरण गर्नु ।

५. रणनीति

- (क) जैविक खेती प्रणाली मार्फत गुणस्तरीय खाद्यान्न उत्पादनमा वृद्धि गर्ने ।
- (ख) स्थानीय तहमा उपलब्ध हुने तथा उत्पादन गर्न सकिने खाद्यपदार्थको उत्पादन एवम् प्रयोगलाई विशेष जोड दिने ।
- (ग) खाद्य तथा पोषण शिक्षा कार्यक्रमलाई व्यापक बनाउनको लागि सरोकारवालासँग समन्वय र सहकार्य गर्ने ।
- (घ) उत्पादनको उचित भण्डारण साथै वितरण प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्ने ।

३.१.५ सहकारी क्षेत्र

१. पृष्ठभूमि

सरकारी क्षेत्रलाई अर्थतन्त्रको एक महत्त्वपूर्ण खम्बाको रूपमा लिइन्छ । संविधानले सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता तथा विकास मार्फत राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई आत्मनिर्भर, स्वतन्त्र तथा उन्नतशील बनाउँदै समाजवाद उन्मुख स्वतन्त्र र समृद्ध अर्थतन्त्रको विकास गर्ने उद्देश्य लिएको छ । आर्थिक विकासमा निजी, सहकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रको समन्वय र सहकार्य गर्ने कार्य जिम्मेवारी प्रदेश सरकारमा रहेको छ ।

प्रदेशमा आर्थिक वर्ष २०७५/७६ सम्ममा ५,१४४ सहकारी संस्था सञ्चालन रहि ८,२५० जनाले रोजगार प्राप्त गरेका छन् । सहकारी क्षेत्रमा ७ अर्ब ५ करोड भन्दा बढी शेयर पुँजी लगानी भएको छ । ऋण तथा बचत सहकारीबाट करिब २७ अर्ब बचत परिचालन गरी ३१ अर्ब ५० करोड भन्दा बढी ऋण प्रवाह भएको देखिन्छ ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती र अवसर

प्रमुख समस्या

अधिकतम सहकारी संस्था बचत तथा ऋण परिचालनमा केन्द्रित हुनु, बचत तथा ऋण सहकारीमा वित्तीय जोखिम उच्च रहनु, संस्थागत सुशासनको कमी आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

सहकारिताको उपयोग उत्पादन, वितरण तथा सेवा क्षेत्रमा विस्तार गर्नु, वित्तीय सुशासन कायम गर्नु, सहकार्यताको भावना अभिवृद्धि गर्दै विपन्न वर्गलाई समेट्नु, बचत तथा ऋणको कारोबार गर्ने सहकारी संस्थाको प्रभावकारी नियमन गर्नु, आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

प्रदेशमा सहकारीको उपस्थिति राम्रो हुनु, स-साना बचत परिचालन भई पुँजी निर्माणमा सहयोग पुगनु, वित्तीय पहुँचको विस्तार हुनु, जनतामा सामुदायिक तथा सहयोगी भावनाको विकास हुनु, स्थानीय स्तरमा वित्तीय अन्तरसम्बन्ध कायम हुनु आदि अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

सहकारिताको माध्यम; समृद्धिको आधार ।

४. उद्देश्य

सहकारी क्षेत्रको विकास एवम् प्रवर्द्धन गरी आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा योगदान पुऱ्याउनु ।

५. रणनीति

समुदायलाई सहकारीमा संगठित गरी अर्थतन्त्रको सबल स्तम्भको रूपमा विकास गर्ने ।

३.२ उद्योग, वाणिज्य, आपूर्ति तथा पर्यटन

३.२.१ उद्योग

१. पृष्ठभूमि

उद्योग क्षेत्र अर्थतन्त्रमा उल्लेखनीय योगदान गर्ने सम्भाव्य क्षेत्रको रूपमा रहेको छ । संविधानले औद्योगिकीकरणलाई प्रदेशको एकल अधिकार तथा सङ्घ र प्रदेशको साझा अधिकारको सूचीमा राखेको छ । दिगो विकासको लक्ष्यमा समावेशी एवम् दिगो औद्योगिकीकरण तथा साना उद्योग एवम् अन्य व्यवसाय विस्तार गर्ने कुरा उल्लेख गरेको छ । सो लक्ष्य प्राप्त गर्नका सन् २०३० सम्ममा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा औद्योगिक क्षेत्रको योगदान २५ प्रतिशत र उत्पादनमूलक उद्योगले कुल रोजगारीमा १३ प्रतिशत योगदान दिनुपर्ने हुन्छ ।

२. प्रमुख समस्या, अवसर र चुनौती

प्रमुख समस्या

अपेक्षाकृत रूपमा उद्योगमा लगानी आकर्षित गर्न नसक्नु; उद्योग विकासका लागि दक्ष जनशक्तिको विकास र उपयोग हुन नसक्नु, सक्षम र दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्ने संस्थागत संयन्त्र नहुनु, उद्योगलाई कृषि, वन तथा खनिज जस्ता क्षेत्रसँग आबद्ध गर्न नसक्नु, कृषि र वनका उत्पादनको मूल्य अभिवृद्धि बिना निर्यात भई रहनु, जमिन, भौतिक पूर्वाधार र ऊर्जाको अपर्याप्तता, निर्यातयोग्य वस्तुको उत्पादन र विविधीकरण हुन नसक्नु, कामदारको न्यून उत्पादकत्व, आयातित वस्तुसँग प्रतिस्पर्धा गर्न नसक्नु, उद्योग स्थापनामा नवीनतम सोचको कमी आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

अवसर

जनसंख्यामा युवाको बाहुल्यता रहनु, बढ्दो शहरीकरण, आयात निर्यातको सहज अवस्था, कृषि तथा वनजन्य कच्चा पदार्थको सहज उपलब्धता, बढ्दो ऊर्जा आपूर्तिको कारण उद्योगधन्दा सञ्चालन गर्न सहज वातावरण सृजना हुन आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

चुनौती

उत्पादनमूलक उद्योगमा लगानी बढाउनु, गुणस्तरीय वस्तुको उत्पादन र प्रतिस्पर्धी क्षमतामा वृद्धि गर्नु, उद्यमशीलता र संस्थागत संस्कृतिको विकास गर्नु, सहूलियत व्याज दरमा पर्याप्त कर्जा उपलब्ध गराउनु, युवालाई उद्योगतर्फ आकर्षित गर्नु र औद्योगिकीकरणलाई वातावरण सन्तुलनसँग तालमेल मिलाउनु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

आर्थिक रूपान्तरणका लागि औद्योगिकरण : समृद्धिका लागि रोजगारी प्रवर्द्धन ।

४. उद्देश्य

१. औद्योगिक लगानी आकर्षित गरी उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्नु ।
२. स्थानीय स्रोत, सीप र साधनमा आधारित उद्योग प्रवर्द्धन गर्दै रोजगारीका अवसर सृजना गर्नु ।

५. रणनीति

- (क) आयात प्रतिस्थापक र निकासीमूलक उद्योगको विकास गर्न आर्थिक तथा भौतिक सुविधाको व्यवस्था गर्ने ।
- (ख) स्थानीय स्रोत, साधन र सीपमा आधारित उद्योग स्थापनाका लागि स्वदेशी तथा वैदेशिक लगानी आकर्षित गर्ने ।
- (ग) कृषिजन्य उद्यमको पहिचान गरी प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता बढाउँदै निर्यात अभिवृद्धि गर्ने ।
- (घ) उद्योग विकासका लागि आवश्यक दक्ष, उद्यमशील, व्यावसायिक र प्राविधिक जनशक्ति तयार गरी उद्यमशीलता बढाउने ।
- (ङ) औद्योगिक सुशासन अभिवृद्धि गर्ने ।

३.२.२ खानी तथा खनिज सम्पदा

१. पृष्ठभूमि

नेपालमा खनिज सम्पदा विकासका प्रयास ६५ वर्षभन्दा लामो समयदेखि भइरहेको छ । संविधानमा खानी अन्वेषण तथा व्यवस्थापनलाई प्रदेशको अधिकार सूचिमा व्यवस्थित गरिएको छ । कार्य विभाजन अनुसार खानी तथा खनिज पदार्थको अन्वेषण सम्बन्धी प्रादेशिक नीति, कानून, मापदण्ड र योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन र नियमन एवम् पूर्वाधार विकास, अनुसन्धान तथा सर्वेक्षण प्रदेशको अधिकारमा व्यवस्थित छ ।

यस प्रदेशको ओखलढुङ्गा र इलाम डाँडामा तामा, भोजपुरमा अभ्रख, धनकुटा, मोरङ र उदयपुरमा चुनढुङ्गा, खोटाङ र भोजपुरमा खरी ढुङ्गा, महाभारत पर्वत शृङ्खलामा मार्बल, तराई, चुरे पहाड र महाभारतको विस्तृत क्षेत्रमा पेट्रोलियम, तराईको विस्तृत भू-भागमा ग्याँस, कोशी नदीमा सुन, उदयपुरको कम्युघाटमा म्याग्नेसाइट पाइने प्रारम्भिक अध्ययनले देखाएको छ ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती र अवसर

प्रमुख समस्या

खानी तथा खनिज सम्पदा सम्बन्धी प्रादेशिक नीति, ऐन, नियम तयार नहुनु, खनिज सम्पदा सम्बन्धी यकिन तथ्याङ्कको अभाव, खनिज सम्पदाको अनुसन्धान, उत्खनन र उपयोगमा उदासीनता, व्यावसायिक उत्पादन हुन सक्ने सम्भावनाका खानी तथा खनिज सम्पदाको पहिचान हुन नसक्नु, निजी क्षेत्र आकर्षित नहुनु आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

खनिज सम्पदाको विस्तृत अध्ययन गरी व्यावसायिक उत्पादनको सम्भावना भएका क्षेत्रको पहिचान गर्नु, पर्याप्त स्रोतको व्यवस्था गर्नु, निजी क्षेत्रलाई आकर्षित गर्नु, खानी सम्बन्धी दक्ष जनशक्तिको व्यवस्था गर्नु, नयाँ प्रविधिको समुचित उपयोग गर्नु, भौगोलिक अवस्थिति, भौगर्भिक संरचना, भू-धरातलीय बनेट तथा तदनुरूप प्राविधिक क्षमता अभिवृद्धि गर्नु, खनिज पहुँच मार्ग र बिजुलीको पहुँच पुऱ्याउनु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

तामा, अभ्रख, चुनढुङ्गा, खरी ढुङ्गा, मार्बल, पेट्रोलियम, ग्याँस, सुन, म्याग्नेसाइट आदिको खानी भएको प्रारम्भिक अध्ययनले देखाउनु, प्रदेश सरकारको प्राथमिकतामा रहनु, विद्युत तथा पहुँच मार्गको विस्तार हुँदै जानु, स्वदेशी तथा विदेशी लगानीका लागि अनुकूल वातावरण सृजना हुँदै जानु, गैरआवासीय नेपालीलाई खानी अन्वेषण र व्यवस्थापन कार्यमा परिचालन गर्ने सम्भावना बढ्नु, श्रम सम्बन्धमा सुधार हुनु, पूर्वाधार निर्माणमा सरकारको लगानी बढ्दै जानु, भूमण्डलीकरणसँगै औद्योगिक उत्पादनको सृङ्खला विकासोन्मुख मुलुकतर्फ विस्तार हुँदै जानु, सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकास र विस्तार हुनु, उपलब्ध खनिज सम्पदाको उपयोग गरी उच्चतम लाभ लिन सकिने अवस्था रहनु आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

खनिज सम्पदाको उपयोग : समृद्धिको योजनामा सहयोग ।

४. उद्देश्य

प्रदेशमा उपलब्ध खनिज स्रोतको संघीय सरकार र निजी क्षेत्रको सहकार्यमा अन्वेषण र उत्खनन गर्नु ।

५. रणनीति

१. खनिज सम्पदाको भौगर्भिक सर्वेक्षण, पहिचान, अन्वेषण र व्यवस्थापनका लागि आवश्यक नीतिगत, कानुनी एवम् संरचनागत व्यवस्था गर्ने ।
२. सङ्घीय सरकार र निजी क्षेत्रसँगको समन्वयमा खनिज सम्पदाको अन्वेषण र उत्खनन गरी व्यावसायिक उत्पादन गर्ने ।

३.२.३ वाणिज्य तथा आपूर्ति

१. पृष्ठभूमि

उत्पादित वस्तुलाई समुचित वितरण मार्फत उपभोक्ता सम्म पुऱ्याई अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउने वाणिज्य तथा आपूर्ति क्षेत्रको महत्त्वपूर्ण योगदान रहन्छ । संविधानले प्रदेश भित्रको व्यापार प्रदेशको अधिकार सूचीमा र आवश्यक वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति, वितरण, मूल्य नियन्त्रण, गुणस्तर र अनुगमन सङ्घ तथा प्रदेशको साझा सूचीमा राखेको छ । प्रदेशमा आर्थिक तथा व्यापारिक संस्था १६८,४३४ वटा सञ्चालनमा छन् । नेपालका सबैभन्दा बढी आर्थिक एकाइ रहेका पाँच जिल्ला मध्ये झापा, मोरङ र सुनसरी यस प्रदेशमा पर्दछन् । जनसंख्याको हिसाबले मोरङ र झापा व्यवसायमा अधिकतम संलग्न हुने पाँच जिल्ला मध्ये तेस्रो र पाचौँमा पर्दछन् । अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारका हिसाबले महत्त्वपूर्ण विराटनगर (रानी) र काँकडभिट्टा जस्ता नाका यसै प्रदेशमा पर्दछन् ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती र अवसर

प्रमुख समस्या

व्यापारिक गतिविधि विस्तार भएपनि बजारमा गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवा सुपथ मूल्यमा उपलब्ध नहुनु, आयातमा आधारित आपूर्ति व्यवस्था रहनु, व्यापार घाटा अत्याधिक रहनु, मूल्यसूची राख्ने प्रवृत्ति नहुनु, बिलबिजक जारी गर्ने प्रवृत्ति नहुनु र विपद्को समयमा अत्यावश्यक वस्तुको आपूर्ति सहज हुन नसक्नु आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

मानव सिर्जित तथा प्राकृतिक कारणबाट समय समयमा आपूर्तिमा आउने व्यवधान समाधान गर्नु, कृषि उपजको व्यापारमा हुने बिचौलिया विस्थापित गर्नु, गुणस्तरीय वस्तुको उपलब्धता र उपभोक्ताको हकहित संरक्षण गर्नु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

आन्तरिक व्यापारिक गतिविधि बढ्नु, यातायात पूर्वाधारको विकासले गाउँ शहर अन्तरसम्बन्धी बलियो हुनु, वैदेशिक रोजगारीले ऋयशक्ति बढ्न गई आन्तरिक बजारको क्षमता बढ्नु, महत्त्वपूर्ण अन्तर्राष्ट्रिय नाका विद्यमान रहनु, सुक्खा बन्दरगाह निर्माणको चरणमा रहनु, तेस्रो देश निकासीमा सहजता बढ्दै जानु, स्थानीय तहमा बजार केन्द्रहरू विकसित हुँदै जानु आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

सरलीकृत व्यापार : समृद्धिको आधार ।

४. उद्देश्य

१. व्यापारिक गतिविधि वृद्धि गर्नु ।
२. सर्वसुलभ आपूर्ति प्रणाली स्थापित गर्नु ।

५. रणनीति

- (क) सुदृढ वाणिज्य तथा आपूर्ति प्रणाली स्थापित गर्ने ।
- (ख) भौतिक पूर्वाधारको यथोचित व्यवस्था गरी प्रादेशिक व्यापार प्रवर्द्धन गर्ने ।
- (ग) आधारभूत तथा उपभोग्य वस्तुको भण्डारण, बजारीकरण र गुणस्तर कायम गरी आपूर्ति सुनिश्चित गर्ने ।

३.२.४ पर्यटन

१. पृष्ठभूमि

पर्यटन राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको एक महत्त्वपूर्ण आधार हो । सर्वोच्च शिखर सगरमाथा लगायत विश्वका अग्ला ५ हिमशृङ्खलामा अवस्थित यस प्रदेशमा रहेको छ । पर्यावरण अनुकूल पर्यटन उद्योगको विकास गर्ने, नेपालको विविध सांस्कृतिक र प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्दै लाभ वितरणमा स्थानीयलाई प्राथमिकता दिने राज्यको पर्यटन सम्बन्धी नीति रहेको छ । पर्यटन क्षेत्र सङ्ग, प्रदेश र स्थानीय गरी तीनै तहको अधिकार सूचीमा समेटिएको छ ।

मुलुकको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा पर्यटन क्षेत्र (होटेल तथा रेष्टुरेन्ट) को योगदान २.०५ प्रतिशत रहेको छ । पर्यटन क्षेत्रको आयमध्ये आन्तरिक पर्यटन र अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटनको योगदान क्रमशः ५७ प्रतिशत र ४३ प्रतिशत रहेको छ । नेपालमा सन् २०१७ मा भित्रिएको कुल पर्यटक ११,७३,०७२ मध्ये ४८,४३८ (५.१५ प्रतिशत) ले यो प्रदेशको भ्रमण गरेका छन् । प्रदेशमा भ्रमण गरेका पर्यटक मध्ये खुम्बु क्षेत्रमा ९३.१५ प्रतिशत, मकालु वरुण राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा कञ्चनजङ्घा संरक्षण क्षेत्रमा ६ प्रतिशत र कोसी टप्पु वन्यजन्तु आरक्षणमा ०.७९ प्रतिशत ले भ्रमण गरेको देखिन्छ । यस प्रदेशको काँकडभिट्टा नाका हुँदै वि.सं. २०७२ मा १,७७,४११ र २०७४ मा २,१९,५७१ भारतीय पर्यटक नेपाल भित्रिएको देखिन्छ ।

नेपाल सरकारले प्रमुख पर्यटकीय गन्तव्य स्थलको लागि पहिचान गरेका १०० वटामध्ये १६ वटा यस प्रदेशमा पर्दछन् । बराहक्षेत्र, पाथीभरा, हलेसी महादेव, कन्याम, तिनजुरे मिल्के जलजले, गुफा पोखरी जस्ता धार्मिक तथा रमणीय स्थलमा आन्तरिक पर्यटन साथै तीर्थयात्री बढ्दो क्रममा रहेका छन् ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती र अवसर

प्रमुख समस्या

प्रदेशमा अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटकको आगमन न्यून रहनु, खुम्बु क्षेत्र बाहेक अरू क्षेत्रले अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटक आकर्षित गर्न नसक्नु, पर्यटनको लाभ स्थानीय समुदायले अपेक्षित रूपमा प्राप्त गर्न नसक्नु पर्यटकीय गन्तव्यको विकास र विविधीकरण हुन नसक्नु, अनधिकृत रूपमा पर्यटक शुल्क लगाउने र झन्झट दिने प्रवृत्ति देखिनु, धार्मिक पर्यटकीय स्थलको उपयुक्त व्यवस्थापन गर्न नसक्नु, पर्यटकीय पूर्वाधारको अभाव, पर्यटकलाई आकर्षित गर्न चाहिने सेवा, सुविधा र पर्यटकीय वस्तुको कमी, पर्यटकीय सूचना प्रवाह व्यवस्थित र प्रभावकारी हुन नसक्नु, आन्तरिक र बाह्य पर्यटकको व्यवस्थित अभिलेख नहुनु आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

पर्यावरण अनुकूल पर्यटन उद्योगको विकास गर्नु, सामाजिक, सांस्कृतिक र वातावरणीय मापदण्डका आधारमा पर्यटन उद्योगको स्तरीकरण तथा प्रमाणीकरण गर्नु, पर्यटकीय सम्भावनाका क्षेत्रमा पर्यटन पूर्वाधारको विकास गर्नु, प्रदेशबाट छिमेकी मुलुकका प्रमुख शहरका साथै आन्तरिक पर्यटकीय गन्तव्यमा जोड्न हवाई सेवा सञ्चालन गर्नु, पर्यटकीय स्तरका होटेल तथा अन्य पर्यटकीय सुविधाको विस्तार गर्नु, गन्तव्य स्थलको विविधीकरण, विकास, ब्राण्डिङ, प्रचार प्रसार र प्रवर्द्धन तथा बजारीकरण गर्नु, पर्यटन व्यवसाय सम्बद्ध निजी क्षेत्रको क्षमता वृद्धि गर्नु, पर्यटन सूचना व्यवस्थापन प्रणाली तथा पर्यटन सूचना सेवा स्थापना गर्नु, विभिन्न तहमा सङ्कलन हुने पर्यटन शुल्कमा दोहोरोपना हटाउनु, स्थानीयलाई लाभ दिनु, व्यावसायिकता तथा उद्यमशीलताको विकास गर्नु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

साहसिक-आरोहण पर्यटनका निमित्त उत्कृष्ट गन्तव्य, विश्वकै उत्कृष्ट ट्रेकिङ मार्ग हुनु, मुलुकका प्रमुख धार्मिक गन्तव्यको अवस्थिति, नेपालको सबभन्दा होचो स्थान केचनाकवल यसै प्रदेशमा पर्नु, भारतका छिमेकी शहर दार्जिलिङ र सिक्किममा भारतीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटक ठूलो संख्यामा आगमन हुनु, पर्यटकीय पदमार्गको विकास गर्न सकिने अवस्था हुनु, किमाथानका नाकाले चिनियाँ पर्यटकीय विस्तारमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्ने सम्भावना रहनु, पर्यापर्यटन, प्याराग्लाइडिङ, ज्यापिङ जस्ता साहसिक पर्यटकीय उपज तथा वस्तुको विकासको सम्भावना राम्रो रहनु, विविध प्राकृतिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाको प्रचुरता, अधिकांश स्थानीय तहको प्राथमिकतामा पर्यटन क्षेत्र पर्नु आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

पर्यटन क्षेत्रको दिगो विकास : प्रदेश समृद्धिको आधार ।

४. उद्देश्य

१. प्रदेशलाई मुलुकको पर्यावरण अनुकूल प्रमुख पर्यटन गन्तव्यको रूपमा विकास गर्नु ।
२. पर्यटकको संख्या, बसाइँ र क्रय दर वृद्धि गर्नु ।
३. पर्यटनलाई स्थानीय अर्थतन्त्र र रोजगारीसँग आबद्ध गर्नु ।

५. रणनीति

- (क) पर्यटकीय गन्तव्य र उपजको विकास, विविधीकरण र प्रवर्द्धन गर्ने ।
- (ख) पर्यटन सेवा सुविधाको व्यावसायीकरण गरी अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड तथा मान्यता अनुरूप स्तरीकरण गर्ने ।
- (ग) पर्यटकीय ब्राण्डिङ गरी विश्वमा प्रदेशको प्रचार गर्ने ।
- (घ) पर्यटकीय सेवा सुविधाको वृद्धि गरी पर्यटनलाई स्थानीय अर्थतन्त्र र रोजगारीसँग आबद्ध गर्ने ।
- (ङ) पर्यटकीय विकासमा पछि परेको तर सम्भावना राम्रो भएको क्षेत्रको पहिचान र विकासमा जोड दिने ।
- (च) संस्थागत व्यवस्था, समन्वय र सहकार्य गर्ने ।

३.३ वन तथा जैविक विविधता

१. पृष्ठभूमि

देशमा रोजगारीको सृजना, आय वृद्धि, स्थानीय समुदायको आधारभूत आवश्यकता जस्तै: काठ, दाउरा, घाँसपातका साथै कृषि, पशुपालन, पर्यटन र सिँचाइमा समेत वन तथा जैविक विविधताको उल्लेखनीय भूमिका रहेको छ । संविधानमा स्वच्छ वातावरणलाई मौलिक हकको रूपमा सुरक्षित गरिएको छ भने राज्यका नीतिहरूमा प्राकृतिक साधन स्रोतको संरक्षण र उपयोग सम्बन्धमा उल्लेख भएको छ । संविधानमा प्रदेशभित्रको राष्ट्रिय वन, जल उपयोग तथा वातावरण व्यवस्थापन प्रदेश अधिकारको सूचीमा रहेको छ ।

प्रदेशको ११,३३६ वर्ग कि.मि.(कूल क्षेत्रफलको ४३%२४.) वन क्षेत्र रहेको छ । प्रदेशमा ३६४५ वटा सामुदायिक वन ४),२१,३५२ हे(., ९४९ कबुलियती वन ३),८८६ हे(., ३९ वटा धार्मिक वन (.४० हे.३७८)र ४ वटा साझेदारी वन ७),२११ हेछन् । यसै गरी २ वटा (. राष्ट्रिय निकुञ्ज, एक एकवटा वन्यजन्तु आरक्ष र संरक्षण क्षेत्र छन् । संरक्षित क्षेत्र- ४,८५८ हेक्टर र ३ वटा मध्यवर्ती क्षेत्र १,२७८ हेक्टरमा फैलिएको छ। आ २०७४।७५ मा प्रदेशमा काठ १ करोड .व. .४९ क्यू.१० लाख ९८ हजार २८९फी., दाउरा ३ हजार ४४१०९ चट्टा., जडीबुटी तथा गैरकाष्ठ वन पैदावार १७ लाख ५१ हजार ५६९ किर खोटो ८ .ग्रा. लाख ४ हजार ६०३.५० कि.ग्राउत्प .ादन भएको पाइन्छ ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती र अवसर

प्रमुख समस्या

नीतिगत, कानुनी र संरचना एवम् जनशक्तिको व्यवस्था भई नसक्नु, वन क्षेत्रको उत्पादन र लाभको न्यायोचित वितरण नहुनु, वन तथा जैविक विविधता सम्बन्धी जनचेतनामा कमी हुनु, अन्तर तह र अन्तर निकाय समन्वय कमजोर हुनु, वन क्षेत्र माथिको अतिक्रमण र वन अपराध पूर्णतया रोक्न नसक्नु, वन तथा जैविक विविधताको वैज्ञानिक व्यवस्थापन नहुनु, वन विकास र आय आर्जन तथा रोजगारी बीच सन्तुलन कायम गर्न नसक्नु आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

बढ्दो इन्धन र काठको मागको व्यवस्थापन गर्नु, वन डढेलो रोक्नु, कृषि, शहरीकरण, बस्ती विकास एवम् सुकुम्बासी समस्याबाट वन अतिक्रमण रोक्नु, विकास निर्माणबाट हुने वन अतिक्रमणको व्यवस्थापन गर्नु, जैविक विविधता संरक्षण गर्नु, पानीका मुहान र सिमसार क्षेत्रको संरक्षण गर्नु, वन विकास र जैविक विविधता संरक्षणमा सबै क्षेत्र र निकायको अपनत्व स्थापित गर्दै क्षमता अभिवृद्धि गर्नु, भू-क्षय, पहिरो, वातावरण प्रदूषण रोक्नु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

जनप्रतिनिधि तथा सरकारको प्राथमिकताको विषय रहनु, निजीक्षेत्र तथा समुदायको चासो बढ्नु, वन पैदावारमा आधारित उद्यम र पर्या-पर्यटन प्रवर्द्धन मार्फत आय र रोजगारीसँग आबद्ध हुन सक्ने अवस्था रहनु, सामुदायिक वनको क्षेत्र र यसमा आबद्ध समूहको संख्या उल्लेखनीय हुनु, भू तथा जलाधारलाई एकीकृत गरी वन र कृषि दुबै क्षेत्रको आम्दानी अभिवृद्धि गर्न सकिने सम्भावना हुनु, वनस्पतिजन्य स्रोतको वैज्ञानिक र व्यावसायिक उपयोग गर्न सकिने अवस्था विद्यमान रहनु; कार्वन संचितिको उपयोग, इन्धन र वन पैदावारको आपूर्ति, जडीबुटीको उत्पादन, मूल्य अभिवृद्धि, उपयोग र निर्यात गर्न सकिने अवस्था रहनु; पानीका स्रोतको संरक्षण र उपयोग, प्राकृतिक रमणीयता र वातावरण एवम् जैविक विविधताको उपलब्धता रहनु आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

संरक्षित वन, जैविक विविधता : स्वच्छ र समृद्ध प्रदेश ।

४. उद्देश्य

१. वनक्षेत्रको विकास एवम् दिगो व्यवस्थापन गर्दै वातावरण, जैविक विविधता र जलाधारको संरक्षण गर्नु ।
२. वातावरणीय सेवाबाट प्राप्त हुने लाभ वृद्धि गरी समुदायलाई न्यायोचित वितरण सुनिश्चित गर्नु ।
३. उच्च मूल्य जडीबुटी र गैरकाष्ठ वन पैदावारको उत्पादन र मूल्य अभिवृद्धि गरी निर्यात प्रवर्द्धन गर्नु ।

५. रणनीति

- (क) वन क्षेत्र तथा जैविक विविधताको वैज्ञानिक व्यवस्थापन र उपयोगमा स्थानीय जनताको पहुँच बढाउने ।
- (ख) अन्तर सरकार, सरोकारवाला निकाय र निजीक्षेत्रसँगको समन्वयात्मक रूपमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- (ग) वनक्षेत्रको उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गरी आय आर्जन र रोजगारीसँग आबद्ध गर्ने ।
- (घ) जैविक विविधताको संरक्षण र पर्यापर्यटनको विकास गर्ने ।
- (ङ) वनक्षेत्र भित्र धरातलीय सम्भाव्यताका आधारमा उच्च मूल्यका जडीबुटीको विकास र विस्तार गरी निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने ।

६. विषय क्षेत्रगत नतिजा सूचक र लक्ष्य

सूचक	एकाइ	२०७५/७६ को अवस्था	मध्यमकालीन लक्ष्य		
			२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९
बैङ्क शाखा विस्तार भएका स्थानीय तह	संख्या	१३०	१३७	१३७	१३७
कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (स्थिर मूल्यमा)	दश लाखमा	५०५,८४८	५५०,२९९	६०२,६६९	६६२,४०६
आर्थिक वृद्धि दर	प्रतिशत	६.५	८.७	९.५	९.९
बजेटमा आन्तरिक आयको अंश	प्रतिशत	१०.२०	११	११.५	१२
आन्तरिक आयमा कर राजस्वको अंश	प्रतिशत	४१.३३	४४.२४	४५	४६
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा राजस्वको योगदान	प्रतिशत	२.५७	२.८४	२.५४	२.५५
पुँजीगत खर्च (कुल पुँजीगत विनियोजनको)	प्रतिशत	५९	६०	६५	७०
प्रतिव्यक्ति आय	अमेरिकी डलर	९३४	१०७९	१२०८	१३४५
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उद्योग क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत	७.४०	७.२९	७.५९	७.५४
औद्योगिक लगानी वार्षिक वृद्धि	प्रतिशत	०.००	११.३३	१३.०४	१२.९८

सूचक	एकाइ	२०७५/७६ को अवस्था	मध्यमकालीन लक्ष्य		
			२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९
औद्योगिक उत्पादन	रकम करोडमा	८,२२७	९,२५६	१०,४१८	११,७३२
उद्योग क्षेत्रको रोजगारी (औपचारिक र अनौपचारिक)	संख्या	१०१,२७९	१२१,०२३	१४०,७६७	१६०,५११
गार्हस्थ्य उत्पादनमा खानी तथा खनिज सम्पदाको योगदान	प्रतिशत	०.५४	०.६१	०.७	०.८
खनिज अन्वेषण र उत्खनन	संख्या	३	४	५	६
वाणिज्य क्षेत्रको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा योगदान	प्रतिशत	९.१०	१०.५०	११.५०	१३.००
व्यापारिक गतिविधि विस्तार	रुपैयाँ करोड	८,५०२	१०,०००	११,५००	१२,०००
आपूर्ति प्रणाली (उपभोक्ता सन्तुष्टि)	सूचकाङ्क	४.७०	४.८०	४.९०	५.००
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा पर्यटन क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत	१.९३	२	२.५	३.५
पर्यटन क्षेत्रबाट रोजगारी सिर्जना	संख्या	३२,०००	३३,१००	३८,१००	४४,२५०
पर्यावरण अनुकूल पर्यटकीय गन्तव्य	संख्या	१३	२०	३०	४०
पर्यटकको संख्या भारतीय	प्रति सप्ताह (हजार)	२१९	२२७	२६१	३०२
पर्यटकको संख्या तेस्रो मुलुक	प्रति सप्ताह (हजार)	४८	५०	५९.५	७१.५
बसाइँ भारतीय	दिन	५.५	५.७	६	६.३
तेस्रो मुलुक	दिन	१३.४	१३.६	१३.९	१४.२
प्रति दिन प्रति व्यक्ति खर्च (USD)	भारतीय	१९	१९.७	२४.६	२९.५
	तेस्रो मुलुक	५४	५६	६०	६६
स्थानीय अर्थतन्त्र तथा अप्रत्यक्ष रोजगारीमा आबद्ध पर्यटन	संख्या (हजार)	४५	४६	५७.५	६९
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा वन क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत	१.७	१.७५	१.८	१.८५
वनले ढाकेको क्षेत्रफल	प्रतिशत	४३.४४	४३.५	४३.७	४४.०
जैविक विविधता संरक्षण क्षेत्रफल	वर्ग कि.मि.	६,१३६	६,२५३	६,३७०	६,४८७
जलाधारको संरक्षण	संख्या	३११	३२०	३३०	३३८
समुदायबाट व्यवस्थापन भएको वन समूह	संख्या	४,५९८	४,७३३	४,८६८	५,००४
समुदायबाट व्यवस्थापन भएको वनको क्षेत्रफल	हेक्टर	४३२,४९२	४४५,२१२	४५७,९३२	४७०,६५३
उच्च मूल्यका जडीबुटी र गैरकाष्ठ वन पैदावारको उत्पादन	मे. टन	२,५५०	२,६२५	२,७००	२,७७५
विज्ञान र प्रविधिको व्यावसायिक उपयोग	संख्या	०	१	२	३
वैज्ञानिक अनुसन्धानमा शैक्षिक संस्था तथा अनुसन्धान केन्द्रहरूसँग सहकार्य	संख्या	०	२	४	६
जलवायुमैत्री दिगो विकास सञ्चालनमा स्थानीय तहसँग सहकार्य	संख्या	०	२७	५४	८१
हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन (यातायात तथा उद्योग क्षेत्र)	प्रतिशत	१२	११	१०	९
जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी पठनपाठन हुने विद्यालय	प्रतिशत	८०	८५	९०	९५
जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी तालिम प्राप्त जनशक्ति	संख्या	११३	१६०	२०७	२५५

७. विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

(रकम रु. हजारमा)

आर्थिक वर्ष	विनियोजन तथा प्रक्षेपण				स्रोत		
	कुल	चालु	पूँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	प्रदेश सरकार	नेपाल सरकार	वैदेशिक अनुदान तथा ऋण
२०७६/७७	१५,९४८,०८५	१३,१७६,७२६	२,६९१,३५९	८०,०००	११,४८६,०११	४,४६२,०७४	-
२०७७/७८	१८,१७६,५३७	१४,९३३,८१९	३,१६२,७१८	८०,०००	१३,२५५,१६६	४,९२१,३७१	-
२०७८/७९	१९,८८१,९३०	१६,२७०,१७९	३,५३१,७५१	८०,०००	१४,४४८,३३९	५,४३३,५९१	-

८. कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

ब.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	आयोजना अवधि	आयोजनाको लागत	पुस्त्याई	आगामी तीन वर्षको उपलब्धि सूचक
३०५०००११	आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय					
३०५०००११	गरिबसँग खाद्यान्न कार्यक्रम	गरिब र विपन्नहरू नागरिकलाई खाद्य तथा पोषण सुरक्षाको प्रत्याभूति दिने	सालबसाली	१,५००	-	कार्यविधि तयार भएको हुने संघीय सरकारबाट जारी भएको गरिब घरपरिवार परिचयपत्रको आधारमा सेवा प्रवाह गरिएको हुने ।
३०५०००११	सार्वजनिक निजी साझेदारी कार्यक्रम (कृषि उद्यम कार्यक्रम समेत)	सरकारी-सहकारी-निजी क्षेत्रको साझेदारी, स्वामित्व र सक्रिय सहभागितामा कृषि उद्यमशिलता र उत्पादन अभिवृद्धि हुने	सालबसाली	२,०००	-	सार्वजनिक (सहकारी/निजी साझेदारीमा सञ्चालित कृषि उद्यमशिलता विकास सम्बन्धी कार्यक्रमको प्रगति समीक्षा र प्रतिवेदन तयार हुने
३०५०००११	मुख्यमन्त्री युवा उद्यमशील कार्यक्रम	१. कानून निर्माण भई कोष स्थापना हुने । २. निर्दिष्ट कानूनअनुसार युवाहरूको लागि रोजगारी सृजना हुने	सालबसाली	२,०००	-	कानून तर्जुमा गरी युवा स्वरोजगार कोष सञ्चालनमा ल्याउने

ब.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	आयोजना अवधि	आयोजनाको लागत	पुस्त्याई	आगामी तीन वर्षको उपलब्धि सूचक
३०५०००११	सीप विकास तथा जनचेतना तालिम तथा गोष्ठी	१. प्रदेश अन्तर्गतका निकायहरूमा वित्तीय अनुशासन, पारदर्शिता र वित्तीय जबाफदेहिता अभिवृद्धि हुने २. बजेट तर्जुमा, भुक्तानी, लेखा सम्बन्धी कार्यमा सुधार र सहजीकरण गरी सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनमा पारदर्शी एवम् सूचना प्रविधिमैत्री भएको हुने ।	सालबसाली	१०८.२५	-	<ul style="list-style-type: none"> सरोकारवाला एवम् विभिन्न निकायहरूसँग PRE-BUDGET, POSTz गोष्ठी, अन्तरक्रिया कार्यक्रम LMBIS र BMIS, TSA/RMIS सम्बन्धी क्षमता अभिवृद्धि तालिम सञ्चालन गर्ने वित्तीय सुशासन प्रवर्द्धनका लागि अभिमुखीकरण बजेट कार्यान्वयन सहजीकरण र प्रगति समीक्षा बैठक
३०५०००११	संघ संस्थालाई अनुदान - सशर्त	राष्ट्रिय व्यक्तित्वहरूको सम्मानको साथै सकारात्मक सामाजिक प्रतिफल प्राप्त हुने ।	सालबसाली	१,०००	-	विभिन्न ख्याति प्राप्त तथा समाजसेवी प्रतिष्ठानहरूलाई अनुदान हस्तान्तरण गर्ने
३०५०१०११	प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालय					
३०५०१०१२	प्रदेश लेखा डकाइ कार्यालयहरू					
३०७०००११	उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय	वन, वातावरण, उद्योग र पर्यटन क्षेत्रको विकास तथा प्रशासनिक कार्य सञ्चालन गर्ने	सालबसाली			वन, वातावरण, उद्योग र पर्यटन क्षेत्रमा सुधार गर्दै गार्हस्थ्य उत्पादनमा सहयोग र सुशासन कायम गर्न टेवा पुग्ने
३०७०००१२	पर्यटन विकास कार्यालयहरू	पर्यटकीय क्षेत्रको विकास तथा प्रवर्द्धन गर्ने	सालबसाली			३०० पर्यटकीय उपकेन्द्रको विकास हुने
३०७००१०२	पर्यटन प्रवर्द्धन तथा पूर्वाधार विकास आयोजना	पर्यटन प्रवर्द्धन तथा पूर्वाधार निर्माण गर्ने	सालबसाली			४० वटा पर्यटकीय गन्तव्यको पूर्वाधार निर्माण हुने
३०७००१०३	विज्ञान प्रविधि तथा नवप्रवर्द्धन कार्यक्रम	अध्ययन अनुसन्धान गर्ने	सालबसाली			वैज्ञानिक अध्ययनका लागि ५ वटा अनुसन्धान केन्द्र स्थापना हुने
३०७००१०४	वातावरण संरक्षण कार्यक्रम	वातावरण संरक्षण गर्ने	सालबसाली			हरित ग्याँस उत्सर्जन कम गरि वायु प्रदूषणको मात्रा ४४ µg/m ³ मा घटाउने
३०७००१२०	उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय					-
३०७०१०११	उद्योग, वाणिज्य तथा उपभोक्ता हित संरक्षण निर्देशनालय	उद्योग, वाणिज्य र आपूर्ति क्षेत्रको अनुगमन र नियमन गर्ने	सालबसाली			उद्योग, वाणिज्य र आपूर्ति क्षेत्रको अनुगमन, नियमन र सुशासन कायम गर्न टेवा पुग्ने

ब.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	आयोजना अवधि	आयोजनाको लागत	पुस्त्याई	आगामी तीन वर्षको उपलब्धि सूचक
३०७०११०१	प्रदेश उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति कार्यक्रम	उद्योग तथा वाणिज्य क्षेत्र विकास गर्ने	सालबसाली			५ वटा औद्योगिक क्षेत्रको विकास हुने, १ लाख २५ हजार व्यापारिक संस्थाको दर्ता तथा नियमन हुने
३०७०२०११	प्रदेश वन निर्देशनालय	वन तथा जैविक विविधतायुक्त क्षेत्रको अनुगमन र नियमन गर्ने	सालबसाली			वन तथा जैविक विविधतायुक्त क्षेत्रको अनुगमन, नियमन र सुशासन कायम गर्न टेवा पुग्ने
३०७०२०१२	डिभिजन वन कार्यालयहरू	राष्ट्रिय वन, समुदायमा हस्तान्तरित वन र निजी वन व्यवस्थापन गर्ने	सालबसाली			७९४० वटा विभिन्न वन समूहहरूको दिगो व्यवस्थापन र नियमन हुने
३०७०२०१३	भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यालयहरू	भू तथा जलाधार संरक्षण गर्ने	सालबसाली			माटो, पानी तथा जलाधार संरक्षणका कार्यहरू हुने
३०७०२१०१	भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यक्रम	भू तथा जलाधार व्यवस्थापन गर्ने	सालबसाली			३३८ वटा एकीकृत जलाधार व्यवस्थापन हुने
३०७०२१०२	वन्यजन्तु तथा वासस्थान संरक्षण कार्यक्रम	वन्यजन्तु संरक्षण गर्ने	सालबसाली			वन्यजन्तुको संरक्षण, वासस्थान व्यवस्थापन र मानव-वन्यजन्तु द्वन्द्व न्यूनीकरण हुने
३०७०२१०३	प्रदेश वन विकास तथा व्यवस्थापन कार्यक्रम	वन विकास तथा व्यवस्थापन गर्ने	सालबसाली			वनको दिगो व्यवस्थापन हुने
३०७०२१०४	प्रदेश हरित अभियान कार्यक्रम	बिरुवा उत्पादन, वृक्षारोपण र हरियाली प्रवर्द्धन गर्ने	सालबसाली			तराई तथा मधेस क्षेत्रका निजी तथा सार्वजनिक क्षेत्रमा हरियाली अभिवृद्धि हुने
३०७०३०११	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र	वन अनुसन्धान र क्षमता विकास तालिम प्रदान गर्ने	सालबसाली			वन अनुसन्धान र कर्मचारीहरूको क्षमता अभिवृद्धि भएको हुने
३०७८१०११	घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति	सीपयुक्त तथा उद्यमशील जनशक्तिको उत्पादन गर्ने	सालबसाली			सीपयुक्त तथा उद्यमशील जनशक्तिको उत्पादन र ६० प्रतिशत दक्ष जनशक्तिको व्यवस्थापन हुने

९. जोखिम पक्ष तथा अनुमान

अन्तरसरकारी समन्वय प्रभावकारी हुने, लगानी, उत्पादन र आर्थिक क्रियाकलापहरूको लागि उपयुक्त वातावरण तयार हुने र निजी क्षेत्रले कृषि, उद्योग, व्यापार र वाणिज्य र सेवा क्षेत्रमा अग्रणी भूमिका निर्वाह गर्नुका साथै सरकारी क्षेत्रबाट निजी क्षेत्रलाई, सहजीकरण, उपयुक्त वातावरण निर्माण र प्रभावकारी नियमन गर्न सकेमा अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुने देखिन्छ ।

परिच्छेद चार : सामाजिक क्षेत्र

४.१ शिक्षा

१. पृष्ठभूमि

शिक्षा मानव विकास र सामाजिक, आर्थिक समृद्धिको महत्त्वपूर्ण आधार हो । संविधानले आधारभूत शिक्षालाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरेको छ । राज्यका नीतिले शिक्षालाई वैज्ञानिक, प्राविधिक, व्यावसायिक, सीपमूलक, रोजगारमूलक र जनमुखी बनाउँदै सक्षम, प्रतिस्पर्धी र नैतिक एवम् राष्ट्रिय हित प्रति समर्पित जनशक्ति तयार पार्ने, उच्च शिक्षालाई सहज, गुणस्तरीय र पहुँच योग्य बनाई क्रमशः निःशुल्क बनाउँदै जाने कुरा निर्देशित गरेको छ । शिक्षा सम्बन्धी मौलिक हकको कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकारले अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा सम्बन्धी ऐन २०७५ जारी गरी कार्यान्वयन प्रारम्भ गरेको छ ।

नेपाल सरकारले सबैका लागि समावेशी र समतामूलक एवम् गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्ने र जीवनभरका लागि सिकाइका अवसर प्रवर्द्धन गर्ने दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तिका सन्दर्भमा शिक्षा २०३० कार्य ढाँचा तय गरेको छ । प्रदेशमा आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा बाल विकास / पूर्व प्राथमिक शिक्षामा भर्ना दर ९१.३ प्रतिशत रहेको छ जसमध्ये छात्राको ९०.५ प्रतिशत छ भने छात्रको ९२.१ प्रतिशत रहेको छ । कक्षा १ मा बाल विकास/पूर्व प्राथमिक शिक्षा पूरा गरेका बालबालिका ६५.५ प्रतिशत रहेका छन् । प्रदेशको प्राथमिक र आधारभूत शिक्षामा क्रमशः ७ प्रतिशत र १० प्रतिशत र माध्यामिक तहमा ५८ प्रतिशत भन्दा बढी बालबालिका विद्यालय बाहिर छन् । विद्यालय छाड्ने र विद्यालय भन्दा बाहिर रहनेमा जनजाति र दलितको अनुपात बढी पाइएको छ । नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण, २०१६ अनुसार यस प्रदेशको साक्षरता दर ७९.१ प्रतिशत रहेको छ ।

प्रदेशमा १३७ वटा स्थानीय तहमध्ये २८ वटा स्थानीय तहमा मात्र प्राविधिक र व्यावसायिक धारका विद्यालय छन् । यी संस्थामा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् CTEVT द्वारा सञ्चालित २८ वटा स्कूलमा दीर्घकालीन र १७ वटामा अल्पकालीन कार्यक्रम सञ्चालित छन् । यस प्रदेशमा विभिन्न विश्वविद्यालयबाट सम्बन्धन प्राप्त १९६ वटा क्याम्पस सञ्चालनमा छन् ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती र अवसर

प्रमुख समस्या

विद्यालय छाड्ने र कक्षा दोहोर्न्याउने दर बढ्दै जानु, विद्यालय उमेर समूहका उल्लेखनीय बालबालिका विद्यालय बाहिर रहनु, साक्षरता दरमा भौगोलिक, जातिगत र लैङ्गिक विषमता रहनु, शिक्षकको माग र आपूर्ति बीच सन्तुलन नहुनु, प्राविधिक तथा व्यावसायिक धारका विद्यालय र विद्यार्थी न्यून रहनु, सार्वजनिक विद्यालयका विद्यार्थीको औसत सिकाई उपलब्धि घट्दै जानु, शिक्षण सिकाई खासगरी विज्ञान गणित, नेपाली जस्ता विषयमा कमजोर हुनु, माध्यामिक विद्यालयमा विद्यार्थीको पहुँचमा लैङ्गिक विषमता व्यापक रहनु, विद्यालय तथा उच्च शिक्षाको व्यवस्थापकीय र सुशासन पक्ष कमजोर रहनु र गुणस्तरमा समस्या बढ्दै जानु आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

सबैका लागि समतामूलक गुणस्तरीय शिक्षा विशेष गरी सामाजिक-आर्थिक रूपले पछि परेका तथा दुर्गम र पिछडिएका क्षेत्रका बालबालिकालाई शिक्षामा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्नु र टिकाउ दर बढाउनु, अधिकांश स्थानीय तहमा प्राविधिक धारका विद्यालय नपुगनु, सार्वजनिक शिक्षा तथा व्यावसायिक शिक्षा गुणस्तरीय बनाउनु, बाल विकास/पूर्व प्राथमिक शिक्षामा सहभागिता वृद्धि गर्नु र यसको गुणस्तरमा सुधार ल्याउनु, सामुदायिक विद्यालयमा खासगरी जनजाति, दलित, विपन्न र विभिन्न प्रकारका अपाङ्गता भएका बालबालिकाको सिकाई उपलब्धिमा सुधार ल्याउनु, गरिब, विपन्न र पिछडिएको वर्गमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा तालिमको पहुँचमा अभिवृद्धि गर्नु, अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई विशेष शिक्षाको सुनिश्चितता गर्नु, शैक्षिक क्षेत्रको व्यवस्थापनमा सुशासन कायम गर्नु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

तीनै तहका सरकारले शिक्षालाई उच्च प्राथमिकतामा राख्नु, शिक्षामा अभिभावकको चासो र सरोकार बढ्दै जानु, प्राविधिक तथा उच्च शिक्षामा आकर्षण तथा लगानी बढ्नु, पाठ्यक्रम विकास, प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको प्रादेशिक नीति कार्यान्वयन तथा नियमन सम्बन्धी कार्य प्रदेशको कार्यक्षेत्रमा हुनु, शिक्षक तालिम र माध्यामिक परीक्षा सञ्चालनमा प्रदेशको भूमिका रहनु, विश्वविद्यालयको स्थापना गर्न सक्ने अधिकार प्रदेश सरकारमा रहनु आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

शिक्षित नागरिक : मानव पुँजी सहितको उन्नत प्रदेश ।

४. उद्देश्य

१. पूर्ण साक्षर प्रदेश निर्माण गर्नु ।
२. आधारभूत तथा माध्यामिक तहमा विद्यालय उमेर समूहका सबै बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्नु ।
३. शिक्षालाई गुणस्तरीय, जीवनोपयोगी र सीपमूलक बनाई रोजगारीसँग आबद्ध गर्नु ।

५. रणनीति

- (क) साक्षरता अभियान सञ्चालन गर्ने ।
- (ख) सबै विद्यालय उमेर समूहका बालबालिकालाई विद्यालयको पहुँचमा ल्याउने ।
- (ग) शिक्षालाई समावेशी र सर्वसुलभ बनाउने ।
- (घ) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा तालिमका अवसरमा वृद्धि गर्ने ।
- (ङ) शिक्षालाई सीपमूलक, गुणस्तरीय, जीवनोपयोगी र रोजगार मूलक बनाउने ।
- (च) अन्तर सरकार समन्वय र नीतिगत तथा संस्थागत पूर्वाधार विकास गर्ने ।

४.२ स्वास्थ्य तथा पोषण

१. पृष्ठभूमि

स्वास्थ्य जीवन मानव विकास सूचकाङ्कको महत्त्वपूर्ण आधार हो । संविधानले स्वास्थ्यलाई मौलिक हकको रूपमा परिभाषित गर्दै आधारभूत स्वास्थ्य सेवा सम्पूर्ण नागरिकलाई निःशुल्क प्राप्त गर्ने, स्वास्थ्य उपचारको बारेमा जानकारी पाउने, स्वस्थ, स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइमा पहुँच, प्रत्येक महिलालाई सुरक्षित मातृत्व र प्रजनन स्वास्थ्यको हक प्रत्याभूत गरेको छ । सबै उमेर समूहका व्यक्तिका लागि स्वस्थ जीवन सुनिश्चित गर्दै समृद्ध जीवन प्रवर्द्धन गर्ने दिगो विकासका लक्ष्य रहेको छ ।

प्रदेशमा अपेक्षित आयु ७०.७ वर्ष रहेको छ । पाँच वर्षमुनिका पुढकोपना भएका बालबालिकाको अंश ३२.६ प्रतिशत (राष्ट्रिय औसत ३५.८ प्रतिशत), पुढकोपनाबाट अति प्रभावित बालबालिकाको अंश ९.३ प्रतिशत (राष्ट्रिय औसत १२.० प्रतिशत) छ । पाँच वर्षमुनिका कम तौल भएका बालबालिकाको अंश २४.४ प्रतिशत (राष्ट्रिय औसत २७ प्रतिशत) छ भने अति प्रभावित बालबालिकाको अंश ४.१ प्रतिशत (राष्ट्रिय औसत ५.४ प्रतिशत) देखिन्छ । पाँच वर्षमुनिका रक्तअल्पता भएका बालबालिकाको अंश ५५.२ प्रतिशत (राष्ट्रिय औसत ५२.७ प्रतिशत) छ भने रक्तअल्पतामा अति प्रभावित बालबालिका ०.५ प्रतिशत छ । प्रजनन उमेरका महिलामा हुने रक्त अल्पता ५-४९ वर्ष भएका महिलाको अंश ४३.३ प्रतिशत (राष्ट्रिय औसत ४०.८ प्रतिशत) रहेको छ । संस्थागत सुत्केरी ६२ प्रतिशत, शिशु मृत्युदर र बाल मृत्युदर क्रमशः ३१ र ३६ प्रति हजार जीवित जन्ममा, नवजात शिशु मृत्युदर (जन्मेको २८ दिन भित्र) २२ प्रति हजार, कुल प्रजनन दर राष्ट्रिय सरह २.३ रहेको छ । त्यस्तै परिवार नियोजनका साधनको प्रयोग दर न्यून (४० प्रतिशत) रहेको छ ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती र अवसर

प्रमुख समस्या

पाँच वर्षमुनिका करिब आधा बालबालिका र प्रजनन उमेरका महिलामा न्यून पोषण र रक्तअल्पता रहनु, नसर्ने प्रकृतिका रोगको प्रकोप बढ्नु, सरुवा रोग जनस्वास्थ्य समस्याका रूपमा रहनु, जेष्ठ नागरिकको स्वास्थ्य बढी जोखिममा रहनु, वंशाणुगत तथा जन्मजात रोग, वातावरणीय स्वास्थ्य, व्यवसायजन्य स्वास्थ्य, युवा, किशोर किशोरीको यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्यको सम्बोधन नहुनु; जलवायु प्रदूषण, खाद्य असुरक्षा तथा प्राकृतिक विपदले सृजना हुने स्वास्थ्यमा बढ्दो खतरा हुनु; सडक दुर्घटना, लैङ्गिक तथा घरेलु हिंसा आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

आधारभूत स्वास्थ्य सेवामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्नु, गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउनु, आयुर्वेद तथा वैकल्पिक स्वास्थ्य प्रणालीलाई स्वास्थ्य सेवाको मूल प्रवाहमा एकीकरण गर्नु, निजी क्षेत्रका स्वास्थ्य संस्थाको नियमन गर्नु तथा स्वास्थ्य सेवा शुल्क आम नागरिकको पहुँचमा राख्नु, स्वास्थ्य जनशक्ति र स्वास्थ्य सम्बन्धी पूर्वाधारको व्यवस्था गर्नु, रिफरल स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउनु, अत्याधुनिक प्रविधि र उपकरणको उपलब्धता सुनिश्चित गर्नु, दुर्गम र पिछडिएको क्षेत्रमा विज्ञ तथा स्वास्थ्य जनशक्ति टिकाई राख्नु, स्वास्थ्य बीमालाई सर्वव्यापी तुल्याउनु, निर्धारित निःशुल्क औषधि उपलब्ध गराउनु, उपचारमा अनुसन्धान पद्धति अवलम्बन गर्नु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

स्वास्थ्य सेवा तीनै तहका सरकारको प्राथमिकता रहनु, आधारभूत स्वास्थ्य सेवा स्थानीय तह र रिफरल स्वास्थ्य सेवा प्रदेशको अधिकारमा रहनु, सर्वसाधारणको स्वास्थ्य तथा पोषण प्रतिको जागरण बढ्दै जानु, प्रभावकारी स्वास्थ्य सेवा प्रवाहका लागि विभिन्न नीतिगत तथा कानुनी व्यवस्था विद्यमान रहनु, दिगो विकासका लक्ष्यप्रति सरकारको प्रतिबद्धता रहनु, सबैका लागि स्वास्थ्यको विश्वव्यापी अभियानमा संघीय सरकारको प्रतिबद्धता रहनु, स्वास्थ्य सेवाप्रति राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय चासो रहनु आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

स्वस्थ नागरिक : सक्षम प्रदेश ।

४. उद्देश्य

१. सबै वर्ग, क्षेत्र र समुदायका नागरिकको आधारभूत तथा गुणस्तरीय स्वास्थ्य तथा पोषण सेवामा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्नु ।
२. विशिष्टीकृत तथा रिफरल सेवा विस्तार गर्नु ।
३. आयुर्वेद लगायत वैकल्पिक स्वास्थ्य सेवाको प्रवर्द्धन गर्नु ।

५. रणनीति

- (क) गुणस्तरीय आधारभूत स्वास्थ्य तथा पोषण सेवाको पहुँच बढाउने ।
- (ख) दुर्गम तथा पिछडिएका क्षेत्रमा स्वास्थ्य तथा पोषण सेवाको विस्तार गर्ने ।
- (ग) स्वास्थ्य सम्बन्धी चेतना अभिवृद्धि गरी रोगको न्यूनीकरण गर्ने ।
- (घ) विशिष्टीकृत तथा रिफरल स्वास्थ्य सेवाको विस्तार र सुदृढीकरण गर्ने ।
- (ङ) आयुर्वेद लगायत वैकल्पिक स्वास्थ्य सेवालाई एकीकृत स्वास्थ्य सेवामा मूल प्रवाहीकरण गर्ने ।
- (च) अन्तर सरकार समन्वयमा स्वास्थ्य क्षेत्रमा निजी, सहकारी, गैरसरकारी क्षेत्रको सहकार्य अभिवृद्धि प्रभावकारी नियमन गर्ने ।

४.३ खानेपानी तथा सरसफाइ

१. पृष्ठभूमि

मानवोचित जीवनयापनका लागि स्वच्छ खानेपानी र सरसफाइको महत्त्वपूर्ण स्थान रहेको छ । संविधानले प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइमा पहुँचको हक सुनिश्चित गर्दै प्रदेशस्तरीय खानेपानी सेवा प्रदेशको अधिकार सूचिमा राखेको छ । प्रदेशमा ९० प्रतिशत जनसंख्यामा खानेपानीको सुविधा पुगेको छ, जसमध्ये ३५ प्रतिशत मा स्वच्छ खानेपानीको सुविधा पुगेको छ । तराईका केही जिल्लाको पानीमा फलाम र आर्सेनिकको मात्रा निर्धारित भन्दा बढी रहेको पाइएको छ । सरसफाइको हकमा ६२ प्रतिशत घरपरिवारमा शौचालयको पहुँच रहेको देखिन्छ ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती र अवसर

प्रमुख समस्या

खानेपानीका पर्याप्त स्रोत नहुनु र भएका पनि संरक्षण नहुनु, सरसफाइ चेतनाको कमी, खानेपानी सम्बन्धी प्रदेश ऐन कानून तथा नीति, नियम तयार भई नसक्नु, खानेपानी सम्बन्धी संस्थागत पूर्वाधार र प्राविधिक जनशक्तिको कमी, खानेपानी मूल सम्बन्धी विवाद रहनु, अधुरा आयोजनाको संख्या उल्लेखनीय रहनु, ठूला आयोजनाका लागि पर्याप्त बजेट विनियोजन नहुनु आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

सबै नागरिकलाई स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइ सेवा उपलब्ध गराउनु, प्रदेशलाई पूर्ण सरसफाइयुक्त बनाउनु, उपभोक्ता संस्थाको स्थायित्व, परिचालन र नेतृत्व विकास गर्नु, पानीको गुणस्तर कायम गर्नु, आधारभूत सरसफाइ बारेमा जनचेतना फैलाउँदै फोहोर मैला व्यवस्थापन गर्नु, शहरी क्षेत्रमा ढल निकासको उचित व्यवस्था गर्नु, खानेपानीका स्रोतको संरक्षण गर्नु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

खानेपानी तथा सरसफाइ सेवा एवम् संरचनाको विकास तथा विस्तारमा स्थानीय निकाय, विकास साझेदार, अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था, उपभोक्ता समिति र नागरिकको सहभागिता बढ्दै जानु, विभिन्न तहमा खानेपानी तथा सरसफाइ समन्वय समिति क्रियाशील रहनु, र सरसफाइ कार्यक्रमले स्थानीय तहमा समेत सामाजिक अभियानको रूप लिनु आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

सचेत नागरिकको अगुवाइ : स्वच्छ खानेपानी र सरसफाइ ।

४. उद्देश्य

गुणस्तरीय पूर्वाधार विकास गरी खानेपानी तथा सरसफाइ सुविधा विस्तार गर्नु ।

५. रणनीति

१. स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइ सुविधा पुन्याउन अन्तर सरकार समन्वय र सहकार्य गर्ने ।
२. खानेपानीको गुणस्तर कायम गर्ने ।
३. समुदाय, विद्यालय र उपभोक्ता संस्थामा खानेपानी र सरसफाइ सम्बन्धी सचेतना ल्याउने ।

४.४. जनसंख्या तथा बसाइँसराइ

१. पृष्ठभूमि

जनसंख्या एक बहुपक्षीय सरोकारको विषय हो । संविधान अनुसार जनसंख्या व्यवस्थापनलाई सङ्घ तथा प्रदेशको साझा अधिकार क्षेत्रभित्र राखिएको छ । प्रदेशको कुल जनसंख्या ४५,३४,९४३ रहेको छ । भौगोलिक वितरणका हिसाबले तराईका तीन जिल्लामा ५६ प्रतिशत, हिमाली जिल्लामा ८.६ प्रतिशत, र पहाडी जिल्लामा ३५.४ प्रतिशत जनसंख्या रहेको छ । त्यसैगरी लैङ्गिक अनुपात ९९.४७ (९९.७ पुरुष बराबर १०० महिला) रहेको छ । सन् १९५० को दशकदेखि नै पहाडबाट तराईतिरको बसाइँसराइको क्रम शुरु भएतापनि विगत दुई दशक देखि बसाइँसराइको परिमाण बढेको देखिन्छ ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती र अवसर

प्रमुख समस्या

क्रियाशील जनशक्ति विदेशिँदा उत्पादनशील क्षेत्रमा जनशक्ति कमी हुनु, आश्रित जनसंख्याको उपस्थिति बढी हुनु, बौद्धिक जनशक्ति विदेश पलायन बढ्नु, आन्तरिक बसाइँसराइले जनसंख्याको वितरण असन्तुलित हुनु, जनसंख्याको वृद्धिको तुलनामा रोजगारी सृजना नहुनु, जनसंख्या सम्बन्धी वर्गीकृत तथ्याङ्कको सङ्कलन तथा विश्लेषणको कमी रहनु, प्रजनन स्वास्थ्यलाई अधिकारको रूपमा स्थापित गर्न नसक्नु आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

प्रदेशको नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा जनसांख्यिक सूचक, जनसांख्यिक गतिशीलता एवम् आर्थिक तथा भौतिक विकासका सूचक एवम् बसाइँसराइ बीच सन्तुलन कायम गर्नु, उत्पादनशील जनशक्ति स्वदेशमै उपयोग गर्न प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नु, आन्तरिक बसाइँसराइ तथा शहरीकरणलाई व्यवस्थित गर्नु, बदलिएको उमेर संरचना र लैङ्गिक अनुपातले पार्ने नकारात्मक असरको न्यूनीकरण गर्नु जनसंख्या वृद्धिका अनुपातमा आर्थिक तथा सामाजिक विकासका कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यक स्रोत व्यवस्थापन गर्नु, बढ्दो जनसंख्या र रोजगारी बीचमा सन्तुलन कायम गर्नु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

जनसांख्यिक बनोटमा उच्चतम लाभ लिन सकिने अवस्था रहनु, जनसंख्या व्यवस्थापन प्रति सरकार तथा गैरसरकारी क्षेत्रको चासो बढ्नु, परिवार नियोजन प्रति जनताको सचेतना बढ्नु, कुल प्रजनन दर प्रतिस्थापन दरमा पुगनु आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

व्यवस्थित बसोबास र उन्नतिको अवसर : आफ्नै थलोमा रमाउने रहर ।

४. उद्देश्य

१. जनसंख्या वृद्धि र रोजगारी बिच अन्तरसम्बन्ध कायम गरी आन्तरिक बसाइँसराइ व्यवस्थित गर्नु ।
२. जनसांख्यिक संरचनाको आर्थिक सामाजिक विकासमा उच्चतम उपयोग गर्नु ।

५. रणनीति

- (क) जनसंख्या व्यवस्थापनमा अन्तर सरकार र अन्तर निकाय समन्वय गर्ने ।
- (ख) उद्यमशीलता विकास गरी उत्पादनशील क्षेत्रमा उपयोग गर्ने ।

४.५ लैङ्गिक समानता तथा महिला सशक्तीकरण

१. पृष्ठभूमि

लैङ्गिक समानता तथा महिला सशक्तीकरण मानव अधिकार तथा दिगो विकासको एक महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । संविधानले महिलाको आर्थिक, सामाजिक विकास र सशक्तीकरण मौलिक हकको रूपमा प्रत्याभूत गर्दै समानुपातिक समावेशी र सहभागिताको सिद्धान्तका आधारमा समतामूलक समाजको निर्माणका लागि लैङ्गिक विभेदको अन्त्य गरी आर्थिक समानता, समृद्धि र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्ने सङ्कल्प गरेको छ ।

जनगणना, २०६८ अनुसार यस प्रदेशको कुल जनसंख्या मध्ये महिलाको ५२.२ प्रतिशत छ । यस प्रदेशमा महिला २९ प्रतिशत तथा पुरुष ७१ प्रतिशत घरमूली छन् । स्थानीय तहमा महिलाको प्रतिनिधित्व करिब ४१ प्रतिशत, १५५ दलित सहित २,४७२ महिला) छ भने प्रदेश सभामा ३३ जना महिला प्रतिनिधित्व रहेको छ । निजामती सेवामा महिलाको सहभागिता उल्लेखनीय रूपमा बढ्दै गइरहेको छ भने दलितको सहभागिता न्यून रहेको अवस्था छ । सामुदायिक विकासमा आमा समूह, वन समूह, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका, सहकारी, कृषि समूह, सिँचाइ समूह आदिमा महिलाको अग्रणी भूमिका छ ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती र अवसर

प्रमुख समस्या

लैङ्गिक समानता तथा महिला सशक्तीकरण सम्बन्धी खण्डीकृत सूचनाको कमि हुनु र भएका कार्यक्रमको मूलप्रवाहीकरण नहुनु, रोजगारीका अवसरको कमि, आर्थिक स्रोत र साधनमा पहुँच न्यून रहनु, लैङ्गिक हिंसामा अपेक्षित मात्रामा कमि नआउनु, नयाँ किसिमका लैङ्गिक तथा घरेलु हिंसा देखा पर्नु; महिला माथिको जातीय, क्षेत्रीय, वर्गीय तथा धार्मिक, सामाजिक र सांस्कृतिक विभेद कायम रहनु, ग्रामीण महिलाको आर्थिक अवस्थामा सुधार नहुनु; महिला हिंसा, बाल-विवाह, दाइजो र बोक्सी जस्ता कुरीतिजन्य व्यवहार अझै पनि अभ्यासमा रहनु, सम्पत्तिमा महिलाको स्वामित्व स्थापित नहुनु आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

परम्परागत सोच रहेको नेपाली समाजमा महिलाको नेतृत्व स्थापित गराउनु, महिला प्रतिको विभेदपूर्ण दृष्टिकोणमा परिवर्तन ल्याउनु, पछि पारिएका महिलालाई आर्थिक तथा सामाजिक जीवनमा सक्षम बनाउनु, स्रोत र साधनको पहुँचमा रहेको असमानता घटाउनु, निर्णय क्षमतामा वृद्धि गर्नु, लैङ्गिक हिंसा तथा घरेलु हिंसा घटाउनु, महिला माथिको जातीय, क्षेत्रीय, वर्गीय तथा धार्मिक, सामाजिक र सांस्कृतिक विभेद समाप्त पार्नु, ग्रामीण महिलाको आर्थिक अवस्थामा सुधार गर्नु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिद्वारा महिला हक अधिकारको सुरक्षा, पहिचानको सुनिश्चितता, महिला समानता र सशक्तीकरण गर्नुका साथै लैङ्गिक हिंसालाई अन्त्य गर्ने प्रतिबद्धता रहनु, घरेलु हिंसा सम्बन्धी प्रादेशिक ऐन, २०७५ प्रमाणीकरण हुनु, हिंसा पीडित महिला, किशोरी र बालिकाका लागि सुरक्षित आवासगृह निर्माण हुनु, हिंसा पीडित महिलाका लागि एकद्वार प्रणाली अन्तर्गत स्वास्थ्य सेवा प्राप्त गर्ने अवसर हुनु, स्थानीय तहमा अल्पकालीन सुरक्षित आवासगृह स्थापना हुनु आदि अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

लैङ्गिक समानता: प्रदेशको मान्यता

४. उद्देश्य

१. महिलाको सामाजिक, आर्थिक तथा राजनीतिक सशक्तीकरण गर्नु ।
२. लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा न्यूनीकरण गर्नु ।
३. निर्णायक तहमा महिलाको समानुपातिक अवसरको सृजना गर्नु ।

५. रणनीति

- (क) लक्षित तथा सीमान्तकृत महिलाको क्षमता अभिवृद्धि र संरक्षणात्मक सेवा उपलब्ध गराई सशक्तीकरण गर्ने ।
- (ख) आधारभूत तथा प्राविधिक शिक्षा, स्वास्थ्य, सीप तथा प्रजनन स्वास्थ्य सेवामा सहज पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
- (ग) रूढिवादी परम्पराको रूपमा रहेका कुरीतिको अन्त्य गर्दै लैङ्गिक समानताको आधार निर्माण गर्ने ।
- (घ) लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरणका सबै चरणमा अर्थपूर्ण सहभागिता बढाउने ।

४.६ सामाजिक समावेशीकरण

१. पृष्ठभूमि

सामाजिक समावेशीकरणले सामाजिक सद्भाव र व्यवहारमा क्रमशः सुधार गरी राष्ट्रिय एकता बलियो बनाउन भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । संविधानले आर्थिक, सामाजिक वा शैक्षिक दृष्टिले पछाडि परेका महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेसी, थारू, मुस्लिम, पिछडा वर्ग, अल्पसङ्ख्यक, सीमान्तकृत, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसङ्ख्यक, किसान, श्रमिक, उत्पीडित वा पिछडिएको क्षेत्रका नागरिक तथा आर्थिक रूपले विपन्न खस आर्यलाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तका आधारमा राज्यको निकायमा सहभागिता हुन पाउने हकलाई मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था गरेको छ ।

प्रदेशको कुल जनसंख्याको ३५.१ प्रतिशत जनजाति (नेवार ६.२ प्रतिशत समेत), ३१ प्रतिशत ब्राह्मण क्षेत्री, १३.३ प्रतिशत दलित, ४.३ प्रतिशत मुस्लिम, १५.४ प्रतिशत तराई अन्य जात र १ प्रतिशत अन्य समूह छन् । करिब २ प्रतिशत दृष्टि, श्रवण, शारीरिक, बोली तथा मानसिक सम्बन्धी अपाङ्गता भएका व्यक्ति छन् । लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसङ्ख्यक समूह पनि रहेका छन् ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती र अवसर

प्रमुख समस्या

सामाजिक-आर्थिक क्षेत्रमा विभेद विद्यमान रहनु; बोक्सी, दाइजो, छुवाछूत, सामाजिक बहिष्कार जस्ता निषेधित कार्य व्यवहारमा रहनु, स्रोत साधन तथा सेवा सुविधामा यस्ता समुदायको न्यायोचित पहुँच पुग्न नसक्नु, आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

राज्य संरचनामा समानुपातिक प्रतिनिधित्व पुऱ्याउनु, विभिन्न समुदाय तथा वर्गविच आर्थिक, शैक्षिक तथा स्वास्थ्य क्षेत्रमा रहेको विभेद अन्त्य गर्नु, स्रोत र साधन एवम् अवसरमा समावेशीता सिद्धान्त अनुरूप अवसर सृजना गर्नु, नकारात्मक सामाजिक मूल्य-मान्यताको व्यापकता हटाउनु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

सामाजिक समावेशीकरणलाई प्रभावकारी बनाउन गठन भएका संवैधानिक आयोगसँग सहकार्य गर्ने अवसर हुनु; धर्म, संस्कृति, भाषाको संरक्षण र संवर्द्धनका लागि सचेतना तथा क्रियाशीलतामा अभिवृद्धि हुनु, राज्यका विभिन्न अङ्ग तथा क्षेत्रमा यस्ता समुदायको प्रतिनिधित्व बढ्दै जानु, प्रदेशमा बनेका विभिन्न सामाजिक समावेशीकरण सम्बन्धी नीति तथा कानून तर्जुमा हुनु, मुलुकी देवानी (संहिता) ऐन, २०७४ जारी हुनु, परम्परागत तथा रूढिवादी प्रचलनका विरुद्धमा सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाले सञ्चालन गरेका कार्यक्रमका कारण जनचेतना बढ्दै जानु आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

सामाजिक सद्भाव र व्यवहार : राष्ट्रिय एकताको आधार ।

४. उद्देश्य

राजनीतिक, सामाजिक तथा आर्थिक विकासमा पछाडि परेका समुदायको स्रोत, साधन, सेवा तथा सुविधामा पहुँच सुनिश्चित गर्नु ।

५. रणनीति

- (क) राज्य संरचनामा सकारात्मक विभेद र आरक्षणको माध्यमबाट अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चितता गर्ने ।
- (ख) समावेशीकरणको माध्यमबाट स्रोत, साधन, सेवा तथा सुविधामा पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
- (ग) परम्परामा आधारित विभेद एवम् रूढिवादी अभ्यास हटाई नागरिकलाई सम्मानित जीवनको सुनिश्चितता गर्ने ।

४.७ सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण

१. पृष्ठभूमि

मुलुकको समावेशी विकास गर्न र दिगो विकास लक्ष्यका प्रमुख नतिजाको प्राप्तिमा बल पुऱ्याउन सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षणले महत्त्वपूर्ण योगदान गर्न सक्छ । संविधानले सामाजिक सुरक्षाको हकलाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरेको छ । श्रमिक, आर्थिक रूपले विपन्न, अशक्त र असहाय, विपन्न एकल महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, बालबालिका, आफ्नो हेरचाह आफै गर्न नसक्ने तथा लोपोन्मुख जातिका नागरिक, दलित आदिलाई लक्षित गरी स्वास्थ्य उपचार सेवा, दिवा खाजा, छात्रवृत्ति, तालिम, रोजगारी लगायतका सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रम सञ्चालन भएका छन् । यसका अतिरिक्त अवकाश प्राप्त निजामती कर्मचारी, शिक्षक, प्रहरी तथा नेपाली सेनाका सकल दर्जाका व्यक्तिलाई समेत सामाजिक सुरक्षाका रूपमा निवृत्तिभरण प्रदान गरिँदै आएको छ ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती र अवसर

प्रमुख समस्या

प्रदेशस्तरमा सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण सम्बन्धी नीतिगत तथा संस्थागत व्यवस्था भइ नसक्नु, श्रमिकका लागि ल्याइएको सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रममा प्रतिष्ठानको आवद्धता भइ नसक्नु, नागरिकलाई सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी कार्यक्रमको यथेष्ट जानकारी नहुनु आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

नीतिगत, कानुनी र नियमनकारी प्रारूपको विकास गर्नु, सामाजिक सुरक्षालाई आर्थिक सामाजिक विकासका अन्य क्षेत्रका नीति र कार्यक्रमसँग आवद्ध गर्दै लैजानु, जोखिममा रहेका जनसमुदायको पहिचान गरी सामाजिक सुरक्षा प्रणालीमा आवद्ध गर्नु, वित्तीय रूपले धान्न सकिने सामाजिक सुरक्षा प्रणालीको विकास गर्नु प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षणलाई राष्ट्रिय विकासको एक महत्त्वपूर्ण एजेन्डाको रूपमा स्थापित गरिनु, सामाजिक सुरक्षा प्रणालीलाई व्यापक, वित्तीय रूपले दिगो, सुदृढ तथा प्रभावकारी बनाउनु आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

सामाजिक सुरक्षा र संरक्षण : कर्तव्यबोधको परिपालन ।

४. उद्देश्य

सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षणका कार्यक्रममा पहुँच वृद्धि गर्नु ।

५. रणनीति

सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षणलाई प्रभावकारी बनाउने ।

४.८ ज्येष्ठ नागरिक

१. पृष्ठभूमि

ज्येष्ठ नागरिकलाई सुरक्षित र सम्मानित तुल्याउने वातावरण सृजना गर्नु सरकारको दायित्व हो । संविधानले ज्येष्ठ नागरिकको लागि विशेष संरक्षण तथा सामाजिक सुरक्षाको हक प्रत्याभूत गरेको छ । त्यसैगरी ज्येष्ठ नागरिक सम्बन्धी ऐन, नियमावली तथा राष्ट्रिय कार्ययोजना कार्यान्वयनमा छन् । नेपाल सरकारले ज्येष्ठ नागरिकलाई मासिक रूपमा सामाजिक सुरक्षा भत्ता उपलब्ध गराउँदै आएको छ । प्रदेशस्तरमा दिवा सेवा कार्यक्रम, अन्तर पुस्ता सीप हस्तान्तरण कार्यक्रम तथा वृद्धाश्रम कार्यक्रम सञ्चालनमा छन् । ज्येष्ठ नागरिक सम्बन्धी ऐन २०६३ तर्जुमा भई कार्यान्वयनमा छ ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती र अवसर

प्रमुख समस्या

परिवारबाट बिछोडिएका ज्येष्ठ नागरिकका लागि आश्रय स्थल पर्याप्त नहुनु, ज्येष्ठ नागरिकको ज्ञान सीप उपयोग तथा पुस्तान्तरणमा कमी हुनु, एकल परिवारको वृद्धिसँगै ज्येष्ठ नागरिकको एकाङ्कीपनमा वृद्धि हुनु आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

ज्येष्ठ नागरिकको विषयगत ज्ञान, सीप, क्षमता र अनुभवको अधिकतम सदुपयोग गर्नु, सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रबाट सञ्चालित कार्यक्रमको नियमन र समन्वय गर्नु, ज्येष्ठ नागरिक ग्राम तथा ज्येष्ठ नागरिक दिवा सेवा केन्द्रको विस्तार गर्नु, ज्येष्ठ नागरिकको लागि काम गर्ने संस्थालाई प्रदान गरिने अनुदानको मापदण्डलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नु, प्रदेशका १४ जिल्लामा सञ्चालित वृद्धाश्रमको प्रभावकारी अनुगमन गर्नु आदि चुनौती हुन् ।

अवसर

ज्येष्ठ नागरिकको हकसम्बन्धी व्यवस्थालाई मौलिक हकको रूपमा राखिनु, केन्द्रीय ज्येष्ठ नागरिक कल्याण कोषको स्थापना गरी असहाय र दुर्व्यवहारबाट पीडित ज्येष्ठ नागरिकलाई राहत, सुरक्षा र स्वास्थ्य उपचार प्रदान गरिनु, पुनर्स्थापनाका लागि सेवा प्रदान गर्ने कार्य प्रारम्भ हुनु, गैरसरकारी संस्था तथा सामुदायिक क्षेत्रबाट ज्येष्ठ नागरिकको हितको क्षेत्रमा क्रियाशीलता बढ्दै जानु आदि अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

ज्येष्ठ नागरिकको सम्मान : विवेकी समाजको निर्माण ।

४. उद्देश्य

ज्येष्ठ नागरिकको ज्ञान, सीप र अनुभवको सदुपयोग गर्दै उनीहरूको सम्मानजनक जीवनयापनको व्यवस्था हुने ।

५. रणनीति

- (क) ज्येष्ठ नागरिकको अनुभव, ज्ञान र सीपलाई सामाजिक पुँजीको रूपमा उपयोग गर्ने ।
- (ख) ज्येष्ठ नागरिकको लागि सामाजिक सुरक्षा र मौलिक हक प्रत्याभूत गर्ने ।

४.९ अपाङ्गता भएका व्यक्ति

१. पृष्ठभूमि

अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई सम्मानजनक एवम् स्वावलम्बी जीवनयापनका अवसर सृजना गर्नु लोककल्याणकारी राज्यको मान्यता हुन्छ । अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, २००६ र नेपालको संविधानले अपाङ्गता भएका नागरिकलाई विविधताको पहिचानसहित मर्यादा र आत्मसम्मानपूर्वक जीवनयापन गर्न पाउने र सार्वजनिक सेवा तथा सुविधामा समान पहुँचको हक स्थापित गरेको छ । प्रदेश सरकारको अर्थ सम्बन्धी व्यवस्था गर्न बनेको विधेयकमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई घरजग्गा रजिस्ट्रेसन शुल्कमा २५ प्रतिशत छुट दिने र अपाङ्गता भएका व्यक्तिले प्रयोग गर्न मिल्ने सवारीसाधन खरिदमा भन्सार शुल्क नलाग्ने व्यवस्था गरेको छ ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती र अवसर

प्रमुख समस्या

अपाङ्गता भएका व्यक्तिको आर्थिक अवस्था सुधार हुन नसक्नु, अपाङ्गता भएका व्यक्तिको लागि सीपमूलक तालिम न्यून रहनु, मानसिक एवम् बौद्धिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिको क्षमता विकासका लागि कार्यक्रम न्यून रहनु आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

अपाङ्गमैत्री भौतिक संरचना बनाउनु, अपाङ्गता सम्बन्धी काम गर्ने संस्थालाई दुर्गम क्षेत्रमा परिचालन गर्नु, अपाङ्गता प्रतिको सामाजिक दृष्टिकोणमा परिवर्तन ल्याउनु, अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई आर्थिक रूपमा आत्मनिर्भर बनाउनु, अपाङ्गता भएका व्यक्तिको सम्मानित जीवन बाँच्ने अधिकार सुनिश्चित गर्नु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार संरक्षणका लागि आवासीय पुनर्स्थापना सेवा सञ्चालन विधि, २०७२ तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि पहुँचयुक्त भौतिक संरचना तथा सञ्चार सेवा निर्देशिका, २०६९ कार्यान्वयन हुनु, अपाङ्गता सम्बन्धी सहायक सामग्री उत्पादन तथा वितरणको व्यवस्था हुनु, राज्यको प्रशासनिक तथा राजनीतिक तहमा प्रतिनिधित्वको सुनिश्चितता हुनु, समुदायमा आधारित पुनर्स्थापना कार्यक्रम सञ्चालन हुनु, सार्वजनिक भौतिक संरचना अपाङ्गमैत्री बनाउने पद्धतिको विकास हुनु आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

अपाङ्गता भएका व्यक्तिको सम्मान : समावेशी समाजको पहिचान ।

४. उद्देश्य

१. सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई राज्यद्वारा प्रदान गरिएको सेवा सुविधामा समतामूलक पहुँच बढाउनु ।
२. अपाङ्गता भएका व्यक्तिको आर्थिक, सामाजिक सशक्तीकरण गर्नु ।

५. रणनीति

- (क) पूर्वाधार एवम् सेवा प्रवाह गर्ने निकायलाई अपाङ्गमैत्री बनाई पहुँच बढाउने ।
- (ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिको लागि रोजगारी, उच्चमशीलता तथा स्वरोजगारका अवसर प्राप्त हुने वातावरण सृजना गर्ने ।
- (ग) पूर्ण अशक्त र अति अशक्त अपाङ्गता भएका व्यक्तिको जीवन सहज, सम्मानित र सुरक्षित बनाउने ।

४.१० बालबालिका तथा किशोर किशोरी

१. पृष्ठभूमि

बालबालिका तथा किशोर किशोरीको लागि बाल बचावट, संरक्षण, सहभागिता र विकाससम्बन्धी विषय महत्त्वपूर्ण हुन् । संविधानले बाल अधिकार मौलिक हकको रूपमा व्यवस्थित गरेको छ । नेपालद्वारा बाल अधिकार सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धि, १९८९ को अनुमोदन समेत भएको अवस्था छ । प्रदेशमा १८ वर्ष सम्मका बालबालिकाको संख्या जम्मा २० लाख ३६ हजार ६८७ (४४.९१ प्रतिशत) र १६ वर्ष मुनिका बालबालिकाको संख्या १८ लाख ७८ हजार ३७३ (४१.४२ प्रतिशत) रहेको छ । त्यसैगरी १० देखि १९ वर्ष सम्मका किशोर किशोरी २४.१ प्रतिशत छन् । प्रदेशमा बाल बिइयाइमा परेका बालबालिकाका लागि बाल सुधारगृह, बाल हेल्पलाइन, निःशुल्क टेलिफोन सेवा सञ्चालनमा छन् ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती र अवसर

प्रमुख समस्या

बालबालिका तथा किशोर किशोरीको संवेदनशीलता अनुभूत गरी कार्यक्रम तर्जुमा एवम् कार्यान्वयन हुन नसक्नु; बाल बचावट संरक्षण, सहभागिता र विकास सम्बन्धी विभिन्न कार्यक्रम प्रभावकारी नहुनु; हराएका बालबालिकाको उद्धार गर्न प्रभावकारी संयन्त्र नहुनु; संरक्षण विहीन बालबालिकाको सूचना तथा तथ्याङ्क नहुनु, बालबालिकासँग सम्बन्धित निर्णय प्रक्रियामा तिनको अर्थपूर्ण सहभागिता नहुनु, बालबालिकालाई सुरक्षित रूपमा हुर्काउने सन्दर्भमा अभिभावकमा चेतना नहुनु आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

आधारभूत अधिकार उपभोग गर्न सक्ने वातावरण तयार गर्नु, सम्बन्धित निकाय बिच बालबालिका र किशोर किशोरीसम्बन्धी कार्यक्रममा समन्वय ल्याउनु, बाल न्यायप्रणाली तथा बालमैत्री पद्धतिलाई व्यवहारमा उतार्नु, खुल्ला सिमानाका कारण बालबालिका भारतका विभिन्न शहरमा बेचिने कार्य नियन्त्रण गर्नु, हराएका बालबालिकाको उद्धार कार्यमा प्रभावकारिता ल्याउनु, अनाथ असहाय बालबालिकाको विकास र संरक्षण प्रभावकारी बनाउनु, बालबालिकालाई परित्याग गर्ने कार्य नियन्त्रण गर्नु, लागू औषध दुर्व्यसनी र अवैध कार्यमा बालबालिका तथा किशोर किशोरीको प्रयोग रोक्नु, बालिका तथा किशोरीमाथि हुने हिंसा एवम् परम्परागत हानिकारक प्रचलनलाई पूर्ण रूपमा नियन्त्रण गर्नु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

बालबालिका तथा किशोर किशोरीको शिक्षामा उल्लेखनीय सहभागिता हुनु, स्वास्थ्य क्षेत्रमा सुधार हुनु, बालबालिकाको हकलाई मौलिक हकको रूपमा संवैधानिक प्रत्याभूति हुनु, स्थानीय तहबाट बाल हित कार्यक्रम सञ्चालन हुनु, बाल अधिकार प्रतिको सचेतनामा वृद्धि हुनु, बालमैत्री स्थानीय शासन घोषणा हुनु, श्रमिक बालबालिकाको उद्धार, राहत तथा मनोविमर्श र पारिवारिक पुनर्मिलन, पुनर्एकीकरण तथा पुन स्थापनाको लागि बाल हेल्पलाइन सेवा सञ्चालनमा हुनु, जिल्ला अदालत र उच्च अदालतमा बाल इजलास गठन हुनु, प्रदेश सरकारले बाल-विवाह अन्त्य गर्ने घोषणापत्र जारी गर्नु आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

सर्वाङ्गीण बाल विकास : सक्षम नागरिकको मूल आधार ।

४. उद्देश्य

१. बालबालिका र किशोर किशोरीको समग्र अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन गरी बालमैत्री प्रदेशको स्थापना गर्नु ।
२. बालबालिका र किशोर किशोरी उपर हुने सबै प्रकारका भेदभाव, शोषण, हिंसा, उपेक्षा र दुर्व्यवहारको अन्त्य गर्नु ।

५. रणनीति

- (क) बाल बचावट, संरक्षण, सहभागिता र विकासका सबै विषय समावेश गरी नीतिगत, संस्थागत र कार्यगत व्यवस्था गर्ने ।
- (ख) सामाजिक चेतना अभिवृद्धि एवम् शिक्षामा पहुँच स्थापित गरी बालबालिकाको सर्वोत्तम विकासमा जोड दिने ।

४.११ युवा तथा खेलकुद

१. पृष्ठभूमि

साहस, सिर्जनशीलता, सिक्ने क्षमता एवम् उच्च आत्मविश्वासका कारण युवा वर्गलाई राष्ट्र निर्माणको प्रमुख स्रोत मानिन्छ । युवालाई राजनीतिक आर्थिक सामाजिक र सांस्कृतिक रूपान्तरणका अग्रदूत तथा परिवर्तनका सम्वाहक शक्तिका रूपमा लिन सकिन्छ । नेपालमा १६ देखि ४० वर्ष उमेर समूहको जनसंख्या कुल जनसंख्याको ४०.३ प्रतिशत रहेको छ । संविधानमा राष्ट्रिय विकासमा युवा सहभागिता अभिवृद्धि गर्दै राजनीतिक, आर्थिक सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकारको पूर्ण उपयोगको वातावरण सिर्जना गर्ने तथा राज्यको सर्वाङ्गीण विकासमा योगदान गर्न स्वस्थ, सक्षम र अनुशासित नागरिक तयार गर्न उपयुक्त अवसर प्रदान गर्ने कुराको उल्लेख छ । प्रदेशको कार्यक्षेत्रमा मुख्यतः युवा तथा खेलकुद सम्बन्धी नीति, कानून तथा मापदण्ड निर्धारण, कार्यान्वयन र नियमन, खेलकुद पूर्वाधार विकास, खेलकुद प्रशासन र संघसंस्थाको समन्वय र नियमन, राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक खेलकुद प्रतियोगिताको आयोजना र सहभागिता रहेको छ ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती र अवसर

प्रमुख समस्या

युवा तथा खेलकुद सम्बन्धी संस्थागत संरचना कमजोर हुनु, युवा लक्षित उद्यमशील र रोजगारीका अवसर विस्तार नहुनु, शिक्षा प्रणालीमा युवा क्षमता र सिर्जनशीलतालाई सम्बोधन गर्न नसक्नु, युवा तथा खेलकुद सम्बन्धी संस्थागत संरचना कमजोर हुनु, खेलकुद क्षेत्रको विकासमा व्यवहारिक महत्त्वबोध नहुनु आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

मध्यम र उच्च शिक्षा प्राप्त गरेका युवा विदेश पलायन हुने प्रवृत्ति रोक्नु, सामाजिक र आर्थिक सेवामा युवाको पहुँच वृद्धि गर्नु, व्यावहारिक र व्यावसायिक शिक्षा सर्वसुलभरूपमा उपलब्ध गराउनु, युवाको क्षमता अभिवृद्धि गरी स्वदेशमा रोजगारी र स्वरोजगारको व्यवस्था गर्नु, सामाजिक र आर्थिक रूपान्तरणमा युवा परिचालन गर्नु, प्रदेशस्तरमा पर्याप्त खेलकुद तथा पूर्वाधारको विकास, निर्माण, स्तरोन्नति, खेलकुद प्रतियोगिताको आयोजना तथा सहभागिता गराउनु, खेलकुदलाई रोजगारमूलक व्यवसायको रूपमा स्थापित गर्नु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

बढ्दो युवा जनसंख्यालाई सीप र उद्यमशीलतायुक्त बनाई हालको जनसांख्यिक लाभांश हासिल गर्ने पर्याप्त सम्भावना रहनु, प्रादेशिक सरकार गठन पछि युवालाई राष्ट्र निर्माणमा मूल प्रवाहीकरण गर्ने सोच र इच्छा शक्ति देखिनु, युवामा आफ्नो शक्ति र भूमिका प्रति जागरूकता आउनु, युवा र खेलकुद लक्षित कार्यक्रमलाई विस्तार गर्नका लागि आधार तयार हुनु आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

पौरखी युवा, सिर्जनशील नेतृत्व : समृद्ध नेपाल, सुखी अभिभावकत्व ।

४. उद्देश्य

१. युवा प्रतिभा विकास तथा उद्यमशीलता एवम् स्वरोजगारका अवसर सृजना गर्नु ।
२. सबैका लागि खेलकुदको अवधारणा अनुरूप खेलकुद क्षेत्रलाई अनुशासित र मर्यादित बनाउँदै युवालाई खेलकुदको अवसर प्रदान गर्नु ।

५. रणनीति

- (क) युवा क्षमता विकास र परिचालन गरी सामाजिक-आर्थिक क्षेत्रमा संलग्नता बढाउने ।
- (ख) खेलकुद मार्फत स्वस्थ, सिर्जनशील, अनुशासित र मर्यादित युवाशक्तिको विकास गर्ने ।

४.१२ भाषा, कला, साहित्य, संस्कृति तथा सम्पदा संरक्षण

१. पृष्ठभूमि

कला, भाषा, धर्म, संस्कृति, ऐतिहासिक सम्पदा, परोपकारी गुठी प्रणाली आदि नेपालको मौलिक राष्ट्रिय पहिचान हुन् । संविधानमा नेपाललाई बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक र बहुसांस्कृतिक विशेषतायुक्त राष्ट्रका रूपमा परिभाषित गरेको छ । नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषालाई राष्ट्र भाषाको रूपमा अवलम्बन गर्दै आफ्नो भाषा, लिपि, संस्कृति, सांस्कृतिक सभ्यता र सम्पदाको संवर्द्धन र संरक्षण गर्ने हक प्रदान गरेको छ । यसैगरी ऐतिहासिक, पुरातात्विक तथा सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण, संवर्द्धन र विकासका लागि अध्ययन अनुसन्धान, उखनन तथा प्रचार-प्रसार गर्ने, राष्ट्रिय सम्पदा, कला, साहित्य र सङ्गीतको विकासमा जोड दिने नीति अवलम्बन गरेको छ ।

प्रदेशमा नेपाली, मैथिली, लिम्बु, थारू, तामाङ लगायत करिब १०० भन्दा बढी भाषा बोलिन्छन् । लिम्बू, राई, धिमाल, राजवंशी, सन्थाल र किसान लगायतका भाषा बोलिने मूल स्थान यही प्रदेश हो । जातजाति, भाषा, भेषभुषा, रहनसहनका मानिसको बसोबास रहेको यस प्रदेश ऐतिहासिक, पुरातात्विक र सांस्कृतिक दृष्टिले समृद्ध छ । विविध भाषा, लिपि, संस्कृति, ललितकला र धर्मको संरक्षण र प्रयोग एवम् गुठी व्यवस्थापन प्रदेशको कार्यक्षेत्रभित्र पर्दछन् ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती र अवसर

प्रमुख समस्या

मातृभाषा, साहित्य, सम्पदा, कला र संस्कृतिको सोध, खोज, अनुसन्धान र सर्वेक्षण तथा संरक्षणको कमि हुनु, भाषा, कला एवम् संस्कृतिको क्षेत्रमा कार्यरत संघसंस्था र सरकारकाविच प्रभावकारी सहकार्य हुन नसक्नु, मौलिक संस्कृतिलाई जगेर्ना गर्दै पुस्तान्तरण गर्न नसक्नु, राष्ट्रिय पहिचान र गौरवका रूपमा भाषा, संस्कृति, सम्पदा तथा साहित्यको विकास गर्न नसक्नु, स्वरोजगार, आयआर्जन र स्थानीय विकासको स्रोतको रूपमा यसलाई प्रयोग गर्न नसक्नु, आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

विभिन्न मातृभाषा र लिपिको अभाव तथा मानकीकरणको समस्या समाधान गर्नु, लोपोन्मुख भाषा, कला साहित्य, संस्कृतिको तथा सम्पदा संरक्षण गर्नु; भाषा, कला साहित्य, संस्कृति तथा सम्पदा र आर्थिक सामाजिक विकासको अन्तरसम्बन्ध स्थापित गरी विकास निर्देशित गर्नु, बढ्दो शहरीकरणका कारण मूर्त र अमूर्त संस्कृति विनाश र परिवर्तन हुँदै जानु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

भाषा, कला, साहित्य, संस्कृति तथा सम्पदाको संरक्षण र प्रवर्द्धनका लागि संवैधानिक निर्देशन रहनु, अद्वितीय मौलिक संस्कृतिको प्राचुर्यता रहनु, भाषा, कला एवम् संस्कृतिको पर्यटन लगायतका क्षेत्रसँग आबद्ध गरी आय र रोजगारी वृद्धिको सम्भावना रहनु, पर्याप्त सांस्कृतिक विविधता तथा कला र सम्पदाको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्दै सांस्कृतिक पहिचान कायम राख्नु आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

बहुल सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण र संवर्द्धन : सामाजिक न्यायपूर्ण प्रदेश ।

४. उद्देश्य

प्रदेशभित्रको भाषा, कला, साहित्य, तथा सङ्गीत क्षेत्रको संवर्द्धन र विकास गरी धार्मिक, भाषिक र सांस्कृतिक एकता र सद्भाव कायम गर्नु ।

५. रणनीति

भाषा, लिपि, संस्कृति, कला तथा धार्मिक सम्पदाको संरक्षण र संवर्द्धन गर्ने ।

४.१३ गैरसरकारी क्षेत्र

१. पृष्ठभूमि

सरकारी र निजी क्षेत्र पुग्न नसकेका क्षेत्रको आर्थिक—सामाजिक विकासमा गैरसरकारी क्षेत्रको महत्त्वपूर्ण योगदान रहन्छ । सामुदायिक तथा राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी सङ्घ संस्थाको लगानी र भूमिकालाई जबाफदेही र पारदर्शी बनाउँदै त्यस्ता संस्थालाई एकद्वार प्रणालीमा आबद्ध गर्दै राष्ट्रिय आवश्यकता र प्राथमिकताका क्षेत्रमा संलग्न गराउने राज्यको नीति रहेको छ । नेपालमा हाल १४५ अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थामध्ये ४० संस्था यस प्रदेशमा क्रियाशील छन् । त्यसैगरी १,०१८ गैरसरकारी संस्था समेत यस प्रदेशमा क्रियाशील छन् ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती र अवसर

प्रमुख समस्या

गैरसरकारी संस्थाको प्रदेश सरकारसँग समन्वयको कमी हुनु, गैरसरकारी संस्थाको कार्य प्रगति उपलब्ध नहुनु, समाज कल्याण परिषदसँग समन्वय कमजोर हुनु, गैरसरकारी क्षेत्रको कार्यक्रम तथा खर्च पारदर्शी नहुनु, गैरसरकारी संस्थाको कार्यक्रम प्रदेश सरकारको वार्षिक कार्यक्रममा आबद्ध नहुनु आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

प्रदेश सरकारका प्राथमिकताका क्षेत्रमा गैरसरकारी संस्थाको परिचालन गर्नु, गैरसरकारी संस्थाको समन्वय प्रभावकारी बनाउनु, गैरसरकारी संस्थाका कार्यक्रमलाई प्रदेश वार्षिक कार्यक्रममा आबद्ध गर्नु, गैरसरकारी संस्थाको चालु खर्चलाई सीमामा राखी कार्यक्रम खर्चमा वृद्धि गर्नु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

गैरसरकारी संस्था प्रदेश विकासमा स्रोत परिपूरक र साझेदार रूपमा विकास हुनु, गैरसरकारी संस्थामा युवाको बढ्दो आकर्षण र सहभागिता, दुर्गम तथा पिछडिएका क्षेत्र एवम् सामाजिक परिचालन, सचेतना अभिवृद्धि तथा सेवा प्रवाहका क्षेत्रमा गैरसरकारी संस्थाको भूमिका प्रभावकारी हुनु आदि प्रमुख अवसर हुन ।

३. क्षेत्रगत सोच

गैरसरकारी संस्थाको परिचालन; सामाजिक रूपान्तरण ।

४. उद्देश्य

गैरसरकारी संस्थालाई आर्थिक-सामाजिक क्षेत्रमा प्रभावकारी ढङ्गले परिचालन गर्नु ।

५. रणनीति

गैरसरकारी संस्थालाई विकासका प्राथमिकता क्षेत्रमा प्रभावकारी परिचालन एवम् नियमन गर्ने ।

६. विषय क्षेत्रगत नतिजा सूचक र लक्ष्य

क्र.सं.	सूचक	एकाइ	२०७५/७६ को अवस्था	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९
१	साक्षर जिल्ला	संख्या	११	१२	१४	१४
३	विद्यालय केन्द्रित/उच्च शिक्षा इन्टर्नसिप सञ्चालन गर्ने स्थानीय तह	संख्या	०	२८	८४	११२
४	डिजिटल साक्षरता कक्षा सञ्चालन गर्ने स्थानीय तह	संख्या	०	१३७	४११	८२२
५	पूर्व प्राथमिक शिक्षा पूरा गरी कक्षा १ मा भर्ना	प्रतिशत	६८.५	७५	७९	८३
६	बालमैत्री पूर्वाधार भएका सार्वजनिक विद्यालयको संख्या (PMECS)	प्रतिशत	५	१०	१५	२०
७	आधारभूत तहमा बालबालिकाको टिकाउ दर	प्रतिशत	८५	८८	९१	९२.५
८	सिकाइदरमा वृद्धि (आधारभूत कक्षा ५)	प्रतिशत	४७	५०	५२	५३

क्र.सं.	सूचक	एकाइ	२०७५/७६ को अवस्था	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९
९	सिकाइदरमा वृद्धि (आधारभूत कक्षा ८)	प्रतिशत	४५	४७	४९	५१.५
१०	विद्यालय सबलीकरण कार्यक्रम	संख्या	२८	१००	५००	१०००
११	विद्यालयमा कम्प्युटर ल्याबको स्थापना	विद्यालय संख्या	१,०५९	२,१५९	३,२५९	४,२००
१२	क्षमता विकास तालिम	संख्या	१,७५०	५,०००	४,२००	५,४००
१३	विशेष शिक्षा (स्रोत कक्षा) शिक्षक/प्र अ तालिम	संख्या	१५६	१५६	१५६	१५६
१४	वित्तीय साक्षरता तालिम प्राप्त गर्ने व्यक्ति	प्रतिशत	२	५	१०	१४
१५	माध्यमिक विद्यालयमा आधारित पुस्तकालय	संख्या	५००	८००	१,१००	१,४००
१६	अपाङ्गता भएका विद्यालय उमेरका बालबालिकाको शिक्षामा पहुँच	प्रतिशत	२	३०	५०	७०
१७	प्राविधिकधारका सामुदायिक माध्यमिक विद्यालय	संख्या	५०	८०	९५	११०
१८	प्राविधिक शिक्षालयको विस्तार	जिल्ला संख्या	६	१०	११	१२
१९	प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षामा (माध्यमिक) विद्यार्थीको पहुँचमा बृद्धि	प्रतिशत	४.७	६	९	११
२०	विश्वविद्यालय स्थापना	संख्या	०	१	०	१
२१	उच्च शिक्षामा भर्ना भएका मध्ये प्राविधिक विषयमा भर्ना दर	प्रतिशत	२४	२५	२७	२८
२२	उच्च तहको शैक्षिक अनुसन्धान केन्द्रको स्थापना	संख्या	०	१		
२३	उत्तीर्ण प्रतिशतको आधारमा उच्च शैक्षिक संस्थाहरूलाई अनुदान सहयोग	संख्या	१	२०	२२	२४
२४	प्राविधिक विषयमा उच्च शिक्षा दिने शिक्षण संस्थाहरूलाई सहयोग	संख्या	१	१	२	३
२५	पिछडिएको समुदाय र आर्थिक रूपमा विपन्नलाई उच्च शिक्षामा पहुँचका लागि सहयोग	संख्या	१५	१००	२००	३००
२६	परम्परागत पेशाको संरक्षण एवम् आधुनिकीकरण	संख्या	-	१०	२५	४०

क्र.सं.	सूचक	एकाइ	२०७५/७६ को अवस्था	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९
२७	स्वरोजगार कोषमा युवा पहुँच	संख्या	१०	१५	१८	२१
२८	उद्यमशीलता विकास तालिम	संख्या	८	२०	३५	५५
२९	युवा स्वयंसेवक परिचालन	संख्या	३००	५००	७००	८००
३०	युवा सिर्जनशील कोष (innovation fund) स्किम (प्रविधिको स्थानीयकरणको लागि प्रविधि उपयोग कोष)	वटा	-	१०	२५	५०
३१	व्यवस्थित खेल मैदान र रंगशालाको स्तरीकरण र निर्माण	संख्या	१५५	१५६	१५७	१५८
३२	खेलकुद प्रशिक्षण	खेलाडी संख्या	-	५०	१००	२००
३३	खेलकुदको व्यावसायिकीकरण	खेलाडी संख्या	-	४५	९०	१३०
३४	साहसिक खेलकुद	प्रकार	-	५	८	१२
३५	सांस्कृतिक तथा पुरातात्विक सम्पदाहरूको अध्ययन अनुसन्धान	संख्या	०	१	२	३
३६	पुरातात्विक सम्पदा (१०० वर्षभन्दा पुराना) संरक्षण	संख्या	५	७	१०	१३
३७	परम्परागत तथा सांस्कृतिक गुठी संरक्षण	संख्या	०	०	२	३
३८	भाषाको कम्प्युटर इन्जिनियरिङ गर्ने	संख्या	०	०	१	०
३९	सङ्ग्रहालयको स्थापना	संख्या	१	२	३	४
४०	बहुजातीय सांस्कृतिक ग्राम	संख्या	०	१	१	१
४१	सामुदायिक पुस्तकालय सबलीकरण	संख्या	२८	३५	६०	८५
४२	पूर्ण खोपको दायरा (१५ महिना मुनिका बालबालिका)	प्रतिशत	७९.७	८२	८५	८९
४३	संस्थागत प्रसूति सेवा दर	प्रतिशत	६२	६५	६८	७१
४४	दक्ष स्वास्थ्यकर्मीबाट प्रसूति सेवा	प्रतिशत	५५.६	६०	६४	६८
४५	नवजात शिशुको विशेष उपचार सेवा उपलब्ध भएका जिल्ला	संख्या	३	६	९	१२
४६	नवजात शिशुको सघन उपचार सेवा उपलब्ध भएका जिल्ला	संख्या	३	३	४	४

क्र.सं.	सूचक	एकाइ	२०७५/७६ को अवस्था	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९
४७	सुत्केरी तथा नव शिशु जाँच (तेस्रो) को दायरा	प्रतिशत	११.८	१६	२०	२४
४८	प्रोटोकल अनुसारको गर्भवती जाँच	प्रतिशत	६०	६५	७०	७४
४९	स्वास्थ्य संस्था स्थापना	संख्या	७४३	८४३	९२०	१०००
५०	गाउँघर क्लिनिक	संख्या	-	६०	७०	८०
५१	स्वास्थ्य संस्थामा आधारभूत औषधीको (tracer drugs) उपलब्धता दर	प्रतिशत	८०	८५	९०	९५
५२	३० मिनेटको दूरीमा स्वास्थ्य सेवामा पहुँच	प्रतिशत	६१.८	७२	७५	७८
५३	बहुक्षेत्रीय पोषण कार्यक्रम विस्तार	जिल्ला	३	५	७	१०
५४	पोषण पुनर्स्थापना केन्द्र विस्तार	संख्या	२	३	४	५
५५	स्थिरीकरण (Stabilization) केन्द्र विस्तार	संख्या	०	१	१	१
५६	जिल्ला अस्पताललाई प्रेषण अस्पतालको रूपमा विकास गर्ने	संख्या	१	५	७	१०
५७	अस्पतालमा विपद् प्रतिकार्य क्षमताको विकास हुने	संख्या		५	८	१०
५८	अस्पतालजन्य फोहोर व्यवस्थापन हुने	प्रतिशत		५	८	१०
५९	टेलीमेडिसिन	संख्या	-	१	३	५
६०	विशिष्टीकृत घुम्ती स्वास्थ्य शिविर	संख्या	३	३०	६०	९०
६१	रणनीतिक स्थानमा ट्रमा सेन्टर सहितको विशिष्टीकृत उपचार सेवा विस्तार	संख्या	१		२	
६२	विशिष्टीकृत उपचार सेवा विस्तार	संख्या		१		२
६३	स्वास्थ्य बीमा विस्तार	जिल्ला	५	८	११	१२
६४	मानसिक स्वास्थ्य सेवा विस्तार	संख्या	...	१		
६५	एक द्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्र	जिल्ला	१०		११	१२
६६	अस्पतालहरूमा आयुर्वेद लगायत वैकल्पिक उपचारको एकीकृत सेवा	संख्या	०	१	२	३
६७	आयुर्वेद लगायत वैकल्पिक स्वास्थ्य सेवाको स्तरोन्नति	संख्या	४	४	५	६

क्र.सं.	सूचक	एकाइ	२०७५/७६ को अवस्था	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९
६८	परम्परागत उपचारमा संलग्न जनशक्तिलाई क्षमता विकास तालिम	संख्या	०	२००	५००	८००
६९	आयुर्वेदिक लगायत परम्परागत औषधीको अनुसन्धान	संख्या	०	१	०	२
७०	खुला दिशा मुक्त जिल्ला	जिल्ला	१२	१४	१४	१४
७१	शौचालय सुविधा उपलब्ध भएको परिवार	प्रतिशत	६२	६५	७०	७५
७२	पूर्ण सरसफाइ सुविधा पुगेका स्थानीय तहका वडा	संख्या	०	१०	२०	३०
७३	झाडापखालाबाट प्रभावित ५ वर्षमुनिका बालबालिका	प्रतिशत	१७	१५	१३	१२
७४	महिलाको सम्पत्ति माथिको स्वामित्व (घर जग्गा)	प्रतिशत	१५.३	२०.२	२५	३०
७५	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट विनियोजन अनुपात	प्रतिशत	-	१५	१७	२०
७६	नीति निर्णायक तहमा महिलाको पहुँच	प्रतिशत	१७	१८	१९	२०
७७	प्राविधिक तथा व्यावसायिक दक्षता अभिवृद्धि कार्यक्रममा महिला सहभागिता	प्रतिशत	-	१३	१८	२२
७८	अल्पकालीन पुनर्स्थापना केन्द्रको स्थापना र स्तरोन्नति (मनोविमर्श सहित)	संख्या	६	८	१०	१२
७९	मानव बेचबिखन नियन्त्रणमा स्थानीय तहसँग सहकार्य	स्थानीय तह	०	८	८	८
८०	जीवनकालमा शारीरिक, मानसिक वा यौन हिंसाबाट पीडित महिला	प्रतिशत	२१.६	१८	१५	१३
८१	एकल महिला सुरक्षा कोष	स्थानीय तह	०	२०	५०	८०
८२	पुरुष-महिला आय	अनुपात	१:०.६२	१:०.६४	१:०.६६	१:०.६८
८३	महिला श्रम सहभागिता दर	प्रतिशत	२६.३	२८	३०	३३
८४	ज्यालाको अन्तर घटाउने (महिला : पुरुष)	अनुपात	०.७२	०.७४	०.७६	०.७८
८५	महिला सहकारी संस्थाको सुदृढीकरण	संख्या	३३८	-	-	-

क्र.सं.	सूचक	एकाइ	२०७५/७६ को अवस्था	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९
८६	राजनीतिक, सामाजिक तथा आर्थिक विकासमा पछाडि परेका समुदायको स्रोत, साधन, सेवा तथा सुविधामा पहुँच सुनिश्चित गर्नु।	राजनीतिक सशक्तिकरण सूचकाङ्क	०.७	०.७१	०.७२	०.७३
८९	सुरक्षित र सम्मानजनक जीवनयापन गरिरहेका जेष्ठ नागरिक	प्रतिशत	-	४०	४५	५०
९०	अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको आत्मनिर्भर स्वावलम्बी र सम्मानजनक जीवनयापन हुने	प्रतिशत	-	४०	४५	५०
९१	बाल श्रम सहभागिता दर	प्रतिशत	३७.४	३५	३३	३१
९२	बालबालिकाको जन्म दर्ता	संख्या	५९.५	६३	६७	७०
९३	विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिका	संख्या	१७.१	१३	९	५
९४	तलव / ज्याला पाउने काममा संलग्न बालबालिका (१८ वर्ष मुनि)	प्रतिशत	५.१४	४	३	४
९५	रोजगारमूलक तालिम	जना	२८९८	५	५	५
९६	युवा स्वरोजगारी तालिम	जना वार्षिक हजारमा	-	५	१०	१०
९७	पूर्व अभिमुखीकरण तालिम प्राप्त गर्ने व्यक्ति	प्रतिशत	२०	२५	३०	४०
९८	सीपमूलक तालिम प्राप्त गर्ने व्यक्ति	प्रतिशत	१०	१३	१६	१९
९९	सीप प्रमाणीकरण गर्ने संस्था	संख्या	२	२	३	४

७. विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

(रकम रु. हजारमा)

आर्थिक वर्ष	विनियोजन तथा प्रक्षेपण				स्रोत		
	कुल	चालु	पूँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	प्रदेश सरकार	नेपाल सरकार	वैदेशिक अनुदान तथा ऋण
२०७६/७७	४१६६८७५	३४४५२८३	७२१५९२	-	१४४२०१२	२७२४८६३	-
२०७७/७८	४६८२९१६	३७८१०५५	९०१८६१	-	१६६३३७२	३०१९५४४	-
२०७८/७९	५१७२९५९	४१५६५८५	१०१६३७४	-	१८३९९१४	३३३३०४५	-

८. कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

ब.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	आयोजना अवधि	लागत (लाख)	पुस्त्याई	आगामी तीन वर्षको लागि उपलब्धि सूचक
३५०००१०१	भाषा,धर्म संस्कृति	१. प्रदेश भित्रका पुरातात्विक १० वटा सम्पदाहरूको संरक्षण तथा विकास हुने २. प्रदेश भित्र प्रचलनमा रहेका भाषा, लिपि तथा संस्कृतिको संरक्षण तथा संवर्द्धन हुने	सालबसाली			१. प्रदेश भित्रका तोकिएका १० वटा पुरातात्विक सम्पदाहरूको संरक्षण तथा विकास भएको हुने २. प्रदेश भित्र प्रचलनमा रहेका तथा लिपि उपलब्ध भएका ५ वटा भाषाहरूको इन्जिनियरीड हुने
३५०००१०६	युवा तथा खेलकुद	१. प्रदेश भित्र स्तरीय खेल मैदान तथा रङ्गशाला निर्माण भई खेलकुद सञ्चालन हुने २. युवाहरूको उद्यमशिलताको विकास गरी स्वावलम्बी र आत्मनिर्भर युवा जनशक्ति निर्माण हुने	सालबसाली			१. १३७ वटा स्थानीय तहमा खेलमैदान, १४ जिल्लामा जिल्लास्तरीय रङ्गशाला र ३ वटा प्रदेशस्तरीय रङ्गशालाको निर्माण भएको हुने
३५००१०११	शिक्षा विकास निर्देशनालय	प्रदेशस्तरमा विद्यालय तहको शिक्षकको सेवाशर्त, योग्यता, क्षमता र शिक्षक व्यवस्थापन मापदण्ड निर्धारण र नियमन गरिने	सालबसाली			प्रदेशस्तरमा विद्यालय तहको शिक्षकको सेवाशर्त, योग्यता, क्षमता र शिक्षक व्यवस्थापनको मापदण्ड निर्धारण र नियमन भएको हुने
३५००२०११	शिक्षा तालिम केन्द्र	शिक्षकको पेशागत विकास तालिम मार्फत शिक्षकहरूलाई गुणस्तरीय तालिम प्रदान गरिने	सालबसाली			प्रदेशभित्रका शिक्षकहरूले शिक्षकको पेशागत विकास तालिम लिएको हुने
३५००३१०१	उच्च शिक्षा कार्यक्रम	प्रदेश विश्वविद्यालयका लागि कानुनी तथा भौतिक पूर्वाधारको विकास भएको उच्च शिक्षामा समतामूलक पहुँच स्थापित गर्ने	सालबसाली			प्रदेश विश्वविद्यालयको लागि कानुनी तथा भौतिक पूर्वाधार विकास भएको हुने
३५००३१०२	अनौपचारिक, विशेष शिक्षा	साक्षर प्रदेशको घोषणा हुने विशेष शिक्षा सञ्चालन गर्ने विशेष विद्यालय तथा स्रोत कक्षाहरूको व्यवस्थापकीय पक्षमा सुधार हुने	सालबसाली			साक्षर प्रदेशको घोषणा भएको हुने ७२ वटा स्रोत कक्षाहरूमा अपाङ्गमैत्री कक्षाकोठा व्यवस्थापनमा भएको हुने

ब.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	आयोजना अवधि	लागत (लाख)	पुस्त्याई	आगामी तीन वर्षको लागि उपलब्धि सूचक
३५००३१०३	प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा	मनमोहन प्राविधिक विश्वविद्यालय स्थापना तथा सञ्चालन हुने छोटो अवधिको युवा लक्षित तालिम सञ्चालन हुने	सालबसाली			मनमोहन प्राविधिक विश्वविद्यालयको स्थापना तथा सञ्चालन भएको हुने
३५००३१०४	शैक्षिक योजना,तथ्याङ्क व्यवस्थापन, परीक्षा सञ्चालन तथा अनुसन्धान	प्रदेशस्तरमा प्राज्ञिक अनुसन्धान तथा शैक्षिक तथ्याङ्क व्यवस्थापन भएको हुने	सालबसाली			प्रत्येक वर्ष प्रदेशस्तरीय शैक्षिक तथ्याङ्क प्रकाशन भएको हुने प्रदेशस्तरीय शैक्षिक योजना निर्माण भएको हुने प्रदेशस्तरमा प्राज्ञिक अनुसन्धान केन्द्र स्थापना हुने
३५००३१०६	बाल विकास तथा विद्यालय शिक्षा कार्यक्रम	शैक्षिक गुणस्तर सुधार निर्देशिका मार्फत विद्यालय शिक्षाको गुणस्तर सुधार अभियान सञ्चालन	सालबसाली			प्रदेश भित्रका सामुदायिक विद्यालयहरूमा पूर्व विद्यार्थी समाज तथा भगिनी संस्थाहरू गठन भएको हुनेप्रदेश भित्रका सामुदायिक विद्यालयहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गरी विद्यालय शिक्षाको गुणस्तरमा सुधार हुने
३५००५०११	सङ्ग्रहालय	प्रदेश स्तरमा सङ्ग्रहालयको स्थापना तथा सञ्चालन हुने	सालबसाली			प्रदेश स्तरमा सङ्ग्रहालयको स्थापना तथा सञ्चालन भएको हुने
३५०००१०२	बाल अधिकार तथा सामाजिक न्याय कार्यक्रम	स्थानीय तहसँगको समन्वय र सहकार्यमा बालबालिका मैत्री उन्मुख प्रदेशको स्थापना गर्ने	सालबसाली			बालमैत्री स्थानीय तहको संख्यामा वृद्धि भएको हुने, बालश्रममुक्त श्रमबजारको निर्माण भएको हुने
३५०००१०३	लैङ्गिक सशक्तीकरण तथा मूल प्रवाहीकरण	लैङ्गिक हिंसा न्यूनीकरण, लैङ्गिक सशक्तीकरण, लैङ्गिक असमानता न्यूनीकरण मार्फत लैङ्गिक समानताको विकास गर्ने	सालबसाली			प्रत्यक्ष लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको वृद्धि भएको हुने छ, ;सबै जिल्लामा अल्पकालीन पुनर्स्थापना केन्द्रको स्थापना , व्यवस्थापन र सञ्चालन भएको हुने, नीति निर्माणमा महिलाको सहभागितामा वृद्धि भएको हुनेछ

ब.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	आयोजना अवधि	लागत (लाख)	पुस्त्याई	आगामी तीन वर्षको लागि उपलब्धि सूचक
३५०००१०४	अपाङ्गता व्यवस्थापन तथा सशक्तीकरण कार्यक्रम	व्यक्तिलाई अपाङ्गता हुनबाट बचाई अन्य अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई स्वावलम्बी र सम्मानजनक जीवनयापनको महसुस गराउने	सालबसाली			अपाङ्गता न्यूनीकरणका लागि सबै गर्भवती महिलाले आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको पहुँच पुगेको हुनेछ, व्यवसायमा संलग्न अपाङ्गता भएका व्यक्तिको संख्यामा वृद्धि भई व्यावसायिक भएका हुनेछन् । अपाङ्गता ग्रामको स्थापना भएको हुने
३५०००१०५	ज्येष्ठ नागरिक प्रवर्धन तथा संरक्षण कार्यक्रम	ज्येष्ठ नागरिकहरूको सुरक्षित र सम्मानजनक जीवनयापन सुनिश्चित गर्ने	सालबसाली			ज्येष्ठ नागरिक ग्रामको स्थापना भएको हुने, ज्येष्ठ नागरिक कल्याण कोषको स्थापना भई सञ्चालन भएको हुने, राज्यद्वारा प्रदत्त सेवा सुविधामा सरल पहुँच स्थापना भएको हुनेछ
३५००००१२	व्यावसायिक तथा सीप विकास तालिम केन्द्र	सीप विकास तालिमको माध्यमबाट रोजगारी तथा स्वरोजगार हुन सक्ने जनशक्ति उत्पादन गरी गरिबी निवारण गर्ने	सालबसाली			थप तीन हजारले रोजगारमूलक तालिम प्राप्त गरेको हुने ।
३५०००१०७	श्रम तथा रोजगार व्यवस्थापन कार्यक्रम	रोजगारी प्रवर्द्धन सम्बन्धी नीति, योजना, कार्यक्रम मापदण्ड तर्जुमा, औद्योगिक विवाद समाधान, श्रम सम्बन्धमा सुधार, श्रम बजार सम्बन्धी अध्ययन	सालबसाली			रोजगारी प्रवर्द्धन सम्बन्धी नीति, योजना, कार्यक्रम मापदण्ड तर्जुमा तथा नियमन, असल श्रम सम्बन्धमा विकास, श्रम बजार सम्बन्धी अध्ययन भएको हुने ।
३५००००१३	प्रदेश स्वास्थ्य तालिम केन्द्र	स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित ज्ञान तथा सीपमूलक तालिमहरू सञ्चालन गर्ने	सालबसाली			स्वास्थ्य सेवाका प्रदेशस्तरका कर्मचारीलाई सम्बन्धित विषयमा आवश्यक
३५००००१४	प्रदेश स्वास्थ्य आपूर्ति व्यवस्थापन केन्द्र	स्वास्थ्य सेवासँग सम्बन्धित आवश्यक औषधी, औजार, उपकरण तथा आवश्यक मालसामान खरीद तथा ढुवानी गर्ने	सालबसाली			स्वास्थ्य सेवासँग सम्बन्धित आवश्यक औषधी, औजार, उपकरण तथा आवश्यक मालसामानहरूको नियमित आपूर्ति भएको हुने ।

ब.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	आयोजना अवधि	लागत (लाख)	पुस्त्याई	आगामी तीन वर्षको लागि उपलब्धि सूचक
३५००००१५	प्रदेश जनस्वास्थ्य प्रयोगशाला	सर्वसुलभ र गुणस्तरीय स्वास्थ्य प्रयोगशाला सेवा प्रदान गर्ने	सालबसाली			सर्वसुलभ र गुणस्तरीय स्वास्थ्य प्रयोगशाला सेवा विस्तार भएको हुने ।
३५००४०१२	स्वास्थ्य कार्यालयहरू	स्वास्थ्य सचेतना, निदानात्मक तथा उपचारात्मक स्वास्थ्य सेवाको प्रवाह गर्ने	सालबसाली			स्वास्थ्य सचेतना, निदानात्मक तथा उपचारात्मक स्वास्थ्य सेवा नियमित रूपमा प्रवाह भएको हुने ।
३५००४०१३	अस्पतालहरू	स्वास्थ्य सेवामा निदानात्मक तथा उपचारात्मक स्वास्थ्य सेवाको पहुँच तथा गुणस्तर अभिवृद्धि गर्ने	सालबसाली			विशेषज्ञ सेवा सहितको गुणस्तरीय, निदानात्मक तथा उपचारात्मक स्वास्थ्य सेवा प्रवाह भएको हुने ।
३५००४०१४	जिल्ला आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्रहरू	आयुर्वेद स्वास्थ्य सेवामा निदानात्मक तथा उपचारात्मक स्वास्थ्य सेवाको पहुँच तथा गुणस्तर अभिवृद्धि गर्ने	सालबसाली			आयुर्वेद स्वास्थ्य सेवामा निदानात्मक तथा उपचारात्मक स्वास्थ्य सेवाको पहुँच तथा गुणस्तर अभिवृद्धि भइ आयुर्वेदिक औषधी उत्पादन तथा चिकित्सामा आत्मनिर्भर भएको हुने ।
३५००४०१५	आयुर्वेद औषधालयहरू	आयुर्वेद स्वास्थ्य सेवामा निदानात्मक तथा उपचारात्मक स्वास्थ्य सेवाको पहुँच तथा गुणस्तर अभिवृद्धि गर्ने	सालबसाली			आयुर्वेद स्वास्थ्य सेवामा निदानात्मक तथा उपचारात्मक स्वास्थ्य सेवाको पहुँच तथा गुणस्तर अभिवृद्धि भइ आयुर्वेदिक औषधी उत्पादन तथा चिकित्सामा आत्मनिर्भर भएको हुने ।
३५००४०१९	स्वास्थ्य निर्देशनालयहरू	आपत्कालिन स्वास्थ्य व्यवस्थापन, उपचारात्मक, प्रवर्द्धनात्मक र गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा प्रवाहका लागि मातहतका कार्यालयलाई आवश्यक निर्देशन तथा सहजीकरण गर्ने/गराउने	सालबसाली			प्रदेशमा दक्ष चिकित्सक तथा स्वास्थ्यकर्मी मार्फत आपत्कालिन स्वास्थ्य व्यवस्थापन, उपचारात्मक, प्रवर्द्धनात्मक र गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा नियमित रूपमा प्रवाह भएको हुने ।

ब.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	आयोजना अवधि	लागत (लाख)	पुस्त्याई	आगामी तीन वर्षको लागि उपलब्धि सूचक
३५०००१२०	सामाजिक विकास मन्त्रालय (सशर्त अनुदान)	लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने/ गराउने	सालबसाली			लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन भएको हुने ।
३५००००११	सामाजिक विकास मन्त्रालय	शिक्षा, युवा तथा खेलकुद, भाषा, धर्म, संस्कृति, स्वास्थ्य, महिला, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्गता, श्रम तथा रोजगार सम्बन्धी नीति, योजना, मापदण्ड र नियमन	सालबसाली			शिक्षा, युवा तथा खेलकुद, भाषा, धर्म, संस्कृति, स्वास्थ्य, महिला, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्गता, श्रम तथा रोजगार सम्बन्धी आवश्यक नीति, योजना, मापदण्ड तयार भएको हुने ।

९. जोखिम पक्ष तथा अनुमान

सामाजिक क्षेत्रको कार्यक्रममा अन्य क्षेत्रहरूसँग उचित सहकार्य र समन्वय गर्न सकेमा र प्रदेशस्तरमा स्वास्थ्य र शिक्षा क्षेत्रमा रहेको जनशक्तिको खाडललाई पूरा गर्न सकेमा यस क्षेत्रमा अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्न सक्ने देखिन्छ ।

परिच्छेद पाँच : पूर्वाधार क्षेत्र

५.१ शहरीकरण, ग्रामीण विकास तथा बस्ती व्यवस्थापन

१. पृष्ठभूमि

शहरीकरणलाई आर्थिक विकासको इन्जिन पनि भन्ने गरिन्छ । स्वच्छ वातावरण र आवासलाई संविधानले मौलिक हकको रूपमा व्यवस्थित गरेको छ । अव्यवस्थित बसोबासलाई व्यवस्थापन गर्ने तथा योजनाबद्ध र व्यवस्थित बस्ती विकास गर्ने, क्षेत्रीय सन्तुलन सहितको समावेशी आर्थिक विकास, पछाडि परेका क्षेत्रको पूर्वाधार विकास र विकास निर्माण प्रक्रियामा स्थानीय सहभागिता वृद्धि गर्ने नीतिमा उल्लेख छ । यसैगरी प्रदेश भित्रको शहरी विकास योजना तर्जुमा, शहरी पूर्वाधार निर्माण, सञ्चालन, मर्मत सम्भार र आवास तथा भवन सम्बन्धी योजना, भवन निर्माण प्रविधिको प्रवर्द्धन, राष्ट्रिय भवन संहिताको कार्यान्वयन र नियमन, सुरक्षित बसोबास सम्बन्धी नीति तर्जुमा र कार्यान्वयन प्रदेशको अधिकार सूचीमा रहेका छन् ।

(क) शहरी प्रणाली

वि.सं. १९५० सालपछि स्थापित सबैभन्दा पुरानो नगर विराटनगर महानगरपालिका सहित यस प्रदेशमा २ उप-महानगरपालिका र ४६ नगरपालिका छन् । यस मध्ये तराईमा २३, भित्री तराईमा ४, पहाडमा १५ र हिमालमा ७ रहेका छन् । नगरपालिकाको औसत जनघनत्व प्रति हेक्टर ४.४ र गाउँपालिकाको प्रति हेक्टर २.० व्यक्ति रहेको छ । जनसंख्याको वितरण हेर्दा तराईमा ६६.२ प्रतिशत, भित्री तराईमा ८.९ प्रतिशत, पहाडमा १९.१ प्रतिशत र हिमालमा ५.९ प्रतिशत देखिन्छ । प्रदेशको कुल जनसंख्या मध्ये ५८.३ प्रतिशत नगरपालिकामा बस्छन् । प्रदेशमा कोशी राजमार्गको ४५ कि.मि. लामो विराटनगर देखि धरान खण्ड एउटै सघन शहरी करिडोरको रूपमा बिस्तार भइरहेको छ । यस खण्डमा जन घनत्व १० व्यक्ति प्रति हेक्टर भन्दा ज्यादा रहेको छ । यस्तो शहरी करिडोर पूर्व पश्चिम राजमार्गको ९२ कि.मि. लामो मेचीनगरदेखि इनरुवा खण्डमा पनि विकसित भइरहेको छ । यसै गरी मेची राजमार्ग, सगरमाथा राजमार्ग र कटारी ओखलढुङ्गा जोड्ने सहायक राजमार्ग अवस्थित क्षेत्रमा पनि शहरीकरण भइरहेको छ । प्रदेशमा समग्र शहरीकरणको स्तर २२.४ प्रतिशत मात्र छ । पुराना वा नयाँ केहीलाई छोडी नगरपालिका प्राय ग्रामीण स्वरूपका नै छन् । खानेपानी, सरसफाइ, सडक सञ्जाल, विद्युत आपूर्ति लगायतका आधारभूत शहरी पूर्वाधारको अवस्था कमजोर छ ।

(ख) ग्रामीण प्रणाली

प्रदेशमा अवस्थित ८८ गाउँपालिकाले ४१.७ प्रतिशत जनसंख्या र २६ हजार १२५ ब. कि.मि. क्षेत्रफल (६७ प्रतिशत) ओगटेको छ । तराईमा २१, पहाडमा ४७ र हिमाली क्षेत्रमा २० गाउँपालिका छन् । तराईमा गाउँपालिकाको औसत जनसंख्या ३६ हजार ८६९ छ भने पहाड र हिमालमा क्रमशः १७ हजार ९२२ र ११ हजार ७१४ छ । ग्रामीण प्रणालीमा “बजार केन्द्र” एउटा महत्त्वपूर्ण एकाइ हो । यस्ता बजार केन्द्र पक्की सडकसँगै विकसित भएका छन् । बजार केन्द्रमा १०० देखि ५ हजार सम्म जनसंख्या र १० देखि २२० व्यापारिक एकाइ हुने गरेको पाइन्छ । केही बजार केन्द्र साना शहरको रूपमा समेत विकसित भइसकेको देखिन्छ ।

(ग) जग्गा व्यवस्थापन

भू-बनावट

प्रदेशमा विकास योग्य जग्गा सीमित मात्र छ । भिरालोपन (३० डिग्री भन्दा माथि), वन, तथा नदी ताल जस्ता भू-भागलाई कटाउँदा प्रदेशमा विकास योग्य जमिनको क्षेत्रफलको एक तिहाइ (३३.२ प्रतिशत) मात्र छ । त्यस्तो विकास योग्य जमिनमा नै महत्त्वपूर्ण कृषि जमिन समेत पर्दछ ।

जग्गाको खण्डीकरण

कृषि जमिनको द्रुततर रूपमा खण्डीकरण भइरहेको छ । त्यसमा पनि सानो कित्ताकाट गर्ने नीति विद्यमान रहेकोले पनि कृषि जमिनको संरक्षण हुन सकिरहेको छैन । यस्तो खण्डीकरणले अव्यवस्थित शहरीकरणमा वृद्धि भइरहेको छ । पूर्वाधार विकास तथा उद्योग स्थापनाको लागि आवश्यक जग्गा प्राप्त गर्न पनि कठिन हुने गरेको छ । तुलनात्मक रूपमा प्रदेशमा कित्ताको औसत क्षेत्रफल ०.३६ हेक्टर र समग्र नेपालको ०.२० हेक्टर छ ।

जग्गा व्यवस्थापन प्रणाली

जग्गा बजार प्रणालीको स्वरूप ९५ प्रतिशत अनौपचारिक रहेको अनुमान गरिएको छ । जग्गा किन-बेच गर्नु पर्दा जग्गा सम्बन्धी सूचना सहज रूपमा प्राप्त नभई मध्यस्थताको भर पर्नुपर्ने र पारिवारिक आवश्यकताले किताकाट हुने अवस्थाले अनौपचारिक बनाएको छ ।

(घ) आवास विकास पद्धति

आवासमा परिवारको पहुँच अत्याधिक मात्रामा आफ्नै प्रयासबाट हुने गरेको देखिन्छ । निजी आवास विकासमा सरकारी भूमिका न्यून रहेको पाइन्छ । तथापि राष्ट्रिय पुनर्निर्माण अभियान, जनता आवास कार्यक्रमको माध्यम द्वारा नेपाल सरकारले निजी आवासको निर्माण विकास गरिरहेको छ । सरकारको नीतिले मुख्य रूपमा आवासमा परिवारको पहुँच बढाउन सेवा सुविधायुक्त आवासीय घडेरीको विकासमा जोड दिएको छ । प्रदेशमा जग्गा एकीकरण पद्धतिको कार्यान्वयन ताप्लेजुडको फुडलिडमा भइसकेको र विराटनगर तथा धरानमा कार्यान्वयनमा छन् । प्रदेशमा अनौपचारिक तथा अस्वस्थकर बस्तीमा बसोबास गर्ने परिवार पनि छन् । धरानमा यस्तो जनसंख्या १८ प्रतिशत छ ।

(ङ) भवनको किसिम

प्रदेशमा समग्र परिवार संख्या मध्ये ८० प्रतिशत भन्दा बढीले आफ्नै स्वामित्वको आवासमा र बाँकी मध्ये १.७ प्रतिशतले भाडाका आवासमा बसोबास गरेको पाइन्छ । शहरी क्षेत्रमा ७० प्रतिशत भवन आवासीय प्रकृतिको भएको अनुमान छ । बाँकी संस्थागत तथा व्यावसायिक छन् । पहाडी तथा हिमाली जिल्लाका अत्याधिक आवासीय भवन माटोको जोडाइमा ढुङ्गा र ईटाको गारोले बनेका छन् । राष्ट्रिय भवन संहिताको कमजोर कार्यान्वयनले पनि निर्मित भवन भूकम्पीय दृष्टिकोणले कमजोर देखिन्छ ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती तथा अवसर

प्रमुख समस्या

शहरी योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन नहुनु, योजना तथा भवन निर्माण मापदण्ड र संहिताको प्रभावकारी कार्यान्वयन नहुनु, आधारभूत भौतिक संरचनाको कमी हुनु, पूर्वाधार संरचनाको विकासमा समन्वय कमजोर हुनु, न्यून आय वर्गका परिवारको आवासमा पहुँच नहुनु, नदी नाला तथा बन जस्ता सार्वजनिक जमिन तथा सांस्कृतिक सम्पदामा अतिक्रमण बढ्नु, ग्रामीण र शहरी प्रणाली बिच अन्तरसम्बन्ध कमजोर रहनु, विकास नीतिमा बजार केन्द्र प्राथमिकतामा नपर्नु, जग्गा बजार प्रणाली अनौपचारिक हुनु, न्यूनतम क्षेत्रफलमा आधारित किताकाट प्रणाली विद्यमान रहनु, शहरी पूर्वाधार वातावरण मैत्री, लैङ्गिक मैत्री, वाल मैत्री र अपाङ्ग मैत्री नहुनु आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

आधारभूत शहरी सेवा सुविधाको विकासका लागि स्रोत जुटाउनु, शहरी व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउनु, प्रादेशिक तथा स्थानीय संस्थागत क्षमता र प्राविधिक दक्षता विकास गर्नु, शहरी विकासका योजना प्रक्रियामा सम्बद्ध निकाय बिच कार्यगत समन्वय स्थापित गर्नु, जग्गाको अत्याधिक विखण्डन तथा बढ्दो मूल्यले उद्योग कलकारखाना तथा शहरी पूर्वाधार संरचना विकासका लागि आवश्यक जग्गा प्राप्त गर्नु, भूमी खण्डीकरण रोक्नु, शहरी करिडोर व्यवस्थित गरी आर्थिक अवसर सृजना गर्नु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

शहरी आर्थिक करिडोरको नियोजित विकासको लागि प्रयास हुनु, शहरी आर्थिक करिडोरको माध्यमद्वारा ग्रामीण प्रणाली र पहाडी शहरी प्रणालीको विकास गर्न सकिने अवस्था हुनु । बजार केन्द्रको विकासद्वारा समग्र ग्रामीण क्षेत्रको विकासमा योगदान गर्न सकिने अवस्था हुनु, शहरी र बजार केन्द्रको सामूहिकीकरणद्वारा एकीकृत आर्थिक विकास र सेवा प्रवाहको सम्भावना रहनु, शहरी विकास एवम् भू-व्यवस्थापन प्रदेशको अधिकारमा हुनु आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

मौलिक निर्माण, सामाजिक सम्पदा : व्यवस्थित शहर र गाउँ बीचको अन्तरनिर्भरता ।

४. उद्देश्य

१. शहरी र बजार केन्द्रको विकास सम्भाव्यता र पारस्परिक अन्तरसम्बन्धलाई उजागर गर्दै शहरी पूर्वाधारमा लगानी अभिवृद्धि गर्नु ।
२. प्रादेशिक र स्थानीय भौतिक योजना (Spatial Structure Plan) को तर्जुमा एवम् कार्यान्वयन संस्थागत गर्नु ।
३. जग्गाको दिगो उपयोग, रूपान्तरण र व्यवस्थापन गर्नु ।
४. सुरक्षित आवासमा सबैको पहुँच र हक सुनिश्चित गर्नु ।

५. रणनीति

- (क) पहाड र हिमाली क्षेत्रका शहर र बजार केन्द्रको क्लस्टर (समूहीकृत) मा क्षेत्रीय शहरी संरचनाको विकास गरी शहरी करिडोरसँग आबद्ध गर्ने ।
- (ख) ठूला शहरी करिडोरलाई नियोजित विकास र व्यवस्थापन गर्दै योजनाबद्ध आर्थिक क्षेत्रको रूपमा रूपान्तरण गर्ने ।
- (ग) ग्रामीण बस्तीको बजार केन्द्रमा शहरी पूर्वाधार सेवा र आर्थिक अवसरको एकीकृत विकास गर्ने ।
- (घ) प्रदेशको पूर्वाधार लगानीलाई प्रादेशिक भौतिक योजना, एकीकृत मापदण्ड बनाई निर्देशित गर्ने ।
- (ङ) शहरी विकास र बिस्तार क्षेत्र, कृषि जमिन जस्ता प्राकृतिक संरक्षण क्षेत्रको पहिचान गरी व्यवस्थापन गर्ने ।
- (च) जग्गाको उपलब्धता सम्बन्धी सूचनामा नागरिकको सहज पहुँच स्थापित गर्न शहर र प्रदेश स्तरीय जग्गा खरिदबिक्री सूचना प्रणालीको उपयोग गर्ने ।
- (छ) न्यून आर्थिक क्षमताका परिवारलाई प्रथमिकता दिई सबैलाई समेट्ने विविध आवास निर्माण र आपूर्तिका उपाय तथा संयन्त्रको प्रवर्द्धन गर्ने ।
- (ज) आवास सहित व्यावसायिक प्रतिष्ठान, रणनीतिक शहरी संरचना तथा नयाँ शहर विकासका निमित्त आवश्यक सेवा सुविधायुक्त जग्गाको लागि सहभागितामूलक जग्गा विकास पद्धतिको कार्यान्वयन गर्ने ।
- (झ) निजी क्षेत्रबाट गरिने घडेरी विकासलाई स्थानीय सरकारको योजना तथा मापदण्ड अनुकूल हुने गरी प्रवर्द्धन गर्ने ।
- (ञ) राष्ट्रिय भवन संहिताको कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाई भवन निर्माणलाई सुरक्षित तुल्याउने ।

५.२ सिँचाइ तथा जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन

५.२.१ सिँचाइ

१. पृष्ठभूमि

संविधानमा जलस्रोतको बहुपयोगी विकास गर्ने, "जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण र नदीको व्यवस्थापन गर्दै दिगो र भरपदो सिँचाइको विकास गर्ने" राज्यको नीति रहेको छ ।

प्रदेशमा कुल ७ लाख ८३ हजार ५९५ हे. जग्गा कृषि योग्य जमिन मध्ये हालसम्म ३ लाख २ हजार ४५८ हे. मा सिँचाइ सुविधा पुगेको छ भने ४ लाख ८१ हजार १३७ हे. भूमिमा सिँचाइ सेवा उपलब्ध गराउन बाँकी रहेको छ । तराईको मुख्य कृषि उत्पादन क्षेत्रमध्ये सुनसरी जिल्लाको करिब ७५ प्रतिशत जग्गा सुनसरी-मोरङ आयोजनाभित्र पर्ने भएकोले अधिकांश भागमा सिँचाइ सुविधा पुगेको देखिन्छ भने झापामा ५२ प्रतिशत र मोरङमा ६३ प्रतिशत सिँचाइ सुविधा पुगेको देखिन्छ । सुनसरी-मोरङ सिँचाइ आयोजनाको कमाण्ड क्षेत्र ६८,००० हे. मध्ये वर्षातमा करिब ४०,००० हे. र हिउँदमा करिब १५,००० हे. भूमिमा मात्र सिँचाइ सुविधा पुग्ने गरेको छ । यस बाहेक प्रदेशमा कृषक व्यवस्थित सिँचाइबाट समेत जम्मा २,५५,१८० हेक्टर जमिनमा सिँचाइ सुविधा पुगेको पाइन्छ ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती तथा अवसर

प्रमुख समस्या

सिँचाइ प्रणालीको पूर्ण क्षमतामा सञ्चालन तथा बाह्रै महिना सिँचाइ सुविधा पुग्ने गरी सञ्चालन हुन नसक्नु, नियमित मर्मत सम्भार हुन नसक्नु, कृषक व्यवस्थित कुलोमा पनि स्वव्यवस्थापन भन्दा स्रोतको निमित्त सरकार प्रतिको निर्भरता बढ्दै जानु, सिँचाइ शुल्क उठ्न नसक्नु, कृषि र सिँचाइ सम्बद्ध निकाय बिच समन्वय कमजोर हुनु, सिँचाइ सम्बन्धी सङ्गठनात्मक पुनर्संरचना नहुनु, प्राविधिक जनशक्तिको न्यूनता, नयाँ प्रविधिमा आधारित (पोखरी, थोपा, ड्रिप आदि) सिँचाइको विस्तार हुन नसक्नु, पुराना पोखरी नासिँदै जानु, विद्युतीय सिँचाइ प्रणालीको महसुल कृषकले धान्न नसक्नु, नदीको सतह गहिरिने क्रमले सिँचाइ आयोजना प्रभावित हुनु आदि आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

नयाँ ठूला आयोजना निर्माण गर्नु, सिँचाइ प्रणालीको लागत उच्च हुनु, आयोजनाको लागि जग्गा प्राप्त हुनु, सर्वयाम सिँचाइ सुविधा उपलब्ध गराउनु, अन्तरजलाधार जलस्थानान्तरणको योजना कार्यान्वयन गर्नु, पानीको सतह गहिरिँदा भूमिगत सिँचाइ प्रभावित हुनु, सिँचाइ आयोजनाको पुनर्स्थापना गर्नु, सिँचाइ आयोजनाका लागि वनक्षेत्र प्राप्त गर्नु, तराईमा भूमिगत सिँचाइ प्रणालीको यथोचित विकास गर्नु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

सिँचाइका लागि नदी नाला प्रशस्त हुनु, तराईमा भूमिगत सिँचाइ स्रोतको उपलब्धता, सिँचाइयोग्य कृषि जमिनको पर्याप्तता, सिँचाइ प्रदेश र स्थानीय सरकारको प्राथमिकताको विषय हुनु, कृषक व्यवस्थित सिँचाइ प्रणाली प्रशस्त हुनु, प्रादेशिक सिँचाइ प्रदेश सरकारको कार्यक्षेत्रमा पर्नु, सप्तकोशी र यसका सहायक नदी तमोर अरुण, सुनकोसी जस्ता नदीमा बहुधेशीय आयोजनाको सम्भावना रहनु, जनसहभागिताको सम्भावना प्रशस्त हुनु, उपभोक्ताको सञ्जाल विस्तार हुनु र सिँचाइ सम्बन्धी नवीन ज्ञान र प्रविधिमा पहुँच बढ्दै जानु, दीर्घकालीन कृषि विकास रणनीतिमा सिँचाइको विशिष्ट स्थान रहनु, २५ वर्षे जलस्रोत रणनीति र राष्ट्रिय जल योजनाले जलस्रोतको बहुपयोगबारे निर्दिष्ट गर्नु आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

व्यवस्थित सिँचाइ, उन्नत कृषि : समृद्ध प्रदेश सुखी प्रदेशवासी ।

४. उद्देश्य

१. सिँचित क्षेत्रको विस्तार गर्नु ।
२. विद्यमान सिँचाइ आयोजनाको पूर्ण उपयोग गर्नु ।
३. कृषक व्यवस्थित सिँचाइ प्रणालीलाई सुदृढीकरण गर्नु ।

५. रणनीति

- (क) तराईमा ठूला र मझौला तथा पहाड र उच्च भागमा मझौला र साना सिँचाइ प्रणालीको विकास गर्ने ।
- (ख) सतह सिँचाइको पहुँच नपुग्ने स्थानमा नयाँ प्रविधिमा आधारित सिँचाइ प्रणालीको विकास गर्ने ।
- (ग) विद्यमान सिँचाइ प्रणालीको नियमित मर्मत सम्भार र पुनर्स्थापना गर्ने ।
- (घ) संस्थागत सुदृढीकरण तथा अन्तर सरकार र अन्तर निकाय समन्वय प्रभावकारी बनाउने ।

५.२.२ जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन

१. पृष्ठभूमि

जल उत्पन्न प्रकोपको क्षेत्रमा हिमशृङ्खलामा हुन सक्ने सम्भाव्य हिमपहिरोदेखि पहाडमा जाने पहिरो, नदी खोलामा आउने बाढी, जग्गा कटान र बस्ती डुबानसम्मका विषय पर्दछन् । संविधानले "जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण र नदीको व्यवस्थापन गर्दै प्रकोप जोखिम न्यूनीकरण गर्ने" नीति अवलम्बन गरेको छ । यस प्रदेशमा जल उत्पन्न प्रकोपका दृष्टिले जोखिमयुक्त बिरिड, कनकाई, रतुवा, मावा, कमल आदि नदी तथा ताप्लेजुङको हाङ्देवा लगायतका पहिरो, हिमाली शृङ्खलामा हिमताल विस्फोटको खतरामा छन् । जनताको तटबन्ध विशेष कार्यक्रम एवम् नियमित नदी नियन्त्रण कार्यक्रम अन्तर्गत नदी नियन्त्रणतर्फ २६५० कि.मि. मा कार्य गर्नु पर्ने लक्ष्य रहेकोमा १६८ कि.मि. मा मात्र तटबन्ध निर्माण भएको छ । यस कार्यक्रम अन्तर्गत ३० वटा मुख्य नदी समेटिएको छ ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती तथा अवसर

प्रमुख समस्या

जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन सम्बन्धी प्रदेशको अधिकार स्पष्ट नहुनु, कार्यविधि तयार भइ नसक्नु, संस्थागत र जनशक्ति व्यवस्था पर्याप्त नहुनु, प्राविधिक जनशक्तिको कमी र अनिश्चितता, जोखिम नक्साङ्कन नहुनु, विज्ञताको कमी, पहिरो रोकथाममा खासै पहल नहुनु आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

प्रकोप सम्भाव्य क्षेत्रको नक्साङ्कन गर्नु, जोखिम सूचना प्रणालीको व्यवस्था गर्नु, अत्याधिक नदी नाला र पहिरोजन्य जोखिम नियन्त्रणका लागि आर्थिक स्रोतको व्यवस्थापन गर्नु, जलाधार क्षेत्रको संरक्षण गर्नु, नदी दोहन र अतिक्रमण रोक्नु, वनक्षेत्रको विनाश हुँदै जानु, जोखिमयुक्त क्षेत्रमा बस्ती विकास हुनु, पूर्वाधार निर्माण पूर्व वातावरण र जोखिम पक्षको अध्ययन गर्ने परिपाटी स्थापित गर्नु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

प्रकोप व्यवस्थापनको कार्य प्रदेश र स्थानीय सरकारको कार्यक्षेत्र र प्राथमिकतामा पर्नु, जनसहभागिताको सम्भावना रहनु, जनताको तटबन्ध जस्ता संघीय सरकारका कार्यक्रम प्रदेशमा रहनु, दिगो विकासका जलाधार तथा वातावरण संरक्षण सम्बन्धी लक्ष्य स्थानीयकरण हुनु, वातावरण र प्रकोप व्यवस्थापन सम्बन्धी जनचेतना बढ्नु आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

जल उत्पन्न प्रकोप जोखिम न्यूनीकरण, सुरक्षित जीवन ।

४. उद्देश्य

जल उत्पन्न प्रकोप न्यूनीकरण गर्दै नदी कटान तथा बाढी पहिरोजन्य क्षति कम गर्नु ।

५. रणनीति

(क) जल उत्पन्न प्रकोपको जोखिम घटाउने ।

(ख) संस्थागत सुदृढीकरण र अन्तर सरकार समन्वय गर्ने ।

५.३ ऊर्जा

५.३.१ जलविद्युत

१. पृष्ठभूमि

जलस्रोत यस प्रदेशको प्रचुर आर्थिक विकासको सम्भावना भएको क्षेत्र हो । संविधानले जलस्रोतको बहुपयोगी विकास गर्ने, नवीकरणीय ऊर्जाको उत्पादन तथा विकास गर्दै नागरिकका आधारभूत आवश्यकता परिपूर्तिका लागि सुपथ र सुलभ रूपमा भरपर्दो ऊर्जाको आपूर्ति गर्ने तथा ऊर्जाको समुचित प्रयोग गर्ने कुरा निर्देशित गरेको छ प्रदेश स्तरको विद्युत, सिँचाइ र खानेपानी सेवा प्रदेश सरकारको अधिकार सूचीमा रहेको छ । प्रदेश सरकारले जलस्रोतको योजना तर्जुमा गर्दा खानेपानी, सिँचाइ, प्रकृति अनुकूलन पर्यटन तथा मत्स्यपालन र जलविद्युत गरी चार वर्गमा प्राथमिकता क्रम निर्धारण गरेको छ ।

यस प्रदेशमा नेपालको जलस्रोतको जलाधार क्षेत्रको २८ प्रतिशत भन्दा बढी क्षेत्र रहेको छ । नेपालबाट बग्ने वार्षिक औसत २२४ अर्ब घनमिटर जलमध्ये २२ प्रतिशत भन्दा बढी (४९.१३ अर्ब घनमिटर) पानी यसै प्रदेश भएर बग्दछ । यस प्रदेशको क्षेत्रमा करिब ३४,००० मे.वा. जलविद्युत उत्पादनको सम्भावना रहेको छ । यस प्रदेशका ७ जिल्लामा सञ्चालित ११ वटा स-साना प्लान्टबाट १२१ मे.वा. विद्युत उत्पादन भई हाल १२९ मे.वा. विद्युत अपुग रहेको देखिन्छ । करिब १,१२० मे.वा. विद्युत शक्ति क्षमताका ४० वटा आयोजना उत्पादन अनुमति लिई निर्माणको चरणमा छन् भने ४०६७ मे.वा. क्षमताका ८६ वटा आयोजनाले सर्वेक्षण अनुमति पाएका छन् । यी दुबैलाई जोड्दा यस प्रदेशमा ढिलो चाँडो ५,१८७ मे.वा. विद्युत शक्ति उत्पादन हुन सक्ने अवस्था देखिन्छ ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती तथा अवसर

प्रमुख समस्या

विद्युतसँग सम्बन्धित संस्थागत संरचना तयार भई नसक्नु, पहिचान गरिएका ठूला आयोजनामा पहुँच मार्ग नहुनु, PPA सम्झौतामा विलम्ब हुनु, बढ्दो माग धान्न नसक्नु, थुप्रै ग्रामीण भेगमा विद्युतको पहुँच नहुनु, जग्गा अधिकरणमा विवाद भई विलम्ब हुनु, वातावरणीय अध्ययन स्वीकृतिमा अत्याधिक समय लाग्नु, विद्युत चुहावट हुनु, स-साना जलविद्युत आयोजनाको मर्मत सम्भार र पुनरुत्थान हुन नसक्नु, प्रसारण लाइनको अपर्याप्तता, विद्युत उत्पादन र प्रचारण आयोजनामा स्थानीय अवरोध हुनु, विद्युत अनुमति पत्र लिई ओगट्ने प्रवृत्ति रहनु, सेवा गुणस्तरीय नहुनु आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

बढ्दो मागलाई परिपूर्ति गर्नु, अनुमति प्राप्त आयोजनाको निर्माण गराउनु, उच्च विद्युत आयोजना लागत अनुसारको स्रोत व्यवस्थापन गर्नु, निर्माणाधीन आयोजना समयमै सम्पन्न गर्नु, विद्युत चुहावट रोक्नु, विद्युत नपुगेका ग्रामीण क्षेत्रमा विद्युतीकरण गर्नु, जग्गा अधिकरण र वातावरणीय अध्ययन स्वीकृतिको प्रक्रियालाई द्रुत गतिमा सम्पन्न गर्नु, विद्युत आयोजनामा स्थानीय जनताको लागत साझेदारी सुनिश्चित गर्नु, निर्माण लागत पुँजी तथा ब्याजदरमा तरलता बढी हुनु, पहुँच सडकको निर्माण गर्नु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

हिमक्षेत्रबाट बग्ने नदी तथा अन्य स्थायी पानीको स्रोत भएका नदी नालाको प्राचुर्यता हुनु, माथिल्लो अरूण पिकिड आर-ओ-आर, तमोर जलाशय, दुधकोशी जलाशय जस्ता क्षमताशील आयोजना रहनु, सरकारको प्राथमिकताको क्षेत्र हुनु, स्थानीयको लगानी आकर्षण हुनु, ५००० मे.वा. भन्दा बढी क्षमताको अनुमति लिई सकेको अवस्था हुनु, अन्तर्देशीय प्रसारण लाइनको निर्माण अगाडि बढ्नु, जलस्रोतको परिमाण र वार्षिक (flow variation) मा अनुकूलता रहनु, विद्युतको आन्तरिक बजार वृद्धि हुँदै जानु आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

प्रदेशको समृद्धिको आधार : जलविद्युतको विकास ।

४. उद्देश्य

प्रदेशमा विद्युत उत्पादन, प्रसारण र वितरण क्षमता वृद्धि गर्नु ।

५. रणनीति

- (क) जलविद्युत क्षेत्रमा लगानी बढाई उत्पादन वृद्धि गर्ने ।
- (ख) विद्युत प्रसारण र वितरण व्यवस्था प्रभावकारी बनाउने ।
- (ग) अन्तर सरकार समन्वय गरी विद्युत उत्पादक र वितरक सङ्घ संस्थाको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।

५.३.२ सौर्य तथा अन्य नवीकरणीय ऊर्जा

१. पृष्ठभूमि

नवीकरणीय ऊर्जा भन्नाले सौर्य ऊर्जा, वायु ऊर्जा, बायो ग्याँस आदिलाई प्रमुख रूपमा लिन सकिन्छ । नवीकरणीय ऊर्जा देशको ऊर्जाको आवश्यकता पूरा गर्न महत्त्वपूर्ण परिपूरकको भूमिका खेल्न सक्छ । संविधानले नवीकरणीय ऊर्जाको उत्पादन तथा विकास गर्दै नागरिकको आवश्यकता परिपूर्तिका लागि सुपथ र सुलभ रूपमा भरपर्दो ऊर्जा आपूर्ति सुनिश्चित गर्ने तथा ऊर्जाको समुचित प्रयोग गर्ने भन्ने व्यवस्था रहेको छ ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती तथा अवसर

प्रमुख समस्या

नवीकरणीय ऊर्जाको सम्भाव्यता र विद्यमान आपूर्ति सम्बन्धी तथ्याङ्क नहुनु, नवीकरणीय ऊर्जालाई राष्ट्रिय प्रसारणमा आबद्ध गर्न नसक्नु, नवीकरणीय ऊर्जा सम्बन्धी स्पष्ट नीति तथा योजना तर्जुमा नहुनु, प्रविधि एवम् प्राविधिक ज्ञानको पहुँचमा कमी, नवीकरणीय ऊर्जा सम्बन्धी नीतिगत अस्पष्टता रहनु आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

नवीकरणीय ऊर्जाका सम्भावित क्षेत्र र क्षमताको अध्ययन गर्नु, सबल सङ्गठनात्मक व्यवस्था र जनशक्तिको व्यवस्था गर्नु, नवीकरणीय ऊर्जाका ठूला प्रकृति र व्यावसायिक उत्पादनलाई पि.पि.ए. गरी राष्ट्रिय प्रसारणमा आबद्ध गर्नु, नवीकरणीय ऊर्जाका सामग्रीको उत्पादन गर्नु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

नेपालमा सौर्य, वायु, बायोग्याँस आदिको प्रशस्त सम्भावना रहनु, वैकल्पिक ऊर्जाको उत्पादनको लागि नयाँ व्यवसायको थालनी गर्न सकिने, प्राकृतिक स्रोत माथिको अनियन्त्रित दोहन नियन्त्रण गरी वातावरण संरक्षण गर्नु आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

स्वच्छ ऊर्जा सरल जीवन : उत्पादन वृद्धि वातावरण अनुकूलन ।

४. उद्देश्य

विद्युत आपूर्तिमा अन्य नवीकरणीय ऊर्जा मार्फत विद्युत पहुँच पुऱ्याउनु ।

५. रणनीति

सौर्य तथा अन्य नवीकरणीय ऊर्जाको उत्पादन र वितरण बढाउने ।

५.४ यातायात पूर्वाधार विकास तथा यातायात व्यवस्थापन

१. पृष्ठभूमि

राज्यको नीतिमा वातावरण अनुकूल प्रविधिलाई प्राथमिकता दिँदै सार्वजनिक यातायातलाई प्रोत्साहन र निजी यातायातलाई नियमन गरी यातायात क्षेत्रलाई सुरक्षित, व्यवस्थित र अपाङ्गता भएका व्यक्ति अनुकूल बनाउने कुरा उल्लेख भएको छ । संविधानमा प्रदेश लोकमार्ग प्रदेशको कार्यक्षेत्र भित्र रहेको छ ।

सडक सञ्जालको हकमा यस प्रदेशमा रणनीतिक सडक २,३८९.०८ कि.मि., जिल्लास्तरीय सडक ५,७१५.४१ कि.मि., ग्रामीण सडक ६,१२१.६४ कि.मि. रहेको छ । यसरी प्रदेशमा कुल १४,२२६.१३ कि.मि. सडक सञ्जाल रहेको छ । उक्त सडकमध्ये कालोपत्रे १,५४४.६६ कि.मि., खण्डाश्रित २,९१७.६३ कि.मि. र कच्ची सडक ९,७६३.८४ कि.मि. रहेको छ । राष्ट्रिय झोलुङ्गे पुल अभिलेख अनुसार प्रदेश १ मा १,५५३ वटा झोलुङ्गे पुलको निर्माण भएको छ । यो संख्या देशमा भएको पुलको कुल संख्याको लगभग २० प्रतिशत हो र प्रदेश ४ पछिको दोस्रो उच्च झोलुङ्गे पुल घनत्व भएको प्रदेश हो । यस प्रदेशमा वार्षिक औसत ६८ वटा पुल निर्माण हुने गरेको छ । प्रदेशमा झण्डै ९०० वटा नदी/खोलानाला अवस्थित भएका कारण झोलुङ्गे पुलको आवश्यकता तथा माग उच्चतम छ ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती तथा अवसर

प्रमुख समस्या

प्रदेश सडक गुरुयोजना नहुनु, प्रदेशस्तरका सडकको पहिचान नहुनु, विस्तृत योजना अध्ययन विना नै सडक निर्माणमा जानु, सडक निर्माण लागत अत्याधिक हुनु, वातावरणीय र विपद् जोखिम पक्ष उपेक्षित हुनु, टुक्रे योजनाको संख्या अत्याधिक हुनु, योजना र विनियोजित बजेटको बिचमा तालमेल नहुनु, जग्गा प्राप्तिमा कठिनाइ हुनु, सडक मापदण्ड सुनिश्चित भइ नसक्नु, सडक रेखाङ्कनमा मतैक्यता नहुनु, शहरीकरण र सडक विकास बिच तादात्म्य नहुनु, झोलुङ्गे पुल सम्बन्धमा तहगत जिम्मेवारी र कार्य विभाजन स्पष्ट नहुनु आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

अन्तर सरकार बिच सडकको अधिकारक्षेत्र स्पष्ट पार्नु, सबै पालिका केन्द्रसम्म सर्वयाम चल्ने सडक सुविधा पुर्याउनु, कठिन भौगोलिक धरातलमा बनाउनु पर्ने सडकमा हुने ठूलो लगानीलाई स्रोत व्यवस्थापन गर्नु, सडक सम्बन्धी सक्षम संस्थागत संरचनाको निर्माण र व्यवस्थापन गर्नु, सडक अतिक्रमण हटाउनु, सबै ग्रामीण सडकको स्तरोन्नति गरी सर्वयाम सडक सञ्चालन गर्नु, विद्यमान सडकको मर्मत सम्भार, पुनर्स्थापन र दिगो व्यवस्थापन गर्नु, आवश्यकता अनुसार सडक पुलको निर्माण गर्नु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

तीनै तहका सरकारको प्राथमिकतामा पर्नु, जनसहभागिता जुट्ने अवसर हुनु, सबै राजनीतिक दल र जनप्रतिनिधिको प्राथमिकताको विषय रहनु, प्रायः सबै जिल्ला र साविकका नगरपालिकाद्वारा यातायात गुरुयोजना निर्माण भएको हुनु, सडक निर्माण सम्बन्धी संस्थागत क्षमता र अनुभव हुनु, झोलुङ्गे पुल निर्माणमा जनसहभागिता उच्च हुनु, झोलुङ्गे पुल निर्माणका लागि चाहिने सफल प्रविधि तथा प्रक्रिया (norms/standard/modalities) उपलब्ध तथा प्रयोगमा रहनु, झोलुङ्गे पुल निर्माणबाट कम लगानीमा उच्चतम प्रतिफल पाइने अवस्था हुनु आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

प्रदेश समृद्धिको आधार : सबै पालिकामा यातायातको पूर्वाधार ।

४. उद्देश्य

१. सबै पालिकालाई गुणस्तरीय सर्वयाम सडकसँग आबद्ध गर्नु ।
२. विद्यमान सडकलाई स्तरोन्नति गरी सर्वयाम चल्ने बनाउनु ।
३. यातायात व्यवस्थापन प्रणाली प्रभावकारी बनाउनु ।
४. वैकल्पिक यातायातको विकास गर्नु ।

५. रणनीति

- (क) सडक विकास योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने ।
- (ख) गुणस्तरीय सडक तथा पुलको विकास गर्ने ।
- (ग) यातायात व्यवस्थापन प्रणाली सुदृढीकरण गर्ने ।
- (घ) जलमार्ग, रज्जुमार्ग, पैदल मार्ग तथा अन्य वैकल्पिक यातायात सुविधाको विस्तार गर्ने ।
- (ङ) मल्टिमोडल यातायात प्रणाली सुव्यवस्थित गर्ने ।

५.५ विज्ञान तथा प्रविधि

१. पृष्ठभूमि

वर्तमान युग विज्ञान प्रविधिको युग हो । विज्ञान प्रविधिको विकास र उपयोग विना समृद्धिको परिकल्पना गर्न सकिन्न । संविधानले वैज्ञानिक अध्ययन अनुसन्धान एवम् विज्ञान र प्रविधिको आविष्कार, उन्नयन र विकासमा लगानी अभिवृद्धि गर्ने तथा वैज्ञानिक, प्राविधिक, बौद्धिक र विशिष्ट प्रतिभाको संरक्षण गर्ने नीति लिएको छ । नेपालमा विज्ञान तथा प्रविधि सम्बन्धी काम गर्ने धेरै सङ्घ संस्था रहेता पनि अनुसन्धान र विकासमा खासै प्रगति हुन सकेको छैन । पारम्परिक ज्ञान र प्रविधिको संरक्षण एवम् आधुनिकीकरण गरी त्यसको पहिचान स्थापित गराउने कार्यमा पनि खासै अनुसन्धान र प्रगति भएको देखिँदैन । परम्परागत प्रविधिको आधुनिकीकरण र नवीन प्रविधिको उपयोग गरी प्रदेश समृद्धिमा योगदान पुऱ्याउन प्रदेशले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्नु पर्ने देखिन्छ ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती तथा अवसर

प्रमुख समस्या

विज्ञान प्रविधि सम्बन्धी स्पष्ट नीतिगत व्यवस्थाको कमी, विज्ञान तथा प्राविधिक शिक्षाको कमी हुनु, परम्परागत ज्ञान सीप र पहिचान मासिँदै जानु, नविन अनुसन्धान र आविष्कारमा स्रोतको विनियोजन न्यून हुनु, उपलब्ध जनशक्तिको उपयोग हुन नसकि बौद्धिक पलायन हुनु आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

जीवन उपयोगी प्राविधिक शिक्षाको विस्तार गर्नु, वैज्ञानिक अनुसन्धानमा आधारित शिक्षा प्रणाली विकास गर्नु, विकासलाई नव प्रविधिमा आबद्ध गर्नु, परम्परागत ज्ञान सीप र प्रविधिको संरक्षण र आधुनिकीकरण गर्नु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

वैज्ञानिक अध्ययन अनुसन्धान एवम् विज्ञान र प्रविधिको आविष्कार, उन्नयन र विकासमा लगानी अभिवृद्धि गर्ने तथा वैज्ञानिक, प्राविधिक, बौद्धिक र विशिष्ट प्रतिभाको संरक्षण गर्ने संवैधानिक व्यवस्था हुनु, नवीन प्रविधिको विस्तार र पहुँच हुनु, सूचना सञ्चार पहुँच स्थापित हुनु, विज्ञान शिक्षा विद्यालयदेखि उच्च शिक्षासम्म हुनु, प्राविधिक शिक्षालयको विस्तार हुनु, विभिन्न सीप विकास संस्थाको उपलब्धता हुनु, विश्वमा आविष्कार भएका प्रविधिको स्थानीय आवश्यकता अनुसार परिमार्जन गरी उच्च लाभ लिने सम्भावना रहनु आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

विज्ञान तथा प्रविधिको विकास : प्रदेशको समृद्धिमा योगदान ।

४. उद्देश्य

विज्ञान तथा प्रविधिको विकास, विस्तार र उपयोग क्षमता वृद्धि गर्नु ।

५. रणनीति

- (क) वैज्ञानिक अनुसन्धान, अन्वेषण र विकासलाई गतिशील बनाउन आवश्यक पर्ने पूर्वाधार र क्षमताको विकास गर्ने ।
- (ख) वैज्ञानिक खोज र अनुसन्धानबाट विकास गरिएका प्रविधिलाई प्रदेशको समृद्धिमा उपयोग गर्ने ।
- (ग) परम्परागत र स्थानीय प्रविधिको संरक्षण, संवर्द्धन र आधुनिकीकरण गर्ने ।

५.६ सूचना तथा सञ्चार प्रविधि

१. पृष्ठभूमि

सूचना सञ्चारले विश्वलाई नै एकै ठाउँमा ल्याई विश्वग्रामको रूपमा विकसित गरेको छ । सूचना सञ्चार विनाको जीवन कल्पना गर्न नसकिने अवस्था सृजना भएको छ । संविधानमा सूचनाको हक मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था गरी आधारभूत लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यताको संरक्षणको पहरेदारको रूपमा लिएको देखिन्छ । संविधान अनुसार सूचनाको मौलिक हकको संरक्षण र संवर्द्धन गर्दै आमसञ्चारलाई स्वच्छ, सक्षम, निष्पक्ष, मर्यादित, जिम्मेवार र व्यावसायिक बनाउन आवश्यक व्यवस्था गर्ने नीति निर्देश गरेको छ ।

प्रदेश रेडियो, एफ.एम. र टेलिभिजन प्रसारण सम्बन्धी ऐन, २०७५ जारी भएको छ । यस प्रदेशमा १३२ वटा एफ.एम. रेडियो, ७ वटा टेलिभिजन प्रसारक, ७ वटा दूरसञ्चार सेवा प्रदायक, ७ वटा टेलिभिजन वितरक, ७ वटा इन्टरनेट सेवा प्रदायक र ७ वटा छापा सञ्चार माध्यम दर्ता भई सञ्चालनमा छन् । प्रदेश स्तरका सरकारी निकायमा सूचना अधिकारीको व्यवस्था भएको छ ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती तथा अवसर

प्रमुख समस्या

सूचना तथा सञ्चारमा सर्वसुलभ पहुँच स्थापित हुन नसक्नु, सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा सूचना प्रविधिको प्रयोग न्यून हुनु, सूचनामैत्री कार्य संस्कारको कमी हुनु, विद्यमान संघीय कानूनमा सङ्घीयताको मर्म अनुरूप आवश्यक संशोधन हुन नसक्नु, विषयगत क्षेत्रसँग सम्बन्धित दक्ष जनशक्तिको कमी, जनतामा सूचना प्रविधि सम्बन्धी चेतनाको स्तर न्यून रहनु, आमसञ्चार क्षेत्रमा पेशागत र व्यावसायिक आचारसंहिताको अवलम्बन हुन नसक्नु, प्रदेश सरकार र अन्य सरोकारवाला बीच उचित समन्वयको कमी, अनलाइन मिडिया तथा सामाजिक सञ्जालको दुरुपयोगको कारण सामाजिक जीवनमा नकारात्मक असर पर्नु आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

सङ्घीय सरकारले बनाउनु पर्ने आवश्यक ऐन कानून तर्जुमा गर्न समन्वय गर्नु, सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको पहुँच ग्रामीण इलाकासम्म विस्तार गर्नु, आमसञ्चार क्षेत्र विशेष गरी विद्युतीय सञ्चार माध्यमलाई मर्यादित र विश्वसनीय बनाउनु, सूचना सञ्चार क्षेत्रमा विकसित नवीन प्रविधिको समय सापेक्ष उपयोग गर्नु, सार्वजनिक सञ्चारका क्षेत्रमा कार्यरत सञ्चारकर्मीको क्षमता विकास गर्नु, सूचनामैत्री कार्य संस्कारको विकास गर्नु, सरकारद्वारा निर्धारण गरेको न्यूनतम पारिश्रमिक पालना गराउनु, चलचित्र क्षेत्रको व्यावसायिक विकास गर्नु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

सूचना तथा सञ्चारको माध्यमबाट प्रेस स्वतन्त्रता तथा जनताको सुसूचित हुन पाउने संवैधानिक हकको प्रत्याभूति हुनु, आधुनिक र नवीनतम प्रविधि भित्र्याउन सहज हुनु, इन्टरनेटको बढ्दो प्रयोगले विकास प्रक्रिया सहज हुनुको साथै सार्वजनिक निकायका काम कारबाहीबारे जनताले सहजै सूचना प्राप्त गर्न सक्ने अवस्थाको सृजना हुनु, शिक्षा क्षेत्रमा सञ्चार तथा सूचना प्रविधिको प्रयोग र आकर्षण तीव्र रूपमा बढ्नु, सूचना क्षेत्रमा रोजगार विस्तारका साथै यस क्षेत्रमा श्रमको सम्मान बढ्दै जानु, सूचना प्रविधिको प्रयोगले सेवा प्रवाह सहज र लागतमा कमी आउनु, आम सञ्चारका क्षेत्रमा सूचना प्रविधिको प्रयोग बढ्नु, सूचनाको हक सम्बन्धी ऐन, २०६५ र नियमावली, २०६५ राष्ट्रिय चलचित्र नीति, २०७१ आमसञ्चार नीति, २०७३ चलचित्र (निर्माण, प्रदर्शन तथा वितरण) नियमावली, २०६९ अनलाइन सञ्चार माध्यम सञ्चालन निर्देशिका, २०७३ आदि जस्ता कानुनी पूर्वाधारको विद्यमानता रहनु, जनतामा सूचना प्रविधि प्रतिको चेतनाको स्तर बढ्दै जानु, सेवामा प्रभावकारिता बढाउन शासन संयन्त्रलाई पारदर्शी, सहभागितामूलक र खुला बनाउन प्रदेश सरकारको प्राथमिकतामा पर्नु आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

आम नागरिकमा गुणस्तरीय तथा विश्वसनीय सूचना प्रविधिको पहुँच समृद्ध प्रदेशको आधार ।

४. उद्देश्य

१. सबै नागरिकको सूचनामा पहुँच सहज बनाउनु ।
२. आमसञ्चार माध्यमलाई विश्वसनीय, व्यावसायिक र प्रतिस्पर्धी बनाउनु ।
३. सूचना प्रविधिको प्रयोगबाट सार्वजनिक सेवालालाई सहज एवम् सर्वसुलभ बनाउनु ।

५. रणनीति

- (क) जनताको सुसूचित हुन पाउने सूचनाको हकको प्रत्याभूति गर्ने ।
- (ख) पत्रकारिता पेशालाई सम्मानित र मर्यादित पेशाको रूपमा विकास गर्ने ।
- (ग) चलचित्र क्षेत्रको विकास र प्रवर्द्धन गर्ने ।
- (घ) प्रदेशलाई डिजिटल प्रदेशको रूपमा स्थापित गर्ने ।

६. विषयक्षेत्रगत नतिजा सूचक र लक्ष्य

सूचक	एकाई	आ.व.२०७५/७६ को अवस्था	मध्यमकालीन लक्ष्य		
			२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९
सुविधायुक्त शहरी बस्ती	प्रतिशत	२२.४	२५.६	२९.२	३२.८
सुरक्षित (भवन आचारसंहिताको मापदण्ड अनुसार निर्मित) आवासमा बसोबास गर्ने जनसंख्या	प्रतिशत	३८	४	४	३
आधारभूत सेवा सुविधा पुगेको परिवार	प्रतिशत	५८.५	६२.५	६६.२	७०.०
ग्रामीण-शहरी जनघनत्वको अनुपात	अनुपात	३४.००	३०.२०	२६.४०	२२.६०
जल उत्पन्न प्रकोपबाट प्रभावित परिवार	संख्या	१,०५०	१,१७५	१,३००	१,४२५
जल उत्पन्न प्रकोप न्यूनीकरण (जमिन उकास)	हेक्टर	--	३००	६००	९००
जल उत्पन्न प्रकोप न्यूनीकरण (जमिन बचाउ)	हेक्टर	--	४,०००	८,०००	१३,०००
विद्युतमा पहुँच प्राप्त परिवार	प्रतिशत	९१.४	९३.४	९५.५	९८
जलविद्युत उत्पादन जडित क्षमता	मेगावाट	१२१	५५०	८९०	१,२३५
आधारभूत खानेपानी पुगेको जनसंख्या	प्रतिशत	९७.१	९८	९८	९९
आधारभूत सरसफाइ सुविधा पुगेको जनसंख्या	प्रतिशत	६२	६५	७०	७३
धारा पाइपबाट खानेपानी पुगेको जनसंख्या	प्रतिशत	४९.५	५२	५७	६०
सुरक्षित खानेपानी पुगेको जनसंख्या	प्रतिशत	१५	१७	१९	२१
खुला दिशा मुक्त जिल्ला	जिल्ला	१२	१४	१४	१४
शौचालय सुविधा उपलब्ध भएको परिवार	प्रतिशत	६२	६५	७०	७५
पूर्ण सरसफाइ सुविधा पुगेका स्थानीय तहका वडा	संख्या	०	१०	२०	३०
झाडापखालाबाट प्रभावित ५ वर्षमुनिका बालबालिका	प्रतिशत	१७	१५	१३	१२
पानी परीक्षण प्रयोगशाला	संख्या	२	५	८	११
कृषियोग्य भूमिमा दिगो र भरपर्दो सिँचाइ सुविधा विस्तार	प्रतिशत	३९	४०.२	४१.४	४२.६
सिँचित क्षेत्र विस्तार	हेक्टर (लाखमा)	३.०२	३.०९	३.१८	३.२७
विद्यमान सिँचाइ आयोजनाको उपयोग	प्रतिशत	५०	५२	५४	५६
कृषक व्यवस्थित सिँचाइ प्रणाली सुदृढीकरण	हेक्टर (लाखमा)	२.२४	२.३१	२.३८	२.४५
आधा घण्टाको दूरीमा यातायातको पहुँच भएको जनसंख्या	प्रतिशत	७८	८२	८६	८९

सडक घनत्व	(कि.मि./१०० वर्ग कि.मि.)	४५.६९	४८	५१	५४
सर्वयाम सडकसँग आबद्ध स्थानीय तह	संख्या	११०	११५	१२०	१२४
विद्यमान सडकको सर्वयाममा स्तरोन्नति	कि.मि.	२,७६५	३,०००	३,६००	४,१००
वैकल्पिक यातायात सुविधाको विस्तार हुने	कि.मि.	१००	२००	३००	४००
यातायात व्यवस्थापन प्रभावकारी हुने	स्थानीय तह संख्या	५०	६०	७५	९५
नवीकरणीय ऊर्जाको विकासबाट ऊर्जा आपूर्तिमा योगदान	मेगावाट	२	२.२	२.४	२.६
नवीकरणीय ऊर्जा उपभोग	परिवार संख्या	९०००	९५००	१००००	१०५००

७. विषयक्षेत्रगत खर्च र स्रोतको विवरण

आर्थिक वर्ष	विनियोजन तथा प्रक्षेपण				श्रोत		
	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	प्रदेश सरकार	नेपाल सरकार	वैदेशिक अनुदान तथा ऋण
२०७६/७७	१९,८५९,९८१	९९९,९८७	१८,८५९,९९४	-	७,१५७,०६१	१२,७०२,९२०	-
२०७७/७८	२४,६५४,८८३	८३०,७७१	२३,८२४,११२	-	९,८६५,७३७	१४,७८९,१४६	-
२०७८/७९	३०,८३९,५६२	८१४,४१०	३०,०२५,१५२	-	१४,२९६,०७०	१६,५४३,४९२	-

८. कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

ब.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	आयोजना अवधि शुरु र समाप्ति मिति	लागत र पुस्त्याई		आगामी तीन वर्षको उपलब्धि सूचक
				लागत (रु. अर्ब मा)	पुस्त्याई	
३३७०३०१४	सिँचाइ प्रणाली मर्मत सम्भार कार्यक्रम	सिँचाइ क्षेत्र वृद्धि तथा सिँचाइ सेवा उपलब्ध	सालबसाली			विद्यमान सिँचाइ आयोजनाको उपयोग
३३७०३०१३	सिँचाइ प्रणाली मर्मत सम्भार कार्यक्रम	सिँचाइ क्षेत्र वृद्धि तथा सिँचाइ सेवा उपलब्ध	सालबसाली			विद्यमान सिँचाइ आयोजनाको उपयोग
	सिँचाइ प्रणाली मर्मत सम्भार कार्यक्रम	सिँचाइ क्षेत्र वृद्धि तथा सिँचाइ सेवा उपलब्ध	सालबसाली			विद्यमान सिँचाइ आयोजनाको उपयोग
३३७०४१०१	कोशी रिफ्रेशमेन्ट परियोजना	पर्यटन आगमनमा वृद्धि गरी जनताको आयस्तरमा वृद्धि गर्नु	आ.व २०७५/७६- २०८०/८१ सम्म			पर्यटन आगमन, रोजगारी सृजना
	नयाँ प्रविधिमा आधारित नदी नियन्त्रण कार्यक्रम	बाढी पहिरोबाट हुने जनधनको क्षति न्यूनीकरण गर्ने	सालबसाली			जल उत्पन्न प्रकोप न्यूनीकरण(जमिन उकास)
	नदी नियन्त्रण कार्यक्रम	बाढी पहिरोबाट हुने जनधनको क्षति न्यूनीकरण गर्ने	सालबसाली			जल उत्पन्न प्रकोप न्यूनीकरण(जमिन उकास)
	राष्ट्रिय ग्रामीण नवीकरणीय ऊर्जा कार्यक्रम	ऊर्जा मार्फत विद्युत पहुँच	सालबसाली			आधुनिक ऊर्जाको पहुँच बढाउनु
	समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र आयोजना	सिँचाइ क्षेत्र वृद्धि तथा सिँचाइ सेवा उपलब्ध	सालबसाली			विद्यमान सिँचाइ आयोजनाको उपयोग

ब.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	आयोजना अवधि शुरु र समाप्ति मिति	लागत र पुस्त्याई		आगामी तीन वर्षको उपलब्धि सूचक
				लागत (रु. अर्ब मा)	पुस्त्याई	
	सिँचाइ पुनर्स्थापना आयोजना (कुवेत फण्ड)	सिँचाइ क्षेत्र वृद्धि तथा सिँचाइ सेवा उपलब्ध	सालबसाली			विद्यमान सिँचाइ आयोजनाको उपयोग
	समृद्ध तराई मधेस सिँचाइ विशेष कार्यक्रम	सिँचाइ क्षेत्र वृद्धि तथा सिँचाइ सेवा उपलब्ध	सालबसाली			विद्यमान सिँचाइ आयोजनाको उपयोग
	भूमिगत स्यालो तथा डिप ट्युबवेल सिँचाइ आयोजना	सिँचाइ क्षेत्र वृद्धि तथा सिँचाइ सेवा उपलब्ध	सालबसाली			विद्यमान सिँचाइ आयोजनाको उपयोग
	मझौला सिँचाइ आयोजना	सिँचाइ क्षेत्र वृद्धि तथा सिँचाइ सेवा उपलब्ध	सालबसाली			विद्यमान सिँचाइ आयोजनाको उपयोग
	खानेपानी तथा गुणस्तर सुधार कार्यक्रम	आधारभूत खानेपानी तथा सरसफाइ सेवा उपलब्ध गराउनु	सालबसाली			आधारभूत खानेपानी पुगेको जनसंख्या, आधारभूत सरसफाइ सुविधा पुगेको जनसंख्या
	जलवायु अनुकूलित वृहत् खानेपानी आयोजना	आधारभूत खानेपानी तथा सरसफाइ सेवा उपलब्ध गराउनु	सालबसाली			आधारभूत खानेपानी पुगेको जनसंख्या, आधारभूत सरसफाइ सुविधा पुगेको जनसंख्या
	जलवायु अनुकूलित वृहत् खानेपानी आयोजना	आधारभूत खानेपानी तथा सरसफाइ सेवा उपलब्ध गराउनु	सालबसाली			आधारभूत खानेपानी पुगेको जनसंख्या, आधारभूत सरसफाइ सुविधा पुगेको जनसंख्या

ब.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	आयोजना अवधि शुरु र समाप्ति मिति	लागत र पुस्त्याई		आगामी तीन वर्षको उपलब्धि सूचक
				लागत (रु. अर्ब मा)	पुस्त्याई	
	ढल निर्माण तथा प्रशोधन कार्यक्रम	आधारभूत खानेपानी तथा सरसफाइ सेवा उपलब्ध गराउनु	सालबसाली			आधारभूत खानेपानी पुगेको जनसंख्या, आधारभूत सरसफाइ सुविधा पुगेको जनसंख्या
	डीप ट्युवेल आयोजना (मर्मत सुधार)	आधारभूत खानेपानी तथा सरसफाइ सेवा उपलब्ध गराउनु	सालबसाली			आधारभूत खानेपानी पुगेको जनसंख्या, आधारभूत सरसफाइ सुविधा पुगेको जनसंख्या
	तराई - मधेश खानेपानी सुधार कार्यक्रम	आधारभूत खानेपानी तथा सरसफाइ सेवा उपलब्ध गराउनु	सालबसाली			आधारभूत खानेपानी पुगेको जनसंख्या, आधारभूत सरसफाइ सुविधा पुगेको जनसंख्या
	खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजना (प्रदेशस्तरीय)	आधारभूत खानेपानी तथा सरसफाइ सेवा उपलब्ध गराउनु	सालबसाली			आधारभूत खानेपानी पुगेको जनसंख्या, आधारभूत सरसफाइ सुविधा पुगेको जनसंख्या
	सहलगानी खानेपानी निर्माण कार्यक्रम	आधारभूत खानेपानी तथा सरसफाइ सेवा उपलब्ध गराउनु	सालबसाली			आधारभूत खानेपानी पुगेको जनसंख्या, आधारभूत सरसफाइ सुविधा पुगेको जनसंख्या
	आवास व्यवस्था कार्यक्रम	सुरक्षित, सुलभ र व्यवस्थित आवासको प्रवर्द्धन गर्नु	सालबसाली			सुरक्षित भवन आचारसंहिताको मापदण्ड अनुसार निर्मित आवासमा बसोबास गर्ने जनसंख्या
	गैर आवासीय भवन निर्माण आयोजना	सुरक्षित, सुलभ र व्यवस्थित आवासको प्रवर्द्धन गर्नु	सालबसाली			सुरक्षित भवन आचारसंहिताको मापदण्ड अनुसार निर्मित आवासमा बसोबास गर्ने जनसंख्या
	अन्य सार्वजनिक निर्माण कार्यक्रम	सुरक्षित, सुलभ र व्यवस्थित आवासको प्रवर्द्धन गर्नु	सालबसाली			सुरक्षित भवन आचारसंहिताको मापदण्ड अनुसार निर्मित आवासमा बसोबास गर्ने जनसंख्या
	शहरी विकास तथा भवन कार्यालयहरू	सुरक्षित, सुलभ र व्यवस्थित आवासको प्रवर्द्धन गर्नु	सालबसाली			सुरक्षित भवन आचारसंहिताको मापदण्ड अनुसार निर्मित आवासमा

ब.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	आयोजना अवधि शुरु र समाप्ति मिति	लागत र पुस्त्याई		आगामी तीन वर्षको उपलब्धि सूचक
				लागत (रु. अर्ब मा)	पुस्त्याई	
						बसोबास गर्ने जनसंख्या
	विशेष प्राथमिकता प्राप्त सडक आयोजना	सुरक्षित, भरपर्दो र कम खर्चिलो यातायात सेवामार्फत आर्थिक क्रियाकलाप विस्तार	डिपीआर तयार हुने क्रममा			आधा घण्टाको दूरीमा यातायातको पहुँच भएको जनसंख्या, सडक घनत्व
	सडक निर्माण तथा स्तरोन्नति उत्तर दक्षिण सडकहरू	सुरक्षित, भरपर्दो र कम खर्चिलो यातायात सेवामार्फत आर्थिक क्रियाकलाप विस्तार	सालबसाली			आधा घण्टाको दूरीमा यातायातको पहुँच भएको जनसंख्या, सडक घनत्व
	सम्भावित रणनीतिक सडकहरू	सुरक्षित, भरपर्दो र कम खर्चिलो यातायात सेवामार्फत आर्थिक क्रियाकलाप विस्तार	सालबसाली			आधा घण्टाको दूरीमा यातायातको पहुँच भएको जनसंख्या, सडक घनत्व
	सम्भावित प्रादेशिक सडकहरू	सुरक्षित, भरपर्दो र कम खर्चिलो यातायात सेवामार्फत आर्थिक क्रियाकलाप विस्तार	सालबसाली			आधा घण्टाको दूरीमा यातायातको पहुँच भएको जनसंख्या, सडक घनत्व
	ग्रामीण पहुँच कार्यक्रम	सुरक्षित, भरपर्दो र कम खर्चिलो यातायात सेवामार्फत आर्थिक क्रियाकलाप विस्तार	आ.व. २०७६/७७ मा सम्पन्न	६५०.००		आधा घण्टाको दूरीमा यातायातको पहुँच भएको जनसंख्या, सडक घनत्व
	झोलुङ्गे पुल क्षेत्रगत कार्यक्रम	सुरक्षित, भरपर्दो र कम खर्चिलो यातायात सेवामार्फत आर्थिक क्रियाकलाप विस्तार	आ.व. २०७६/७७ मा सम्पन्न	४७०.००		आधा घण्टाको दूरीमा यातायातको पहुँच भएको जनसंख्या
	स्थानीय स्तरका सडकपुल तथा सामुदायिक पहुँच सुधार परियोजना	सुरक्षित, भरपर्दो र कम खर्चिलो यातायात सेवामार्फत आर्थिक क्रियाकलाप विस्तार	सालबसाली			आधा घण्टाको दूरीमा यातायातको पहुँच भएको जनसंख्या, सडक घनत्व
	राष्ट्रिय ग्रामीण यातायात सुदृढीकरण कार्यक्रम	सुरक्षित, भरपर्दो र कम खर्चिलो यातायात सेवामार्फत आर्थिक क्रियाकलाप विस्तार	आ.व. २०७६/७७ मा सम्पन्न	३२९४.७५		आधा घण्टाको दूरीमा यातायातको पहुँच भएको जनसंख्या, सडक घनत्व

ब.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	आयोजना अवधि शुरु र समाप्ति मिति	लागत र पुस्त्याई		आगामी तीन वर्षको उपलब्धि सूचक
				लागत (रु. अर्ब मा)	पुस्त्याई	
	सडक मर्मत तथा स्तरोन्नति कार्यक्रम	सुरक्षित, भरपर्दो र कम खर्चिलो यातायात सेवामार्फत आर्थिक क्रियाकलाप विस्तार	सालबसाली			आधा घण्टाको दूरीमा यातायातको पहुँच भएको जनसंख्या, सडक घनत्व
	झोलुङ्गे पुल कार्यक्रम	सुरक्षित, भरपर्दो र कम खर्चिलो यातायात सेवामार्फत आर्थिक क्रियाकलाप विस्तार	सालबसाली			आधा घण्टाको दूरीमा यातायातको पहुँच भएको जनसंख्या
	मुख्यमन्त्री ग्रामीण सडक योजना	सुरक्षित, भरपर्दो र कम खर्चिलो यातायात सेवामार्फत आर्थिक क्रियाकलाप विस्तार	सालबसाली			आधा घण्टाको दूरीमा यातायातको पहुँच भएको जनसंख्या, सडक घनत्व
३३७०१०११	यातायात पूर्वाधार निर्देशनालय		सालबसाली			
३३७०२०११	यातायात व्यवस्था कार्यालयहरू		सालबसाली			
३३७०२०१२	यातायात व्यवस्था सेवा कार्यालयहरू		सालबसाली			
३३७०००११	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय		सालबसाली			

९. जोखिम तथा अनुमान

पर्याप्त प्राविधिक तथा प्रशासनिक कर्मचारी व्यवस्थापन भएमा आयोजना सञ्चालनमा सहजीकरण हुने र सम्पूरक र विशेष अनुदान बाट प्राप्त हुने रकम बाँडफाँट भई समयमै प्राप्त भएमा र प्रभावकारी करार व्यवस्थापन गर्न सकेमा अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुने देखिन्छ ।

परिच्छेद छः सुशासन, शान्ति सुरक्षा, सुव्यवस्था र अन्तरसम्बन्धित क्षेत्र

६.१ सुशासन तथा क्षमता विकास

१. पृष्ठभूमि

संविधानले सार्वजनिक प्रशासनमा सुशासनको प्रत्याभूति गर्ने, मानव अधिकारको संरक्षण र संवर्द्धन गर्दै विधिको शासन कायम राख्ने, राष्ट्रिय सुरक्षा प्रणालीको विकास गरी शान्ति सुरक्षाको व्यवस्था गर्ने, भ्रष्टाचार र अनियमितता नियन्त्रणका लागि प्रभावकारी उपाय अवलम्बन गर्ने नीति लिएको छ । प्रदेश सरकारको प्रशासनिक संरचना अन्तर्गत सात वटा मन्त्रालय, ११ निर्देशनालय र १३७ कार्यालय गरी १५५ कार्यालय रहेका छन् सो अन्तर्गत विभिन्न पदका ३,८८२ दरबन्दी रहेको छ जसमध्ये ५५ प्रतिशत पदपूर्ति भएको छ । हालसम्म २४ ऐन, २ नियमावली, ३ निर्देशिका र ३० कार्यविधि स्वीकृत भइसकेको छ ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती र अवसर

प्रमुख समस्या

प्रदेश सरकारका लागि आवश्यक पर्ने सबै कानून तर्जुमा भइ नसकेको, कर्मचारीको न्यून पदपूर्ति, दक्ष जनशक्तिको कमी, अधिकारक्षेत्रको बाँडफाँटमा अन्योल, प्रदेश निजामती तथा स्थानीय सेवाको गठन भइ नसक्नु, प्रशासनिक एवम् आर्थिक अनुशासन कायम गर्ने प्रभावकारी प्रणाली विकास एवम् कार्यान्वयन हुन नसक्नु, तालिम तथा अनुसन्धान केन्द्र हस्तान्तरण भई आइ नसक्नु आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

प्रदेशको कार्य जिम्मेवारी अनुसार आवश्यक प्रशासनिक संरचनाको निर्माण तथा संगठनात्मक पुनर्संरचना गर्नु, साझा अधिकार सम्बन्धी कानून निर्माणमा संघीय नीति, कानून र मापदण्डको अभाव, प्रदेशलाई आवश्यक संघीय कानूनको अभाव, प्रदेश निजामती सेवा, प्रदेश प्रहरी, स्थानीय सेवा लगायतका सार्वजनिक प्रशासनका अवयवहरूको निर्माण गर्नु, अन्तरनिकाय समन्वय प्रभावकारी बनाउनु, कर्मचारीलाई क्षमतावान एवम् उत्प्रेरित बनाउनु, शासकीय प्रबन्धमा पारदर्शिता, उत्तरदायित्व एवम् जबाफदेहीता प्रवर्द्धन गर्नु, प्रदेशको कार्यक्षेत्र सुस्पष्ट गर्दै बुझाइमा एकरूपता निर्माण गर्नु, प्रदेश तथा स्थानीय तहको संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्नु, प्रदेश प्रति उत्तरदायी प्रशासनिक प्रणालीको विकास गर्नु, गुणस्तरीय, भरपर्दो, विश्वसनीय एवम् सेवाग्राहीमैत्री सार्वजनिक सेवा प्रवाहको सुनिश्चितता गर्दै प्रदेश सरकार प्रतिको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्नु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

संवैधानिक रूपमा सङ्घात्मक शासन प्रणालीद्वारा राज्यशक्तिको बाँडफाँट भएको हुनु, प्रादेशिक कानून निर्माण गरी कानुनी शासन, मानव अधिकार तथा समावेशी अवधारणामा विकासलाई अगाडि बढाउने सम्भावना हुनु, विकास निर्माण एवम् स्रोतसाधनको बाँडफाँटमा अन्तरसरकार सहकार्य र साझेदारीको सम्भावना रहनु, सार्वजनिक सेवाको प्रभावकारीता अभिवृद्धि गर्न सकिने, भ्रष्टाचार विरुद्ध बढ्दो सचेतना, विश्वविद्यालय तथा आविष्कार संस्थासँग प्रदेश सुहाउँदो नवीन प्रविधि प्रवर्द्धनमा सहकार्य गर्न सकिने सम्भावना आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

सुशासनमा आधारित नतिजामुखी सार्वजनिक प्रशासन ।

४. उद्देश्य

१. प्रदेशको साङ्गठनिक पुनर्संरचना गर्नु ।
२. विधि र प्रणालीको स्थापना गर्नु ।
३. सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई नतिजामुखी र प्रभावकारी बनाउनु ।
४. स्रोत र साधनको महत्तम उपयोग गर्ने ।
५. प्रदेश सरकारी सेवालार्इ जबाफदेही, जनउत्तरदायी र पारदर्शी बनाई विधिको शासन सुनिश्चित गर्नु ।

५. रणनीति

- (क) प्रदेशको अधिकारक्षेत्र बमोजिम प्रशासनिक पुनर्संरचना गर्ने ।
- (ख) भ्रष्टाचारलाई निषेध गर्ने विधि र प्रणालीको स्थापना गर्ने ।
- (ग) अन्तरसरकार तथा अन्तर निकाय समन्वय प्रभावकारी बनाउने ।
- (घ) सार्वजनिक सेवालाई जवाफदेही, जनउत्तरदायी एवम् पारदर्शी बनाई सार्वजनिक प्रशासनको सुदृढीकरण गर्ने ।
- (ङ) संस्थागत तथा जनशक्तिको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।

६.२ मानवअधिकार, शान्ति सुरक्षा तथा सुव्यवस्था

१. पृष्ठभूमि

मानवअधिकारलाई संविधानको प्रस्तावनामा नै समावेश गरी राज्यको सम्पूर्ण अवयवको अविच्छिन्न अङ्गको रूपमा उल्लेख गरिएको छ भने मौलिक हक तथा मानव अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन राज्यको दायित्व हुने व्यवस्था सहित राज्यले मानव अधिकारको संरक्षण र संवर्धन गर्दै विधिको शासन कायम राख्ने, नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताको कार्यान्वयन गर्ने, न्याय प्रशासनलाई छिटो छरितो, सर्वसुलभ, मितव्ययी, निष्पक्ष, प्रभावकारी र जनउत्तरदायी बनाउने, सामान्य प्रकृतिका विवाद समाधानका लागि मेलमिलाप, मध्यस्थता जस्ता वैकल्पिक उपाय अवलम्बन गर्ने नीति लिएको छ ।

प्रदेशको अधिकार अन्तर्गत प्रदेश प्रहरी प्रशासन र शान्ति सुरक्षा संविधानको अनुसूचीमा व्यवस्थित गरेको छ भने कार्य विस्तृतीकरणका अनुसार आधारभूत मानव अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन, प्रदेशभित्रको शान्ति सुरक्षाको व्यवस्थापन, कानून कार्यान्वयनमा सहयोग, आवश्यकता अनुसार प्रहरी परिचालन, केन्द्रीय प्रहरी र अन्य सुरक्षा निकायलाई लोक मार्ग लगायत अन्तर्राष्ट्रिय सीमा सुरक्षामा सहयोग, नागरिक स्वतन्त्रताको रक्षा तथा प्रवर्द्धनमा सहयोग, प्रादेशिक कारागार सुरक्षा तथा हिरासत व्यवस्थापन प्रदेशको कार्यक्षेत्र भित्र राखिएको छ । प्रदेशको कार्य क्षेत्रभित्र प्रदेशस्तरीय सुरक्षा संयन्त्र स्थापना र हस्तान्तरण हुन बाँकी रहेको अवस्था छ ।

नेपाल मानव अधिकार सम्बन्धी आधारभूत महासन्धिको पक्षराष्ट्र रहेको छ । संयुक्त राष्ट्र सङ्घमा संपरीक्षणका लागि पेस गर्नु पर्ने ठूला नौ वटा महासन्धि मध्ये सात महासन्धिको नेपाल पक्षराष्ट्र भइसकेको छ । मानव अधिकार आयोगले संवैधानिक दर्जा प्राप्त गरेको छ । सबै कुप्रथालाई फौजदारी अपराधको कोटिमा राख्ने कानून र अपराध संहिता जारी भएको छ । दिगो विकासको १६औं लक्ष मानवअधिकार सँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित छ ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती र अवसर

प्रमुख समस्या

सङ्घीय कानूनको अभावमा प्रदेशमा शान्ति सुरक्षा र सुव्यवस्था सम्बन्धी कानून र सङ्गठनात्मक संरचना बन्न नसक्नु, प्रदेश सुरक्षा योजना तर्जुमा हुन नसक्नु, गरिब तथा असहायका लागि न्यायमा पहुँच कमजोर हुनु, पारिवारिक हिंसा एवम् सामाजिक कुरीतिका कारण हुने हिंसाका घटना न्यायालय सम्म नपुगनु, मौलिक हकको सुनिश्चित गर्नका लागि प्रदेशस्तरीय कानून एवम् मापदण्ड तयार नहुनु, प्रदेशस्तरमा मानवअधिकारको विद्यमान अवस्था यकिन नहुनु आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

प्रदेश सुरक्षा योजना तर्जुमा गरी भरपर्दो शान्ति सुरक्षाको प्रत्याभूति गराउनु, आपराधिक मनोवृत्तिमा सुधार ल्याउनु, सूचना संयन्त्र विकास गरी आपराधिक गतिविधि नियन्त्रण गर्नु, सूचना प्रविधिको दुरुपयोगबाट हुने अपराध नियन्त्रण गर्नु, अपराध अनुसन्धान क्षमता विकसित गर्नु, प्रदेश भित्रका कारागारको प्रभावकारी व्यवस्थापन गरी सुधार गृहमा रूपान्तरण गर्नु, प्रदेश सरकारका सबै निकाय एवम् नागरिकमा मानवअधिकार प्रतिको उच्च सम्मान गर्ने संस्कार विकास गर्नु, गरिब एवम् असहायका लागि न्यायमा सहज पहुँच स्थापित गर्नु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

मानव अधिकारप्रति सजगता बढ्दै जानु, हिंसा लगायतका घटनामा कानुनी उपचार खोज्ने प्रवृत्ति बढ्दै जानु, शान्ति सुरक्षा सम्बन्धी प्रदेश अनुकूल कानून निर्माण गर्न पाउनु, मानव अधिकार तथा शान्ति सुरक्षा सम्बन्धी संवैधानिक व्यवस्था हुनु तथा मानव अधिकार सम्बन्धी विश्वव्यापी कानूनमा नेपाल पक्षराष्ट्र हुनु आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

सुरक्षित एवम् मर्यादित जीवनका लागि मानव अधिकार ।

४. उद्देश्य

१. शान्ति सुरक्षाको प्रभावकारी व्यवस्था गरी कानुन परिपालनाको सुनिश्चितता गर्दै सामाजिक अपराधमुक्त नैतिकवान समाजको निर्माण गर्नु ।
२. कानुन र अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार प्रतिको प्रतिबद्धताको परिपालना गर्दै मानव अधिकारको संरक्षण र संवर्द्धन गर्नु ।

५. रणनीति

- (क) जनतामा अनुभूत हुने गरी विश्वसनीय शान्ति सुरक्षा एवम् सुव्यवस्था कायम गर्ने ।
- (ख) अपराधरहित समाज निर्माण गर्न नैतिक शिक्षा एवम् नागरिक सचेतनाको विस्तार गर्ने ।
- (ग) सबैको मानव अधिकारको संरक्षण गर्दै समाजका कमजोर वर्गको हक हितको संवर्द्धन गर्ने ।

६.३ गरिबी निवारण

१. पृष्ठभूमि

संविधानले नेपालको सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागितामा आर्थिक वृद्धि सहित न्यायोचित वितरणको आर्थिक उद्देश्य लिएको छ । गरिबीको वितरण भौगोलिक र क्षेत्रीय रूपमा मात्र नभई जातीय रूपमा समेत असमान रहेको देखिन्छ । यस प्रदेशको बहुआयामिक गरिबी १९.७ प्रतिशत (राष्ट्रिय औसत २८.६ प्रतिशत) छ । गरिबीको गहनता दलित, जनजाति, पिछडिएको क्षेत्र र महिलामा बढी रहेको देखिन्छ । देशको मुख्य सामाजिक आर्थिक शक्तिको रूपमा रहेको श्रमशक्तिलाई दक्ष र व्यावसायिक बनाउने र स्वदेशमा नै रोजगारी अभिवृद्धि गरी गरिबी न्यूनीकरण गर्नु आजको आवश्यकता हो ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती र अवसर

प्रमुख समस्या

गरिबीको वितरण भौगोलिक र क्षेत्रीय रूपमा मात्र नभई जातीय र लैङ्गिक रूपमा समेत असमान रहनु, गरिबी निवारणका लागि गरिब घरपरिवारको पहिचान कार्य हुन नसक्नु, लक्षित घरपरिवारमा सामाजिक सुरक्षण कार्यक्रम केन्द्रित हुन नसक्नु, विभिन्न निकायबाट सञ्चालित गरिबी निवारण कार्यक्रम बिच समन्वयको अभाव रहनु, क्षमता विकासका कार्य पर्याप्त नहुनु आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

भौगोलिक, लैङ्गिक, जातीय र आय वर्ग बिच रहेको गरिबीको मार र असमानताको अन्तरलाई कम गर्नु, न्यून आर्थिक वृद्धि, प्राकृतिक प्रकोपबाट सिर्जित गरिबीको निराकरण गर्नु, स्वरोजगार प्रवर्द्धन गर्न सीप, पुँजी र प्रविधिमा पहुँच बढाउनु, नयाँ रोजगारीका अवसर सृजना गर्नु, स्थानीय सीप, पुँजी र प्रविधिमा पहुँच भएका स्वदेशी उद्यमीको निमित्त स्वरोजगार प्रवर्द्धन गर्नु, र सबै क्षेत्र र समुदायलाई सन्तुलित रूपमा सम्बोधन गर्नु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

प्रदेशमा नयाँ अवधारणाबाट कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने अवसर हुनु, विभिन्न निकायबाट गरिबी निवारण सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन भएको अवस्था हुनु, संघीय र प्रदेश सरकारको प्राथमिकताको विषय हुनु, संविधान अनुसार विपन्न वर्गको उत्थानका लागि विशेष व्यवस्था गर्ने नीतिगत व्यवस्था हुनु, दिगो विकासका अधिकांश लक्ष्य यस तर्फ केन्द्रित हुनु, शिक्षा, स्वास्थ्य, महिला, बालबालिका, श्रम तथा रोजगारसँग सम्बन्धित सामाजिक संघसंस्थाका गरिबी न्यूनीकरण लक्षित कार्यक्रम सञ्चालित हुनु आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

गरिबी मुक्त समृद्ध प्रदेश ।

४. उद्देश्य

आय आर्जनका अवसरमा पहुँच वृद्धि गर्नु ।

५. रणनीति

- (क) सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम गरिब घरपरिवारमा प्राथमिकताका साथ परिचालित गर्ने ।
- (ख) शिक्षा, स्वास्थ्यमा पहुँच बढाई मानव पूँजीको रूपमा विकास गर्ने ।
- (ग) परम्परागत प्रविधि, ज्ञान सीपको प्रवर्द्धन गरी आय आर्जन र रोजगारीमा आबद्ध गर्ने ।
- (घ) व्यावसायिक कृषिका लागि सहकारी, सामुदायिक एवम् करार खेती तर्फ उन्मुख गर्ने ।

६.४ श्रम तथा रोजगारी

१. पृष्ठभूमि

श्रम उत्पादनका साधन परिचालन गर्ने महत्त्वपूर्ण साधन हो । संविधानले रोजगारीको हकको सुनिश्चितता प्रदान गर्नका साथै नीतिमा श्रम शक्तिलाई दक्ष र व्यावसायिक बनाउने र स्वदेशमा नै रोजगारीको अभिवृद्धि गर्ने, सामाजिक सुरक्षाको प्रत्याभूति गर्ने, बाल श्रम लगायत श्रम शोषणका सबै रूपको अन्त्य गर्ने, सुमधुर श्रम सम्बन्ध, वैदेशिक रोजगारीलाई शोषणमुक्त, सुरक्षित, व्यवस्थित गर्ने, वैदेशिक रोजगारीबाट आर्जन भएको पूँजी, सीप, प्रविधि र अनुभवलाई स्वदेशमा उत्पादनमूलक क्षेत्रमा लगाउन प्रोत्साहन गर्ने नीति लिएको छ ।

जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण, २०१६ अनुसार यस प्रदेश १५ देखि ४९ वर्ष उमेरका ७५.८ महिला कृषिमा संलग्न छन् भने १७ प्रतिशतमात्र शिक्षित महिला कृषि कार्यमा संलग्न छन् । सोही उमेरका ३१.२ प्रतिशत पुरुष मात्र कृषि कर्ममा छन् । कुनै पनि शिक्षा नभएका मध्ये ४९.८ प्रतिशत पुरुष कृषिमा लागेका देखिन्छ । उक्त सर्वेक्षणका आधारमा हेर्दा १५ देखि ४९ वर्ष उमेरका ३१ प्रतिशत महिला र १९.१ प्रतिशत पुरुष यस प्रदेशमा बेरोजगार छन् । १५ देखि ५९ वर्षका २७.८ प्रतिशत मानिस अर्ध बेरोजगारीको स्थितिमा छन्, जसमध्ये एक चौथाई काम गरे पनि गरिबीको अवस्थामा छन् । यस प्रदेशबाट वैदेशिक रोजगारीमा जाने संख्याको अनुपात कुल वैदेशिक रोजगारीको २५.५१ प्रतिशत रहेको छ । वैदेशिक रोजगारीमा जाने अधिक संख्याका १० जिल्ला मध्ये प्रदेशमा तीन जिल्ला (झापा, मोरङ र सुनसरी) पर्दछन् । महिला वैदेशिक रोजगारीमा जाने अधिकतम १० जिल्ला मध्ये चार वटा जिल्ला (झापा, मोरङ, इलाम र सुनसरी) पर्दछन् ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती र अवसर

प्रमुख समस्या

रोजगारी सम्बन्धी सूचना सहजरूपले उपलब्ध नहुनु, श्रम बजार औपचारिक र व्यवस्थित भइ नसक्नु, श्रम बजारमा भइरहेको परिवर्तन र श्रम माग तथा आपूर्तिको सम्बन्धमा नियमित अध्ययन नहुनु, रोजगार केन्द्र प्रभावकारी हुन नसक्नु, श्रम बजारमा सीपयुक्त जनशक्ति न्यून रहनु, ज्यालामा लैङ्गिक असमानता र बाल श्रमको विद्यमानता रहनु, सीपको महत्त्व सम्बन्धी चेतनाको कमी हुनु, पर्याप्त मात्रामा आन्तरिक रोजगारी सृजना हुन नसक्नु, अधिकांश जनशक्ति अनौपचारिक क्षेत्रमा संलग्न रहनु आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

श्रम बजारलाई व्यवस्थित र औपचारिक बनाउनु, रोजगारको क्षेत्र र मागको अद्यावधिक तथ्याङ्क सङ्कलन र विश्लेषण गर्नु, माग अनुसार रोजगारका निम्ति आवश्यक सीप र दक्षता अभिवृद्धि गर्ने संस्थागत व्यवस्था मिलाउनु, वैदेशिक रोजगारीलाई सीपयुक्त बनाउनु, वैदेशिक रोजगारलाई शोषणमुक्त बनाउनु, प्रदेशभित्रै रोजगारीका अवसर सृजना एवम् विस्तार गर्नु, वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका युवालाई उद्यम र रोजगारीका अवसर प्रदान गर्नु र बाध्यात्मक वैदेशिक रोजगारको अन्त्य गर्नु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

नयाँ युवा पिढी प्रविधिमैत्री रहेको र प्रविधिको विस्तार भइरहेको, वैदेशिक रोजगारबाट फर्केका उद्यमशील तालिम दिइ रोजगारमूलक कार्यमा संलग्न गराउनु, विप्रेषणको सहि उपयोगको लागि अनुकूल वातावरण सृजना गरी रोजगारी र व्यवसायको विकास र विस्तारका अवसर हुनु, प्राविधिक शिक्षाको पहुँच विस्तार हुँदै जानु, बैकिङ लगायत आन्तरिक आर्थिक गतिविधि विस्तार हुनु आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

श्रमको सम्मान, प्रदेशको पहिचान: पूर्ण रोजगारी, सम्मुनतिको आधार ।

४. उद्देश्य

१. दक्ष, सीपयुक्त र उत्पादनशील मानव संसाधनको विकास गरी स्वरोजगारीका अवसर सृजना गर्नु ।
२. श्रमिकको हकहित संरक्षण गर्दै रोजगारीमा औपचारिक क्षेत्रको हिस्सा बृद्धि गर्नु ।
३. वैदेशिक रोजगारी बढी लाभदायक बनाउनु ।

५. रणनीति

- (क) मानव संशाधन विकास गरी रोजगारीका अवसर सृजना गर्ने ।
- (ख) सीप तथा व्यावसायिक तालिमका अवसरको विकास एवम् विस्तार गर्दै अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने श्रम शक्तिको उत्पादन गर्ने ।
- (ग) श्रमिकको हक अधिकारको संरक्षण तथा असल श्रम सम्बन्ध स्थापना गर्ने ।
- (घ) वैदेशिक रोजगारीलाई सुरक्षित र मर्यादित बनाउँदै लाभलाई अधिकतम बनाउने ।

६.५ वातावरण तथा जलवायु परिवर्तन

१. पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले पर्यावरणीय दिगो विकासको सिद्धान्त अवलम्बन गर्ने नीति अङ्गीकार गरेको छ । दिगो विकास लक्ष्यले जलवायु परिवर्तन र यसका असरसँग जुध्न तत्काल कार्य गर्न आवश्यक रहेको कुरा निर्दिष्ट गरेको छ । विश्वव्यापी जलवायु परिवर्तनको असरले गर्दा अतिवृष्टि, अनावृष्टि, बाढी पहिरो लगायतका प्रकोपको बढ्दो असर भोग्नु परेको छ । जल तथा मौसम विज्ञान विभागको अध्ययनले गर्मी हुने दिनको संख्यामा वृद्धि, जाडो हुने दिनको संख्यामा कमी र तापको मात्रामा केही परिवर्तन आएको देखाएको छ । वातावरणीय सन्तुलन कायम राख्न तथा जलवायु परिवर्तनका असर न्यूनीकरण गर्दै अनुकूलन अभिवृद्धि गर्न हरित विकासको अवधारणालाई अवलम्बन गर्नु आवश्यक छ ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती र अवसर

प्रमुख समस्या

जोखिमयुक्त भू-बनोट, अव्यवस्थित बस्ती विस्तार, जलवायु परिवर्तन, प्रकोप रोकथाम र नियन्त्रणको प्रभावकारी संयन्त्रको अभाव, नियमनको अभाव, विकास गतिविधिमा स्पष्ट मापदण्ड एवम् मापदण्डको पालना हुने अभ्यासको अभाव आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

जलाधार संरक्षण गर्नु, जलवायु परिवर्तनको असर बारे आम जनतामा सचेतना अभिवृद्धि गर्नु, जलवायु परिवर्तनको असरमा अनुकूलन कायम गर्नु, जलवायु परिवर्तनको असरको उच्च जोखिम क्षेत्र पहिचान गरी त्यससँग जुध्नु तथा विकास तथा अन्य मानवीय क्रियाकलापबाट वातावरणमा पारेको नकारात्मक असर कम गर्नु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

दिगो विकासका लागि अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धतामा नेपालको साथ हुनु, जलवायु परिवर्तनको क्षेत्रमा प्राप्त हुने अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगलाई संधीय सरकारसँगको समन्वयमा बजेट प्रणालीमा आबद्ध गर्नु तथा प्रकृति संरक्षण अनुकूलनको क्षमता बढाउन छाता रणनीति तयार हुनु प्रमुख अवसर हुन् ।

३. क्षेत्रगत सोच

वातावरणीय स्वच्छता सहितको दिगो विकास ।

४. उद्देश्य

१. विकास तथा अन्य मानवीय क्रियाकलापबाट वातावरणमा पर्ने प्रभाव न्यूनीकरण गर्दै वातावरणीय स्वच्छता कायम गर्नु ।
२. विकास प्रक्रिया तथा मानवीय क्रियाकलापलाई जलवायु परिवर्तन अनुकूलित बनाउनु ।

५. रणनीति

- (क) वातावरणीय संरक्षण तथा प्रदूषण नियन्त्रणलाई विकास कार्यक्रमको अभिन्न अङ्गको रूपमा स्थापित गर्ने ।
- (ख) फोहरमैला व्यवस्थापनमा स्थानीय तहलाई सहयोग र सहजीकरण गर्ने ।
- (ग) खुला स्थान र उद्यानको स्थापना र विस्तार गर्ने ।
- (घ) सङ्घसँगको सहकार्यमा जलवायु परिवर्तनको क्षेत्रमा अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा हुने लगानी बढाउने तथा यसलाई प्रादेशिक बजेट प्रणालीमा आबद्ध गर्ने ।
- (ङ) जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र वातावरण संरक्षण गर्ने ।

६.६ विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन

१. पृष्ठभूमि

भूकम्प, बाढी, पहिरो, आगलागी, सडक दुर्घटना, चट्याङ्ग, सुक्खा, खडेरी लगायत विपद्जन्य घटनामा परी वार्षिक रूपमा मानवीय, आर्थिक, सामाजिक, वातावरणीय र भौतिक संरचनामा ठूलो क्षति हुँदै आएको छ । संविधानले प्राकृतिक प्रकोपबाट हुने जोखिम न्यूनीकरण गर्न पूर्व सूचना, तयारी, उद्धार, राहत एवम् पुनर्स्थापना गर्ने विषयलाई राज्यको निर्देशक सिद्धान्तमा उल्लेख गर्दै विपद् व्यवस्थापनलाई महत्त्वका साथ हेरी सरकारका तीनै तहका अधिकार सूचीमा सूचीकृत गरेको देखिन्छ ।

विपद् जोखिम व्यवस्थापन गर्न प्रदेश विपद् व्यवस्थापन ऐन, २०७५ प्रदेश सभाबाट पारित भइ जारी भएको, प्रदेश विपद् व्यवस्थापन समितिको गठन भएको, विपद् जोखिम न्यूनीकरण, विपद्को सामना र समग्र व्यवस्थापन सम्बन्धमा १३७ वटै स्थानीय तह, जिल्ला प्रशासन तथा सरोकारवाला सरकारी एवम् गैरसरकारी निकायका प्रतिनिधिलाई सचेतना तालिम दिइएको, विपद् खोज उद्धार तथा राहत कोष सञ्चालन कार्यविधि निर्माण भएको, प्रदेशस्तरीय विपद् व्यवस्थापन सम्पर्क व्यक्तिहरूको नियमित मासिक बैठक भइरहेको छ ।

२. प्रमुख समस्या, चुनौती र अवसर

प्रमुख समस्या

विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि संविधान, अन्तर्राष्ट्रिय एवम् राष्ट्रिय एवम् संघीय तथा प्रादेशिक कानूनले गरेको व्यवस्थाबारे सबैमा समान एवम् पर्याप्त बुझाई नहुनु; विपद् जोखिम व्यवस्थापन रणनीति तथा कार्ययोजना र प्रादेशिक आपत्कालिन प्रतिकार्य ढाँचा तर्जुमा भइ नसक्नु, विकास क्रियाकलापमा सम्भावित विपद् जोखिम प्रभाव मूल्याङ्कन पद्धतिको आवश्यकता र औचित्य सम्बन्धी जनचेतनाको कमी हुनु; विपद् खोज, उद्धार तथा राहत सम्बन्धमा दक्ष जनशक्ति तथा आवश्यक स्वयंसेवकको अभाव हुनु, प्रादेशिक आकस्मिक कार्य सञ्चालन केन्द्र तथा स्थानीय आपत्कालिन कार्य सञ्चालन केन्द्रको स्थापना नहुनु, जोखिममा रहेका बस्तीमा विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन चेतनाको अभाव हुनु, विपद् सम्बन्धमा नागरिक शिक्षाको कमी हुनु, समुदायमा आधारित विपद् व्यवस्थापन बारेमा जानकारीको कमी हुनु, जलवायु परिवर्तन तथा यसको असरबारेमा जानकारीको कमी हुनु, भरपर्दो पूर्व सूचना प्रणालीको प्रयोग र अभ्यासको कमी हुनु आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौती

प्रकोप जोखिम क्षेत्रको नक्साङ्कन सहित विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना बनाउनु, प्रकोप व्यवस्थापनमा अन्तरसरकार र सरोकारवाला बिच समन्वय गर्नु, विपद्का समयमा उद्धार, राहत तथा जोखिम न्यूनीकरणका लागि स्रोत व्यवस्थापन गर्नु, जोखिम प्रतिरोधी पूर्वाधार निर्माण र बस्ती विकास गर्नु आदि प्रमुख चुनौती हुन् ।

अवसर

विपद् व्यवस्थापन तीनै तहका सरकारको अधिकार सूचीमा रहनु, जनप्रतिनिधिमा विपद् जोखिम न्यूनीकरण बारे सजगता रहनु, विपद् व्यवस्थापन ऐन, २०७५ कार्यान्वयनमा हुनु, प्रदेश विपद् व्यवस्थापन समितिको गठन हुनु, विपद् जोखिम व्यवस्थापन सम्बन्धमा सबै स्थानीय तह र सरोकारवालालाई तालिम प्रदान गरिनु, विपद् जोखिम कोष सञ्चालन कार्यविधि निर्माण भएको हुनु, प्रदेशस्तरीय विपद् व्यवस्थापन सम्पर्क व्यक्तिको व्यवस्था हुनु आदि प्रमुख अवसर हुन् ।

क्षेत्रगत सोच

प्रकोपजन्य क्षतिमा न्यूनीकरण र प्रभावकारी प्रकोप व्यवस्थापन: प्रदेश समृद्धिमा योगदान ।

४. उद्देश्य

विपद्बाट हुने सबै प्रकारका क्षतिको न्यूनीकरण गर्दै विपद् व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउनु ।

५. रणनीति

- (क) प्रकोप जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउने ।
- (ख) जोखिम न्यूनीकरणलाई विकास गतिविधिसँग एकीकृत रूपमा लैजान तीनै तह बिच समन्वय गर्ने ।
- (ग) विपद् व्यवस्थापनको संस्थागत संरचनाको विकास र सुदृढीकरण गर्ने ।
- (घ) विपद् व्यवस्थापनमा अन्तरसरकार र सरोकारवाला बिच प्रभावकारी समन्वय गर्ने ।

६.७ विषय क्षेत्रगत नतिजा सूचक र लक्ष्य

सूचक	एकाइ	आ.व.२०७५/७६ को अवस्था	मध्यमकालीन लक्ष्य		
			२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९
सुशासनमा आधारित नतिजामुखी प्रशासन	सूचकाङ्क (-२.५ देखि २.५ सम्म)	-०.७८	-०.४	०	०.४०
भ्रष्टाचार न्यूनता अनुभूति	सूचकाङ्क (० देखि १०० सम्म)	३१	३४.८	३८.६	४२.४
उत्तरदायित्व, पारदर्शिता र भ्रष्टाचार न्यूनीकरण सूचकाङ्क	सूचकाङ्क (१ देखि ६)	३.०	३.२	३.४	३.६
नागरिक सन्तुष्टि अनुभूतिको सूचकाङ्क	सूचकाङ्क	४.७	४.९	५.०	५.२
दर्ता भएका अपराध उजुरीको फछ्यौट	प्रतिशत	६७.५	७२.०	७७.०	८१.०
मानव अधिकार उल्लङ्घनका घटना	संख्या	८४८	७६३	६७८	५९३
शान्ति सुरक्षा लागि प्रतिव्यक्ति बजेट	रूपैया	७४	१७६	१८१	१८६
बहुआयामिक गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसंख्या	प्रतिशत	१९.७	१८.६	१७.४	१६.३
मानव विकास सूचकाङ्कमा सुधार	सूचकाङ्क	०.५०४	०.५२३	०.५४२	०.५६१
५ वर्षमुनिको बाल मृत्युदर (प्रति हजार जीवित जन्ममा)	संख्या	३६	३३	३०	२७
आधारभूत तहको खुद भर्ना दर (NER)	प्रतिशत	९१.८५	९३	९५	९७
बत्ती बालन बिजुली प्रयोग गर्ने परिवार	प्रतिशत	८८.०८	९९.२०	९२.४०	९४.६०
प्रति व्यक्ति आय वृद्धि (प्रचलित मूल्यमा)	अमेरिकी डलर	९३४	१०६२	१११५	१३३६
शौचालय सुविधा भएको परिवार	प्रतिशत	८७.२६	८९.६०	९२.००	६०.६०
बेरोजगारी दर	प्रतिशत	१०.२	९.२	८.३	७.३
तल्लो पञ्चांशका गरिवको उपभोग अंश	प्रतिशत	८.१	८.९	९.७	१०.४
बेरोजगारी दर	प्रतिशत	१०.२	९.२०	८.३०	७.३०
श्रम सहभागिता दर	प्रतिशत	३७.८०	४२.२०	४६.७०	५१.१०
श्रमको उत्पादकत्व	रु. हजारमा	१८९.५०	२०८.३०	२२७.००	२४५.८०
रोजगारीमा औपचारिक क्षेत्रको हिस्सा	प्रतिशत	३६.७०	३८.९०	४१.२३	४३.७०
वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त विप्रेषण	रु. अर्ब	२१८	२२२	२२९	२३६

सूचक	एकाइ	आ.व. २०७५/७६ को अवस्था	मध्यमकालीन लक्ष्य		
			२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९
जलवायुमैत्री दिगो विकास सञ्चालनमा स्थानीय तहसँग सहकार्य	संख्या	०	२७	५४	८१
हरित गृह ग्याँस उत्सर्जन (यातायात तथा उद्योग क्षेत्र)	प्रतिशत	१२	११	१०	९
जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी पठनपाठन हुने विद्यालय	प्रतिशत	८०	८५	९०	९५
जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी तालिम प्राप्त जनशक्ति	संख्या	११३	१६०	२०७	२५५
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा विपद्बाट भएको क्षतिको अनुपात (Disaster loss as percent of GDP)	प्रतिशत	०.८१	०.७	०.६	०.५
विपद्बाट मृत्यु	प्रति लाख	३	२.५	२.	१.८
विपद्बाट सम्पत्तिमा क्षति	रु. करोडमा	६२.००	५०	४०	३०
नतिजामुखी योजना प्रणाली स्थापना	संख्या	-	२५	१३७	१३७
प्रदेशका आधारभूत तथ्याङ्क उपलब्धता	प्रतिशत	-	५०	७५	१००
तथ्यमा आधारित योजना प्रणालीको विकास	वटा	-	२५	१३७	१३७
प्रदेश र स्थानीय तहका दिगो विकास लक्ष्यको आन्तरिकीकरण	प्रतिशत	-	५०	७५	१००

७. विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

(रकम रु. हजारमा)

आर्थिक वर्ष	विनियोजन तथा प्रक्षेपण				स्रोत		
	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	प्रदेश सरकार	नेपाल सरकार	वैदेशिक अनुदान तथा ऋण
२०७६/७७	२,२२५,४६९	९२४,४८०	१,३००,९८९	-	९०७,९२६	१,३१७,५४३	-
२०७७/७८	२,८३३,०२४	१,४०२,३५५	१,४३०,६६९	-	१,४६८,०५६	१,३६४,९६८	-
२०७८/७९	३८३४७८९	२,१९६,२२६	१,६३८,५६३	-	१,६२३,१०१	२,२११,६८८	-

द. कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

ब.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/ आयोजना	उद्देश्य	आयोजना अवधि (सुरु र समाप्ति)	लागत (रु. लाखमा)	पुस्त्याई	आगामी तीन वर्षको उपलब्धि सूचक
२०२०००११	प्रदेश सभा	प्रदेश सभाका पदाधिकारीहरू (२जना) लाई आवश्यक सेवा सुविधा उपलब्ध गराउने	सालबसाली			
२०२०००१२	प्रदेश सभा सचिवालय	संसदीय दल, विषयगत समितिका कार्यक्रम र प्रदेश सभा सदस्यहरूलाई आवश्यक सेवा सुविधा उपलब्ध गराउने र सचिवालय सञ्चालन	सालबसाली			प्रदेश सभाले गर्ने काम कारवाही थप व्यवस्थित भएको हुने
२१००००११	प्रदेश लोक सेवा आयोग	प्रदेशमा आवश्यक पर्ने सरकारी सेवाका कर्मचारीहरूको पदपूर्ति गर्ने सरकारी सेवाका योग्यता प्रणाली लागू गर्ने	सालबसाली			प्रदेशमा आवश्यक पर्ने सरकारी सेवाका कर्मचारीहरूको पदपूर्तिको प्रक्रिया शुरु भएको हुने प्रदेश मन्त्रालय तथा कार्यालयहरूको संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण भई कर्मचारीको आवश्यकता र उपलब्धता बिचको खाडल पहिचान भएको हुने
२१६०००११	मुख्य न्यायाधिवक्ताको कार्यालय	स्वतन्त्र र निष्पक्ष न्याय व्यवस्था	सालबसाली			स्वतन्त्र र निष्पक्ष न्यायको सिद्धान्त बमोजिम प्रदेशमा सम्पूर्ण न्याय प्रशासन र सार्वजनिक क्षेत्रबाट हुने विसंगति र गुनासो न्यूनीकरण भएको हुने
३०१०००११	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	१. मानव अधिकार प्रवर्द्धन गर्ने २. भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्ने ३. अन्तरतहगत समन्वय गर्ने	सालबसाली			आगामी तीन वर्षमा मानव अधिकार उल्लंघनका घटनाहरू उल्लेखनीय प्रतिशतले घटेको हुने सुशासन तथा भ्रष्टाचारका सूचकहरूमा सुधार भएको हुने
३१४०००११	आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालय	प्रदेश वायर हाउस निर्माण	सालबसाली			यस प्रदेश अन्तर्गत जिल्लाहरूमा प्राकृतिक प्रकोप परेमा समयमै राहत सामग्री उपलब्ध हुनेछ

ब.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/ आयोजना	उद्देश्य	आयोजना अवधि (सुरु र समाप्ति)	लागत (रु. लाखमा)	पुस्त्याई	आगामी तीन वर्षको उपलब्धि सूचक
		प्रदेश अन्तर्गत प्रहरी चौकी निर्माण तथा स्तरवृद्धि	सालबसाली			प्रदेश अन्तर्गत प्रहरी चौकी निर्माण तथा स्तरवृद्धि प्रदेशभित्र शान्ति सुरक्षा कायम गर्न उपयुक्त भवन निर्माण हुनेछ
		कानून, शान्ति सुरक्षा, विपद् व्यवस्थापन आदि तालिम गोष्ठी	सालबसाली			कानून, शान्ति सुरक्षा, विपद् व्यवस्थापन आदि तालिम गोष्ठी सुरक्षाकर्मी, कर्मचारी, स्थानीय तहका जनप्रतिनिधि, शिक्षक, विद्यार्थी, समाजसेवी लगायत अन्यको कार्यक्षमतामा अभिवृद्धि भएको हुनेछ
३९१०००११	प्रदेश योजना आयोग	प्रदेशको आवधिक योजना निर्माण प्रदेशको समष्टिगत तथा विषयक्षेत्रगत नीति तथा योजना, कार्यक्रमको तर्जुमा, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन, प्रादेश र स्थानीय तहबिच समन्वय राष्ट्रिय दीर्घकालीन सोच, नीति तथा योजना बिच तालमेल र सामञ्जस्य	सालबसाली			प्रदेशको आवधिक योजना तयार भई कार्यान्वयन भएको हुनेछ । प्रदेशको प्रथम आवधिक योजनाको मध्यावधि मूल्याङ्कन भएको हुनेछ प्रदेशबाट सञ्चालित विकास आयोजनाहरूको मूल्याङ्कन भएको हुनेछ । प्रदेशमा योजना, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन सम्बन्धी कर्मचारीको क्षमता विकास भएको हुनेछ ।

९. जोखिम पक्ष तथा अनुमान

संसदीय गतिविधिहरूको खर्च पूर्वानुमानयोग्य बनाउने, संसदीय अध्ययन र निगरानीका कार्यक्रमहरू परिस्थितिमा आधारित हुनु, विधायीकी प्रक्रियालाई निश्चित समय तालिकामा आवद्ध गर्ने, आधुनिक प्रविधिहरूको उपयोग मार्फत पहुँच योग्य सभा सञ्चालन गर्ने, दरबन्दीको परिपूर्ति जस्ता कार्य हुन सकेमा, प्रादेशिक संरचना अनुसार स्थापित भएका निकायहरूमा अनुभवी नेतृत्व तथा पर्याप्त मानव संसाधनको व्यवस्थापन र शासकीय व्यवस्थाका आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्न साधन स्रोत तथा क्षमता एवम् प्रविधिको उपयोग समयानुकूल हुन सकेमा अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुने देखिन्छ ।

अनुसूची

अनुसूची १.१ विषय क्षेत्रगत खर्चको त्रिवर्षीय अनुमान तथा प्रक्षेपण

क्र.सं.	व.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	आ.व. २०७६/७७ को अनुमान			
			कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था
१	२०२०००११	प्रदेश सभा	२४३०८४	२१६४६४	२६६२०	०
२	२०२०००१२	प्रदेश सभा सचिवालय	९३०१२	८४२१५	८७९७	०
३	२१००००११	प्रदेश लोक सेवा आयोग	२४९९७	१७४९७	७५००	०
४	२१६०००११	मुख्य न्यायाधिवक्ताको कार्यालय	२८११७	२३११७	५०००	०
५	३०१०००११	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	२८०६७३	१९०८४३	८९८३०	०
६	३०५०००११	आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय	२४६१४८	१८६२९३	५९८५५	०
७	३०५०१०११	प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालय	३५११२	२८९३७	६१७५	०
८	३०५०१०१२	प्रदेश लेखा एकाई कार्यालयहरू	६९२३२	४८६१२	२०६२०	०
९		गरीबसंग खाद्यान्न	१५००००	१५००००	०	०
१०		सार्वजनिक निजि साझेदारी कार्यक्रम(कृषि अघम कार्यक्रम समेत)	२०००००	२०००००	०	०
११		मुख्यमन्त्री युवा उद्यमशील कार्यक्रम	२०००००	२०००००	०	०
१२		सीप विकास तथा जनचेतना तालिम तथा गोष्ठी	१०८२५	१०८२५	०	०
१३	३०७०००११	उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय	९६४९४	५४३९८	४२०९६	०
१४	३०७०००१२	पर्यटन विकास कार्यालयहरू	१४७९१	१४७९१	०	०
१५	३०७००१०२	पर्यटन प्रवर्द्धन तथा पूर्वाधार विकास आयोजना	१५०१५००	१३४९००	१३६६६००	०
१६	३०७००१०३	विज्ञान प्रविधि तथा नवप्रवर्तन कार्यक्रम	४७१००	४७१००	०	०
१७	३०७००१०४	वातावरण संरक्षण कार्यक्रम	१०००	१०००	०	०
१८	३०७००१२०	उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय	४७४६५८	२७०६५८	२०४०००	०
१९	३०७०१०११	उद्योग, वाणिज्य तथा उपभोक्ता हित संरक्षण निर्देशनालय	१६७७४	१३३०४	३४७०	०
२०	३०७०११०१	प्रदेश उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति कार्यक्रम	११३२७५	३८९९५	७४२८०	०
२१	३०७०२०११	प्रदेश वन निर्देशनालय	३२०५३	२२५५३	९५००	०
२२	३०७०२०१२	डिभिजन वन कार्यालयहरू	७१६२२५	६३५८५५	८०३७०	०
२३	३०७०२०१३	भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यालयहरू	२३९३४	२२९३४	१०००	०
२४	३०७०२१०१	भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यक्रम	१७८८३५	४७३५	१७४१००	०
२५	३०७०२१०२	वन्यजन्तु तथा वासस्थान कार्यक्रम	२९५१५	१०४१५	१९१००	०
२६	३०७०२१०३	प्रदेश वन विकास तथा व्यवस्थापन कार्यक्रम	२३७७०३	१९१३०८	४६३९५	०
२७	३०७०२१०४	प्रदेश हरित अभियान कार्यक्रम	९१३८८	२७२०७	६४१८१	०
२८	३०७०३०११	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र	१९७०५	९९०५	९८००	०
२९	३०७८१०११	घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति	२३७७८८	१५९८५७	७७९३१	०
३०	३१२०००११	भूमि व्यवस्था, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	१३५८७११	१३१५१५१	४३५६०	०

आ.व. २०७७/७८ को प्रक्षेपण				आ.व. २०७८/७९ को प्रक्षेपण				प्राथमिकताक्रम	राष्ट्रिय लक्ष्य संकेत	दिगो विकास लक्ष्य संकेत	लैंगिक संकेत	जलवायु संकेत
कुल	चालु	पूँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	कुल	चालु	पूँजीगत	वित्तीय व्यवस्था					
२५७६६९	२२९४५२	२८२१७	०	२७३१२९	२४३२१९	२९९१०	०	१	३	१६	२	३
९८६११	८९२८६	९३२५	०	१०४५०९	९४६२४	९८८५	०	१	२.५	१६	२	३
२६९९६	१८३७१	८६२५	०	२९२०८	१९२९०	९९१८	०	१	२	१६	२	३
३००२३	२४२७३	५७५०	०	३२०९८	२५४८६	६६१२	०	१	२.४	१६	२	३
३०८७४०	२०९९२७	९८८१३	०	३३९६१४	२३०९२०	१०८६९४	०	१	३	१६	३	३
२७०७६२	२०४९२२	६५८४०	०	२९७८३८	२२४४१४	७२४२४	०	१	१	८	२	३
३८६२३	३१८३१	६७९२	०	४२४८५	३५०१४	७४७१	०	१	२	८	३	३
७६१५५	५३४७३	२२६८२	०	८३७७०	५८८२०	२४९५०	०	२	२	८	३	३
१६५०००	१६५०००	०	०	१८१५००	१८१५००	०	०	१	३	२	२	३
२१००००	२१००००	०	०	२२०५००	२२०५००	०	०	२	१	२	२	३
२१००००	२१००००	०	०	२२०५००	२२०५००	०	०	१	१	८	२	३
११९०८	११९०८	०	०	१३१००	१३१००	०	०	२	१	८	२	३
११०९६८	६२५५८	४८४१०	०	१२७६१४	७१९४२	५५६७२	०	१	१.१	८	२	२
१८२७०	१६२७०	२०००	०	२००९७	१७८९७	२२००	०	२	१	८	२	२
१६५१६५०	१४८३९०	१५०३२६०	०	१८१६८१५	१६३२२९	१६५३५८६	०	१	१.१	९	२	२
५३८१०	५१८१०	२०००	०	५९१९१	५६९९१	२२००	०	१	१.२	९	२	२
३२००	१२००	२०००	०	३८४०	१४४०	२४००	०	१	२.३	१३	२	१
५२२१२३	२९७७२३	२२४४००	०	५७४३३५	३२७४९५	२४६८४०	०	१	१.३	९९	२	२
१८४५१	१४६३४	३८१७	०	२०२९७	१६०९८	४१९९	०	१	२.१	९९	२	२
१२४६०२	४२८९४	८१७०८	०	१३७०६१	४७१८३	८९८७८	०	१	२.६	१	२	२
३६८६१	२५९३६	१०९२५	०	४२३८९	२९८२६	१२५६३	०	१	२.३	९९	२	२
७८७८४७	६९९४४०	८८४०७	०	८६६६३१	७६९३८४	९७२४७	०	१	२.३	१३	२	१
२६३२८	२५२२८	११००	०	२८९६०	२७७५०	१२१०	०	२	२.३	१५	२	१
२१४६०२	५६८२	२०८९२०	०	२५७५२२	६८१८	२५०७०४	०	१	२.३	१५	२	१
३२४६६	११४५६	२१०१०	०	३५७१२	१२६०१	२३१११	०	१	२.३	१५	२	१
२७३३५८	२२०००४	५३३५४	०	३१४३६१	२५३००४	६१३५७	०	१	१.३	८	२	२
१००५२६	२९९२७	७०५९९	०	११०५७७	३२९१९	७७६५८	०	२	२.३	१३	२	१
२२६६०	११३९०	११२७०	०	२६०५८	१३०९८	१२९६०	०	२	१.२	९९	२	२
२६१५६७	१७५८४३	८५७२४	०	२८७७२३	१९३४२७	९४२९६	०	२	१.३	८	२	२
१६६५०००	१६०५०००	६००००	०	१९९८०००	१९२६०००	७२०००	०	१	१.४	२	३	२

क्र.सं.	व.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	आ.व. २०७६/७७ को अनुमान			
			कुल	चालु	पूँजीगत	वित्तीय व्यवस्था
३१	३१२००१२०	भूमि व्यवस्था, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय(सशर्त अनुदान)	८४६१३६	८४६१३६	०	०
३२	३१२०१०११	कृषि विकास निर्देशनालय	१२५९१६३	११६९४५८	८९७०५	०
३३	३१२०२०११	पशुपन्छी तथा मत्स्य विकास निर्देशनालय	५५७८७२	५१०६६९	४७२०३	०
३४	३१२०३०११	सहकारी प्रशिक्षालय	१९१५०	१७७३२	१४१८	०
३५	३१४०००११	आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालय	१४८२८६८	३८३३०८	११४४५६०	०
३६	३३७०००११	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय	४४१३४१	१३७९२७	३०३४१४	०
३७	३३७०१०११	यातायात पूर्वाधार निर्देशनालय	३६७६२१	९७६२१	२७००००	०
३८	३३७०१०१३	विशेष प्राथमिकता प्राप्त सडक आयोजना	३७१९३३	९६३३	३६२३००	०
३९	३३७०२०११	यातायात व्यवस्था कार्यालयहरू	११८९६८	८५३६६	३३६०२	०
४०	३३७०२०१२	यातायात व्यवस्था सेवा कार्यालयहरू	३७८५९	२८३५९	९५००	०
४१	३३७०३०१३	सिचाई प्रणाली मर्मत सम्भार कार्यक्रम	४०४७६	१०७७६	२९७००	०
४२	३३७०३०१४	सिचाई प्रणाली मर्मत सम्भार कार्यक्रम	९४८९४	१११७८	८३७१६	०
४३	३३७०४१०१	कोशी रिफ्रेशमेन्ट परियोजना	१६०१२८	१०१२८	१५००००	०
४४		सिचाई प्रणाली मर्मत सम्भार कार्यक्रम	२२९००	०	२२९००	०
४५		नयाँ प्रविधिमा आधारित नदी नियन्त्रण कार्यक्रम	४०६१०	०	४०६१०	०
४६		नदी नियन्त्रण कार्यक्रम	११८८०५०	०	११८८०५०	०
४७		राष्ट्रिय ग्रामीण नदीकरणीय उर्जा कार्यक्रम	१५६३००	०	१५६३००	०
४८		समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र आयोजना	४४६८००	१५८१	४४५२१९	०
४९		सिचाइ पुनर्स्थापना आयोजना (कुवेत फण्ड)	१८०२४३	०	१८०२४३	०
५०		सम्बद्ध तराई मधेस सिचाइ विशेष कार्यक्रम	४१०००	०	४१०००	०
५१		भूमीगत स्यालो तथा डिप ट्युबवेल सिचाई आयोजना	१८३७६१	११६२१	१७२१४०	०
५२		मझौला सिचाई आयोजना	२१५४५९८	११९८७६	२०३४७२२	०
५३		खानेपानी तथा गुणस्तर सुधार कार्यक्रम	२६५००	०	२६५००	०
५४		जलवायु अनुकूलित वृहत खानेपानी आयोजना	४३६४४९	०	४३६४४९	०
५५		ढल निर्माण तथा प्रशोधन कार्यक्रम	५४००	०	५४००	०
५६		डीप ट्युबवेल आयोजना (मर्मत सूधार)	७४६६	०	७४६६	०
५७		तराई-मधेस खानेपानी सुधार कार्यक्रम	१८५१००	०	१८५१००	०
५८		खानेपानी तथा सरसफाई आयोजना (प्रदेशस्तरीय)	२१५३०२३	९२७२२	२०६०३०१	०
५९		सहलगानी खानेपानी निर्माण कार्यक्रम	९००००	०	९००००	०
६०		आवास व्यवस्था कार्यक्रम	६३४६००	०	६३४६००	०
६१		गैर आवासीय भवन निर्माण आयोजना	८६६१४८	०	८६६१४८	०

आ.व. २०७७/७८ को प्रक्षेपण				आ.व. २०७८/७९ को प्रक्षेपण				प्राथमिकताक्रम	राष्ट्रिय लक्ष्य संकेत	दिगो विकास लक्ष्य संकेत	लैंगिक संकेत	जलवायु संकेत
कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था					
१०००००	१०००००	०	०	१०८००००	१०८००००	०	०	१	१.४	२	अ	२
१७०००००	१५०००००	२०००००	०	२०४००००	१८०००००	२४००००	०	२	१.४	२	अ	२
९२००००	८०००००	१२००००	०	११०४०००	९६००००	१४४०००	०	२	१.४	२	अ	२
३६०००	३००००	६०००	०	४३२००	३६०००	७२००	०	२	१.१	८	अ	२
२०३०६२२	७७१६०६	१२५९०१६	०	२९५७२२०	१५०९३५२	१४४७८६८	०	१	२.६	१६	अ	२
४८५४७५	१५१७२०	३३३७५५	०	४८५४७५	१५१७२०	३३३७५५	०.०	१	१.१	९	अ	२
४०४३८३	१०७३८३	२९७०००	०	४०४३८३	१०७३८३	२९७०००	०.०	१	१.१	९	अ	२
१५७६८४०	११०३७८	१४६६४६२	०	१०५१२२७	७३५८५	९७७६४२	०.०	१	१.१	९	अ	२
१३०८६५	९३९०३	३६९६२	०	१३०८६५	९३९०३	३६९६२	०.०	२	१.१	९	अ	२
४१६४५	३११९५	१०४५०	०	४१६४५	३११९५	१०४५०	०.०	२	१.१	९	अ	२
४४५२४	११८५४	३२६७०	०	४४५२४	११८५४	३२६७०	०.०	१	१.१	१	अ	२
१०४३८४	१२२९६	९२०८८	०	११४८२२	१३५२६	१०१२९६	०.०	२	१.१	१	अ	२
२१११४१	१११४१	२०००००	०	२६२२५५	१२२५५	२५००००	०.०	१	१.१	८	अ	२
२५१९०	०	२५१९०	०	२७७०९	०	२७७०९	०.०	२	१.३	२	अ	२
४४६७१	०	४४६७१	०	४९१३८	०	४९१३८	०.०	२	१.३	१५	अ	१
१३०६८५५	०	१३०६८५५	०	१४३७५४१	०	१४३७५४१	०.०	१	१.३	१५	अ	१
१७१९३०	०	१७१९३०	०	१८९१२३	०	१८९१२३	०.०	१	४.२	७	अ	१
४९१४८०	१७३९	४८९७४१	०	५४०६२८	१९१३	५३८७१५	०.०	१	१.४	२	अ	२
०	०	०	०	०	०	०	०.०	१	१.३	१७	अ	२
५००००	०	५००००	०	०	०	०	०.०	१	१.३	२	अ	२
२०१५५६	१२२०२	१८९३५४	०	२२११०१	१२८१२	२०८२८९	०.०	१	१.३	२	अ	२
२३६४०६४	१२५८७०	२२३८१९४	०	२५९४१७७	१३२१६४	२४६२०१३	०.०	१	१.३	९	अ	२
२९१५०	०	२९१५०	०	३२०६५	०	३२०६५	०.०	१	१.३	६	अ	२
४८००९४	०	४८००९४	०	५२८१०३	०	५२८१०३	०.०	१	२.३	६	अ	२
५९४०	०	५९४०	०	०	०	०	०.०	१	१.३	६	अ	२
८२१३	०	८२१३	०	९०३४	०	९०३४	०.०	२	१.३	६	अ	२
२०३६१०	०	२०३६१०	०	२२३९७१	०	२२३९७१	०.०	२	१.३	६	अ	२
२३६८३२५	१०१९९४	२२६६३३१	०	२६००५८	१०७०९४	२४९२९६४	०.०	१	१.३	६	अ	२
९९०००	०	९९०००	०	१०८९००	०	१०८९००	०.०	२	१.३	६	अ	२
७२९७९०	०	७२९७९०	०	८३९२५९	०	८३९२५९	०.०	१	२.१	११	अ	२
९९६०७०	०	९९६०७०	०	११४५४८१	०	११४५४८१	०.०	१	१.३	११	अ	२

क्र.सं.	व.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	आ.व. २०७६/७७ को अनुमान			
			कुल	चालु	पूँजीगत	वित्तीय व्यवस्था
६२		अन्य सार्वजनिक निर्माण कार्यक्रम	७२६००२	०	७२६००२	०
६३		शहरी विकास तथा भवन कार्यालयहरू	१२६२२४	५३७२४	७२५००	०
६४		सडक निर्माण तथा स्तरोन्नती (उत्तर दक्षिण सडकहरू)	१२८०००	०	१२८०००	०
६५		संभावित रणनीतिक सडकहरू	९९०००	०	९९०००	०
६६		संभावित प्रादेशिक सडकहरू	८२०२१२	०	८२०२१२	०
६७		ग्रामीण पहुँच कार्यक्रम	६५०००	०	६५०००	०
६८		झोलुंगे पुल क्षेत्रगत कार्यक्रम	४७०००	०	४७०००	०
६९		स्थानीय स्तरका सडकपुल तथा सामुदायिक पहुँच सुधार परियोजना	२६९०००	०	२६९०००	०
७०		राष्ट्रिय ग्रामीण यातायात सुदृढीकरण कार्यक्रम	३२९४७५	३२९४७५	०	०
७१		सडक पुल निर्माण, सडक मर्मत तथा स्तरोन्नती कार्यक्रम	५८०५३३२	०	५८०५३३२	०
७२		झोलुंगे पुल कार्यक्रम	२५२५६८	०	२५२५६८	०
७३		मुख्यमन्त्री ग्रामीण सडक योजना	७४००००	०	७४००००	०
७४	३५००००११	सामाजिक विकास मन्त्रालय	४८५२८८	२२०७५८	२६४५३०	०
७५	३५००००१२	व्यावसायिक तथा सीप विकास तालिम केन्द्र	२६२२६	२६२२६	०	०
७६	३५००००१३	प्रदेश स्वास्थ्य तालिम केन्द्र	२६१००	२६१००	०	०
७७	३५००००१४	प्रदेश स्वास्थ्य आपूर्ति व्यवस्थापन केन्द्र	४५६६९	३२१६९	१३५००	०
७८	३५००००१५	प्रदेश जनस्वास्थ्य प्रयोगशाला	६४५७९	१५०७९	४९५००	०
७९	३५००००१६	रोजगार सूचना केन्द्र	४४१३	३६६८	७४५	०
८०	३५०००१०१	भाषा, धर्म संस्कृति	३८८००	२८८००	१००००	०
८१	३५०००१०२	बाल अधिकार तथा सामाजिक न्याय कार्यक्रम	७८६५	७३६५	५००	०
८२	३५०००१०३	लैंगिक सशक्तिकरण तथा मूल प्रवाहिकरण	४४३५८	३२३५८	१२०००	०
८३	३५०००१०४	अपांगता व्यवस्थापन तथा सशक्तिकरण कार्यक्रम	१३४००	१३१००	३००	०
८४	३५०००१०५	ज्येष्ठ नागरिक प्रवर्धन तथा संरक्षण कार्यक्रम	१८३००	१३३००	५०००	०
८५	३५०००१०६	युवा तथा खेलकुद	११६०००	६६०००	५००००	०
८६	३५०००१०७	श्रम तथा रोजगार व्यवस्थापन कार्यक्रम	५००००	५००००	०	०
८७	३५०००१२०	सामाजिक विकास मन्त्रालय (सशर्त अनुदान)	१३५३१७३	१२६५३४६	८७८२७	०
८८	३५००१०११	शिक्षा विकास निर्देशनालय	११३१३६	८५३४६	२७७९०	०
८९	३५००२०११	शिक्षा तालिम केन्द्र	१६८६४	१२३६४	४५००	०
९०	३५००३१०१	उच्च शिक्षा कार्यक्रम	१५०९५०	१२४५०	१३८५००	०
९१	३५००३१०२	अनौपचारिक, विशेष शिक्षा	९६२०	९६२०	०	०
९२	३५००३१०३	प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा	७९४००	७९४००	०	०

आ.व. २०७७/७८ को प्रक्षेपण				आ.व. २०७८/७९ को प्रक्षेपण				प्राथमिकताक्रम	राष्ट्रिय लक्ष्य संकेत	दिगो विकास लक्ष्य संकेत	लैंगिक संकेत	जलवायु संकेत
कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था					
७९८६०२	०	७९८६०२	०	८७८४६२	०	८७८४६२	०.०	२	१.३	९	अ	२
१३८८४६	५९०९६	७९७५०	०	१५२७३१	६५००६	८७७२५	०.०	१	२.१	११	अ	२
१४००००	०	१४००००	०	१५४०००	०	१५४०००	०.०	१	२.१	९	अ	२
१०८९००	०	१०८९००	०	११९७९०	०	११९७९०	०.०	१	१.१	९	अ	२
९०२२३३	०	९०२२३३	०	९९२४५६	०	९९२४५६	०.०	१	१.१	९	अ	२
०	०	०	०	०	०	०	०.०	१	१.१	९	२	१
०	०	०	०	०	०	०	०.०	१	१.१	९	अ	१
३४३८६००	०	३४३८६००	०	२२९२४००	०	२२९२४००	०.०	१	१.१	९	२	१
०	०	०	०	०	०	०	०.०	१	१.१	९	२	१
४८१८०५४	०	४८१८०५४	०	१०६६८२१८	०	१०६६८२१८	०.०	१	१.१	९	अ	१
२९०४५३	०	२९०४५३	०	३३४०२१	०	३३४०२१	०.०	१	१.१	९	अ	१
१४४४०००	०	१४४४०००	०	२१६६०००	०	२१६६०००	०.०	१	१.१	९	अ	१
५३४६९१	२३८४१८	२९६२७३	०	५७७४६६	२५७४९१	३१९९७५	०.०	१	२.१	१०	२	अ
२८३२४	२८३२४	०	०	३११५६	३११५६	०	०.०	१	१.२	८	२	अ
२८७१०	२८७१०	०	०	३१५८१	३१५८१	०	०.०	१	१.२	अ	२	अ
५०५०५	३५३८५	१५१२०	०	५७०७१	३९९८५	१७०८६	०.०	१	२.१	अ	२	अ
७२०२६	१६५८६	५५४४०	०	८५२७०	१८७४२	६६५२८	०.०	१	२.१	अ	२	अ
४७९५	३९६१	८३४	०	५१७९	४२७८	९०१	०.०	२	१.३	८	२	अ
४१६८०	३१६८०	१००००	०	४५८४८	३४८४८	११०००	०.०	१	२.६	१६	२	अ
८६६१	८१०१	५६०	०	९५२७	८९११	६१६	०.०	१	२.२	१६	२	अ
४९०३३	३५५९३	१३४४०	०	५३९३६	३९१५२	१४७८४	०.०	१	२.२	५	१	अ
१४७४६	१४४१०	३३६	०	१६२२१	१५८५१	३७०	०.०	१	२.२	१०	२	अ
२०२३०	१४६३०	५६००	०	२२२५३	१६०९३	६१६०	०.०	१	२.२	१०	२	अ
१२७२८०	७१२८०	५६०००	०	१४०००८	७८४०८	६१६००	०.०	२	२.६	१०	२	अ
५५०००	५५०००	०	०	६१६००	६१६००	०	०.०	१	१.२	८	२	अ
१४९०२४६	१३९१८८०	९८३६६	०	१६३९२७१	१५३१०६८	१०८२०३	०.०	१	२.१	९९	२	अ
१२३२९७	९२१७३	३११२४	०	१३३१६१	९९५४७	३३६१४	०.०	१	१.२	४	२	अ
१८६४०	१३६००	५०४०	०	२०५०४	१४९६०	५५४४	०.०	१	१.२	४	२	अ
२६३६९५	१३६९५	२५००००	०	३९५०६५	१५०६५	३०००००	०.०	१	१.२	४	२	अ
१०५८२	१०५८२	०	०	११६४०	११६४०	०	०.०	१	१.२	४	२	अ
८७३४०	८७३४०	०	०	१००४४१	१००४४१	०	०.०	१	१.२	४	२	अ

क्र.सं.	व.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	आ.व. २०७६/७७ को अनुमान			
			कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था
९३	३५००३१०४	शैक्षिक योजना,तथ्याङ्क व्यवस्थापन, परीक्षा सञ्चालन तथा अनुसन्धान	२६५००	२६५००	०	०
९४	३५००३१०६	बाल विकास तथा विद्यालय शिक्षा कार्यक्रम	५१८२३०	४९८२३०	२००००	०
९५	३५००४०११	स्वास्थ्य निर्देशनालयहरु	९८३०३	९७५०३	८००	०
९६	३५००४०१२	स्वास्थ्य कार्यालयहरु	१७१९६७	१७१८६७	१००	०
९७	३५००४०१३	अस्पतालहरु	५६३०९९	५३९५९९	२३५००	०
९८	३५००४०१४	जिल्ला आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्रहरु	७९९२३	७५९२३	४०००	०
९९	३५००४०१५	आयुर्वेद औषधालयहरु	३१८२०	२७३२०	४५००	०
१००	३५००५०११	सङ्ग्रहालय	१२८९२	८८९२	४०००	०
१०१	३९१०००११	प्रदेश योजना आयोग	७२७१८	५४०३६	१८६८२	०
१०२	५०१००००१	अर्थ - वित्तीय व्यवस्था	७००००	०	०	७००००
१०३	५०२०१००१	अर्थ - आन्तरिक ऋण भुक्तानी	१००००	०	०	१००००
१०४	६०१०००११	कर्मचारी सुविधा तथा सेवा निवृत्त सुविधा	७२०००	७२०००	०	०
१०५	६०२००००१	अर्थ - विविध, दण्ड जरिवाना र राजस्व फिर्ता	१००००	१००००	०	०
१०६	६०२०००११	भैपरी आउने - साधारण प्रशासन	१३६०००	१३६०००	०	०
१०७	६०२०००१२	भैपरी आउने - विकास कार्यक्रम	१२५००००	१००००००	२५००००	०
१०८	६०२०००१३	अन्य अनुदान	१८६५०००	१८६५०००	०	०
१०९	६०२०००१३	स्थानीय तह अनुदान	२७५००००	२७५००००	०	०
११०	८०१०००११	स्थानीय तह	९९९९९८	९९९९९८	०	०
जम्मा			४२२००४१०	१८५४६४७६	२३५७३९३४	८००००

आ.व. २०७७/७८ को प्रक्षेपण				आ.व. २०७८/७९ को प्रक्षेपण				प्राथमिकताक्रम	राष्ट्रिय लक्ष्य संकेत	दिगो विकास लक्ष्य संकेत	लैंगिक संकेत	जलवायु संकेत
कुल	चालु	पूँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	कुल	चालु	पूँजीगत	वित्तीय व्यवस्था					
२८६२०	२८६२०	०	०	३०९१०	३०९१०	०	०.०	१	१.२	४	२	अ
५७०४५३	५४८०५३	२२४००	०	६२७४९८	६०२८५८	२४६४०	०.०	१	१.२	४	२	अ
१०८१४९	१०७२५३	८९६	०	११६८०१	११५८३३	९६८	०.०	१	२.१	अ	२	अ
१८९१६५	१८९०५३	११२	०	२०८०८१	२०७९५८	१२३	०.०	१	२.१	अ	२	अ
६१९८७८	५९३५५८	२६३२०	०	६८१८६६	६५२९१४	२८९५२	०.०	१	२.१	अ	२	अ
८७९९५	८३५१५	४४८०	०	९६७९५	९१८६७	४९२८	०.०	१	२.१	अ	२	अ
३५०९२	३०५२	५०४०	०	३८६०१	३३०५७	५५४४	०.०	१	२.१	अ	२	अ
१४०८३	९६०३	४४८०	०	१५२०९	१०३७१	४८३८	०.०	२	२.६	४	२	अ
८०३६३	५९४४०	२०९२३		९९०११	७३३३५	२५६७६	०	१	१.१	१६	२	अ
७००००	०	०	७००००	७००००			७००००	९९	१.१	९९	९९	९९
१००००	०	०	१००००	१००००			१००००	९९	१.१	९९	९९	९९
७२०००	७२०००	०	०	७२०००	७२०००	०	०	१	२.२	१०	२	अ
१००००	१००००	०	०	१००००	१००००	०	०	९९	१.१	९९	९९	९९
१४२८००	१४२८००	०	०	१४९९४०	१४९९४०	०	०	९९	१.१	९९	९९	९९
१३१२५००	१०५००००	२६२५००	०	१३७८१२५	११०२५००	२७५६२५	०	९९	१.१	९९	९९	९९
२०५१५००	२०५१५००	०	०	१६८८२८९	१६८८२८९	०	०	९९	१	९९	९९	९९
२९४५०००	२९४५०००	०	०	३२३९५००	३२३९५००	०	०	९९	९९	९९	९९	९९
११०००००	११०००००	०	०	१२१००००	१२१००००	०	०	९९	९९	९९	९९	९९
५०३४७३६०	२०९४८०००	२९३१९३६०	८००००	५९७२९२४०	२३४३७४००	३६२११८४०	८००००					

अनुसूची १.२ विषयक्षेत्रगत त्रिवर्षीय श्रोतको अनुमान तथा प्रक्षेपण

क्र.सं.	ब.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	आ.व. २०७६/७७ को अनुमान					वैदेशिक अनुदान तथा ऋण	कुल	प्रदेश सरकार
			कुल	प्रदेश सरकार	नेपाल सरकार-सशर्त अनुदान	नेपाल सरकार-समानिकरण अनुदान	नेपाल सरकार समपरकर विशेष अनुदान			
१	२०२०००११	प्रदेश सभा	२४३०८४	२४३०८४	०	०	०	२४७६६९	२४७६६९	
२	२०२०००१२	प्रदेश सभा सचिवालय	९३०१२	९३०१२	०	०	०	९८६११	९८६११	
३	२१००००११	प्रदेश लोक सेवा आयोग	२४९९७	२४९९७	०	०	०	२६९९६	२६९९६	
४	२१६०००११	मुख्य न्यायाधिवक्ताको कार्यालय	२८११७	२८११७	०	०	०	३००२३	३००२३	
५	३०१०००११	सुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	२८०६७३	२६९६७७	१०९९६	०	०	३०८७४०	३०८७४०	
६	३०५०००११	आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय	२४६१४८	२४६१४८	०	०	०	२७०७६२	२७०७६२	
७	३०५०१०११	प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालय	३५११२	३५११२	०	०	०	३८६२३	३८६२३	
८	३०५०१०१२	प्रदेश लेखा एकाई कार्यालयहरू	६९२३२	६९२३२	०	०	०	७६१५५	७६१५५	
९		गरीबसंग खाद्यान्न	१५००००	१५००००	०	०	०	१६५०००	१६५०००	
१०		सार्वजनिक निजि साझेदारी कार्यक्रम(कृषि अग्रम कार्यक्रम समेत)	२०००००	२०००००	०	०	०	२१००००	२१००००	
११		सुख्यमन्त्री युवा उद्यमशील कार्यक्रम	२०००००	२०००००	०	०	०	२१००००	२१००००	
१२		सीप विकास तथा जनचेतना तालिम तथा गोष्ठी	१०८२५	१०८२५	०	०	०	११९०८	११९०८	
१३	३०७०००११	उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय	९६४९४	५४८५५	०	४१६३९	०	११०९६८	६३०८०	
१४	३०७०००१२	पर्यटन विकास कार्यालयहरू	१४७९१	१४७९१	०	०	०	१८२७०	१८२७०	
१५	३०७००१०२	पर्यटन प्रवर्द्धन तथा पूर्वाधार विकास आयोजना	१५०१५००	१०३७६६६	०	२६३४००	२००४३४	१६५१६५०	११४१४३३	
१६	३०७००१०३	विज्ञान प्रविधि तथा नवप्रवर्तन कार्यक्रम	४७१००	७१००	०	०	४००००	५३८१०	९८१०	
१७	३०७००१०४	वातावरण संरक्षण कार्यक्रम	१०००	१०००	०	०	०	३२००	३२००	
१८	३०७००१२०	उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय	४७४६५८	०	४७४६५८	०	०	५२२१२३	०	
१९	३०७०१०११	उद्योग, वाणिज्य तथा उपभोक्ता हित संरक्षण निर्देशनालय	१६७७४	१३३०४	०	३४७०	०	१८४५१	१४६३४	
२०	३०७०१०११	प्रदेश उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति कार्यक्रम	११३२७५	३३१९५	०	७४२८०	५८००	१२४६०२	३६५१३	
२१	३०७०२०११	प्रदेश वन निर्देशनालय	३२०५३	२२५५३	०	९५००	०	३६८६१	२५९३६	
२२	३०७०२०१२	डिभिजन वन कार्यालयहरू	७१६२२५	६३५७४५	०	८०३७०	११०	७८७८४७	६९९३१९	
२३	३०७०२०१३	भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यालयहरू	२३९३४	२२८९६	०	१०३८	०	२६३२८	२५१८५	
२४	३०७०२०१०१	भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यक्रम	१७८८३५	४७३५	०	१७४१००	०	२१४६०२	५६८२	
२५	३०७०२१०२	वन्यजन्तु तथा बासस्थान कार्यक्रम	२९५१५	१०४१५	०	१९१००	०	३२४६६	११४५६	
२६	३०७०२१०३	प्रदेश वन विकास तथा व्यवस्थापन कार्यक्रम	२३७७०३	८४३०८	०	४६३९५	१०७०००	२७३३५८	९६९५४	
२७	३०७०२१०४	प्रदेश हरित अभियान कार्यक्रम	९१३८८	२७२०७	०	६४१८१	०	१००५२६	२९९२७	
२८	३०७०३०११	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र	१९७०५	९९०५	०	९८००	०	२२६६०	११३९०	
२९	३०७८१०११	घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति	२३७७८८	१५९१६७	०	७८६२१	०	२६१५६७	१७५०८३	
३०	३१२०००११	भूमि व्यवस्था, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	१३५८७११	८१३३७१	०	१११८४०	४३३५००	१६६५०००	१०५६४५६	
३१	३१२००१२०	भूमि व्यवस्था, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय(सशर्त अनुदान)	८४६१३६	०	८४६१३६	०	०	९०००००	०	
३२	३१२०१०११	कृषि विकास निर्देशनालय	१२५९१६३	४६३७९२	०	१०१३०५	६९४०६६	१७०००००	८११२११	
३३	३१२०२०११	पशुपन्छी तथा मत्स्य विकास निर्देशनालय	५५७८७२	२२७९५९	०	४७०३३	२८२८८०	९२००००	५५१४३९	
३४	३१२०३०११	सहकारी प्रशिक्षालय	१९१५०	१७७३२	०	१४१८	०	३६०००	३४४४०	
३५	३१४०००११	आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालय	१४८२८६८	१७६३२१	०	११०३७९१	२०२७५६	२०३०६२२	६६५६५४	
३६	३३७०००११	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय	४४१३४१	२३१४२७	३४१८४	४२७३०	१३३०००	४८५४५५	२५४५७०	
३७	३३७०१०११	यातायात पूर्वाधार निर्देशनालय	३६७६२१	१५०२९९	०	२१७३२२	०	४०४३८३	१६५३२९	
३८	३३७०१०१३	विशेष प्राथमिकता प्राप्त सडक आयोजना	३७१९३३	८२०९३	०	१६१३४०	१२८५००	१५७६८४०	१२४८६३६	

आ.व. २०७७/७८ को प्रक्षेपण				आ.व. २०७८/७९ को प्रक्षेपण						प्राथमिकताक्रम	राष्ट्रिय लक्ष्य संकेत	दिनी विकास लक्ष्य	लैंगिक संकेत	जलवायु संकेत
नेपाल सरकार-सशर्त अनुदान	नेपाल सरकार-समानिकरण अनुदान	नेपाल सरकार समपूरक र विशेष अनुदान	वैदेशिक अनुदान तथा ऋण	कुल	प्रदेश सरकार	नेपाल सरकार - सशर्त अनुदान	नेपाल सरकार-समानिकरण अनुदान	नेपाल सरकार समपूरक र विशेष अनुदान	वैदेशिक अनुदान तथा ऋण					
०	०	०	०	२७३१२९	२७३१२९	०	०	०	०	१	२.५	१६	२	अ
०	०	०	०	१०४५०९	१०४५०९	०	०	०	०	१	२.५	१६	२	अ
०	०	०	०	२९२०८	२९२०८	०	०	०	०	१	२.४	१६	२	अ
०	०	०	०	३२०९८	३२०९८	०	०	०	०	१	२.४	१६	२	अ
०	०	०	०	३३९६१४	३३९६१४	०	०	०	०	१	२.५	१६	३	अ
०	०	०	०	२९७८३८	२९७८३८	०	०	०	०	१	१.१	८	२	अ
०	०	०	०	४२४८५	४२४८५	०	०	०	०	१	२.४	८	३	अ
०	०	०	०	८३७७०	८३७७०	०	०	०	०	२	२.४	८	३	अ
०	०	०	०	१८१५००	१८१५००	०	०	०	०	१	२.६	२	२	अ
०	०	०	०	२२०५००	२२०५००	०	०	०	०	२	१.३	२	२	अ
०	०	०	०	२२०५००	२२०५००	०	०	०	०	१	१.२	८	२	अ
०	०	०	०	१३१००	१३१००	०	०	०	०	२	१.२	८	२	अ
०	४७८८८	०	०	१२७६१४	७२५४२	०	५५०७२	०	०	१	१.१	८	२	२
०	०	०	०	२००९७	२००९७	०	०	०	०	२	१.१	८	२	२
०	२८९७४०	२२०४७७	०	१८१६८१५	१२५५४७६	०	३१८७१४	२४२५२५	०	१	१.१	९	२	२
०	०	४४०००	०	५९१९१	१०७९१	०	०	४८४००	०	१	१.२	९	२	२
०	०	०	०	३८४०	३८४०	०	०	०	०	१	२.३	१३	२	१
५२२१२३	०	०	०	५७४३३५	०	५७४३३५	०	०	०	१	१.३	९९	२	२
०	३८१७	०	०	२०२९७	१६०९८	०	४१९९	०	०	१	२.१	९९	२	२
०	८१७०९	६३८०	०	१३७०६१	४०१६५	०	८९८७८	७०१८	०	१	२.६	१	२	२
०	१०९२५	०	०	४२३८९	२९८२६	०	१२५६३	०	०	१	२.३	९९	२	२
०	८८४०७	१२१	०	८६६६३१	७६९२५१	०	९७२४७	१३३	०	१	२.३	१३	२	१
०	११४३	०	०	२८९६०	२७७०५	०	१२५५	०	०	२	२.३	१५	२	१
०	२०८९२०	०	०	२५७५२२	६८१८	०	२५७००४	०	०	१	२.३	१५	२	१
०	२१०१०	०	०	३५७१२	१२६०१	०	२३१११	०	०	१	२.३	१५	२	१
०	५३३५४	१२३०५०	०	३१४३६१	१११४९७	०	६१३५७	१४१५०७	०	१	१.३	८	२	२
०	७०५९९	०	०	११०५७७	३२९२०	०	७७६५७	०	०	२	२.३	१३	२	१
०	११२७०	०	०	२६०५८	१३०९९	०	१२९५९	०	०	२	१.२	९९	२	२
०	८६४८४	०	०	२८७७२३	१९२५९२	०	९५१३१	०	०	२	१.३	८	२	२
०	१२३०२४	४८५५२०	०	१९९८०००	१३२८६०१	०	१३५३२७	५३४०७२	०	१	१.४	२	३	२
९०००००	०	०	०	१०८००००	९००००	९९००००	०	०	०	१	१.४	२	३	२
०	१११४३५	७७७३५४	०	२०४००००	१०६२३३२	०	१२२५७९	८५५०८९	०	२	१.४	२	३	२
०	५१७३६	३१६८२५	०	११०४०००	६९८५८२	०	५६९१०	३४८५०८	०	२	१.४	२	३	२
०	१५६०	०	०	४३२००	४१४८४	०	१७१६	०	०	२	१.१	८	२	२
०	११५४९६८	२१००००	०	२९५७२२०	७४५५३२	०	१९७६४८८	२३५२००	०	१	२.६	१६	३	२
३७६०२	४७००३	१४६३००	०	४०४५७५	२५४५७०	३७६०२	४७००३	१४६३००	०	१	१.१	९	३	२
०	२३९०५४	०	०	४०४३८३	१६५३२९	०	२३९०५४	०	०	१	१.१	९	३	२
०	१८५४४१	१४२६६३	०	१०५१२२७	६६८५४५	०	२१३३७२	१६९३१०	०	१	१.१	९	३	२

क्र.सं.	ब.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	आ.व. २०७६/७७ को अनुमान					नेपाल सरकार समुद्र विभाग	वैदेशिक अनुदान तथा ऋण	कुल	प्रदेश सरकार
			कुल	प्रदेश सरकार	नेपाल सरकार-सशर्त अनुदान	नेपाल सरकार-समानिकरण अनुदान	नेपाल सरकार समुद्र विभाग अनुदान				
३९	३३७०२०११	यातायात व्यवस्था कार्यालयहरू	११८९६८	८५३६६	०	२२१०२	११५००	०	१३०८६५	९३९०३	
४०	३३७०२०१२	यातायात व्यवस्था सेवा कार्यालयहरू	३७८५९	२८३५९	०	७८००	१७००	०	४९६४५	३९९९५	
४१	३३७०३०१३	सिचाई प्रणाली मर्मत सम्भार कार्यक्रम	४०४७६	१०७९८	१४५००	२१४६	१२०३२	०	४४५२४	११८७८	
४२	३३७०३०१४	सिचाई प्रणाली मर्मत सम्भार कार्यक्रम	९४८९४	१८००८	४८३६६	०	२८५२०	०	१०४३८४	१९८०९	
४३	३३७०४१०१	कोशी रिफ्रेशमेन्ट परियोजना	१६०१२८	१०७१७८	०	५२९५०	०	०	२९९१४९	१४९३२३	
४४		सिचाई प्रणाली मर्मत सम्भार कार्यक्रम	२२९००	०	२२९००	०	०	०	२५१९०	०	
४५		नयाँ प्रविधिमा आधारित नदी नियन्त्रण कार्यक्रम	४०६१०	०	४०६१०	०	०	०	४४६७१	०	
४६		नदी नियन्त्रण कार्यक्रम	११८८०५०	४२३४७०	२६८०५०	०	४९६५३०	०	१३०६८५५	४६५८१७	
४७		राष्ट्रिय ग्रामीण नवीकरणीय उर्जा कार्यक्रम	१५६३००	१३६३००	२००००	०	०	०	१७९९३०	१४९९३०	
४८		समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र आयोजना	४४६८००	०	४४६८००	०	०	०	४९१४८०	०	
४९		सिचाई पुनर्स्थापना आयोजना (कुवेत फण्ड)	१८०२४३	०	१८०२४३	०	०	०	०	०	
५०		सम्बद्ध तराई मधेस सिंचाई विशेष कार्यक्रम	४९०००	०	४९०००	०	०	०	५००००	०	
५१		भूमीगत स्यालो तथा डिप टयब्वेल सिंचाई आयोजना	१८३७६९	३२६८९	३७०००	२३५००	९०५८०	०	२०१५५६	३५३६८	
५२		मझौला सिचाई आयोजना	२१५४५९८	१५९२९६	१५२२८२	८३८३६२	१००४६५८	०	२३६४०६४	१६९२३२	
५३		खानेपानी तथा गुणस्तर सुधार कार्यक्रम	२६५००	०	२६५००	०	०	०	२९१५०	०	
५४		जलवायु अनुकूलित बृहत खानेपानी आयोजना	४३६४४९	०	४३६४४९	०	०	०	४८००९४	०	
५५		ढल निर्माण तथा प्रशोधन कार्यक्रम	५४००	०	५४००	०	०	०	५९४०	०	
५६		डीप टयब्वेल आयोजना (मर्मत सुधार)	७४६६	०	७४६६	०	०	०	८२१३	०	
५७		तराई-मधेस खानेपानी सुधार कार्यक्रम	१८५१००	०	१८५१००	०	०	०	२०३६१०	०	
५८		खानेपानी तथा सरसफाई आयोजना (प्रदेशस्तरीय)	२१५३०२३	७८६१३३	०	१३६६८९०	०	०	२३६८३२५	८६४७४६	
५९		सहलगानी खानेपानी निर्माण कार्यक्रम	९००००	३६०००	०	५४०००	०	०	९९०००	३९६००	
६०		आवास व्यवस्था कार्यक्रम	६३४६००	०	६३४६००	०	०	०	७२९७९०	०	
६१		गैर आवासीय भवन निर्माण आयोजना	८६६१४८	८६७९८	०	१२३५६०	६५५७९०	०	९९६०७०	९९८१८	
६२		अन्य सार्वजनिक निर्माण कार्यक्रम	७२६००२	२८०७५४	०	१३७९४८	३०७३००	०	७९८६०२	३०८८२९	
६३		शहरी विकास तथा भवन कार्यालयहरू	१२६२२४	९३२२४	०	०	३३०००	०	१३८८४६	१०२५४६	
६४		सडक निर्माण तथा स्तरोन्नती (उत्तर दक्षिण सडकहरू)	१२८०००	०	१२८०००	०	०	०	१४००००	०	
६५		संभावित रणनीतिक सडकहरू	९९०००	०	९९०००	०	०	०	१०८९००	०	
६६		संभावित प्रादेशिक सडकहरू	८२०२१२	०	८२०२१२	०	०	०	९०२२३३	०	
६७		ग्रामीण पहुँच कार्यक्रम	६५०००	०	६५०००	०	०	०	०	०	
६८		झोलुगे पुल क्षेत्रगत कार्यक्रम	४७०००	०	४७०००	०	०	०	०	०	
६९		स्थानीय स्तरका सडकपुल तथा सामुदायिक पहुँच सुधार परियोजना	२६९०००	०	२६९०००	०	०	०	३४३८६००	०	
७०		राष्ट्रिय ग्रामीण यातायात सुदृढीकरण कार्यक्रम	३२९४७५	०	३२९४७५	०	०	०	०	०	
७१		सडक पुल निर्माण, सडक मर्मत तथा स्तरोन्नती कार्यक्रम	५८०५३३२	३४९६३०९	०	१९४७८२३	४४९२००	०	४८९८०५४	३९२८७५५	
७२		झोलुगे पुल कार्यक्रम	२५२५६८	२५२५६८	०	०	०	०	२९०४५३	२९०४५३	
७३		सुख्यमन्त्री ग्रामीण सडक योजना	७४००००	७४००००	०	०	०	०	१४४४०००	१४४४०००	
७४	३५००००११	सामाजिक विकास मन्त्रालय	४८५२८८	१६६६९१	०	१६६५९७	१५२०००	०	५३४६९१	१७७८६३	
७५	३५००००१२	व्यावसायिक तथा सीप विकास तालिम केन्द्र	२६२२६	२६२२६	०	०	०	०	२८३२४	२८३२४	
७६	३५००००१३	प्रदेश स्वास्थ्य तालिम केन्द्र	२६१००	२५१००	०	०	१०००	०	२८७१०	२७५९०	
७७	३५००००१४	प्रदेश स्वास्थ्य आपूर्ति व्यवस्थापन केन्द्र	४५६६९	२२१६९	०	१००००	१३५००	०	५०५०५	२४१८५	

आ.व. २०७७/७८ को प्रक्षेपण				आ.व. २०७८/७९ को प्रक्षेपण						प्राथमिकताक्रम	राष्ट्रिय लक्ष्य संकेत	द्वितीय विकास लक्ष्य	लैंगिक संकेत	जलवायु संकेत
नेपाल सरकार-सशर्त अनुदान	नेपाल सरकार-समानीकरण अनुदान	नेपाल सरकार समपूरक र विशेष अनुदान	वैदेशिक अनुदान तथा ऋण	कुल	प्रदेश सरकार	नेपाल सरकार - सशर्त अनुदान	नेपाल सरकार-समानीकरण अनुदान	नेपाल सरकार समपूरक र विशेष अनुदान	वैदेशिक अनुदान तथा ऋण					
०	२४३१२	१२६५०	०	१३०८६५	९३९०३	०	२४३१२	१२६५०	०	२	१.१	९	३	२
०	८५८०	१८७०	०	४१६४५	३११९५	०	८५८०	१८७०	०	२	१.१	९	३	२
१५९५०	२३६१	१४३३५	०	४४४२४	११८७८	१५९५०	२३६१	१४३३५	०	१	१.१	१	३	२
५३२०३	०	३१३७२	०	११४८२२	२१७९०	५८५२३	०	३४५०९	०	२	१.१	१	३	२
०	६९८१८	०	०	२६२२५५	१७५५३४	०	८६७२१	०	०	१	१.१	८	३	२
२५१९०	०	०	०	२७७०९	०	२७७०९	०	०	०	२	१.३	२	३	२
४४६७१	०	०	०	४९१३८	०	४९१३८	०	०	०	२	१.३	१५	३	१
२९४८५५	०	५४६१८३	०	१४३७५४१	५१२३९९	३२४३४१	०	६००८०१	०	१	१.३	१५	३	१
२२०००	०	०	०	१८९१२३	१६४९२३	२४२००	०	०	०	१	४.२	७	३	१
४९१४८०	०	०	०	५४०६२८	०	५४०६२८	०	०	०	१	१.४	२	३	२
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१	१.३	१७	३	२
५००००	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१	१.३	२	३	२
४०७००	२५८५०	९९६३८	०	२२११०१	३८२९५	४४७७०	२८४३५	१०९६०१	०	१	१.३	२	३	२
१६७५१०	९२२१९८	११०५१२४	०	२५९४१७७	१७९८६२	१८४२६१	१०१४४१८	१२१५६३६	०	१	१.३	९	३	२
२९१५०	०	०	०	३२०६५	०	३२०६५	०	०	०	१	१.३	६	२	२
४८००९४	०	०	०	५२८१०३	०	५२८१०३	०	०	०	१	२.३	६	२	२
५९४०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१	१.३	६	३	२
८२१३	०	०	०	९०३४	०	९०३४	०	०	०	२	१.३	६	३	२
२०३६१०	०	०	०	२२३९७१	०	२२३९७१	०	०	०	२	१.३	६	२	२
०	१५०३५७९	०	०	२६००५८	९४६१२१	०	१६५३९३७	०	०	१	१.३	६	२	२
०	५९४००	०	०	१०८९००	४३५६०	०	६५३४०	०	०	२	१.३	६	२	२
७२९७९०	०	०	०	८३९२५९	०	८३९२५९	०	०	०	१	२.१	११	२	२
०	१४२०९४	७५४१५८	०	११४४४८१	११४७९१	०	१६३४०८	८६७२८२	०	१	१.३	११	३	२
०	१५१७४३	३३८०३०	०	८७८४६२	३३९७१२	०	१६६९१७	३७१८३३	०	२	१.३	९	३	२
०	०	३६३००	०	१५२७३१	११२८०१	०	०	३९९३०	०	१	२.१	११	३	२
१४००००	०	०	०	१५४०००	०	१५४०००	०	०	०	१	२.१	९	३	२
१०८९००	०	०	०	११९७९०	०	११९७९०	०	०	०	१	१.१	९	३	२
९०२२३३	०	०	०	९९२४५६	०	९९२४५६	०	०	०	१	१.१	९	३	२
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१	१.१	९	२	१
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१	१.१	९	३	१
३४३८६००	०	०	०	२२९२४००	०	२२९२४००	०	०	०	१	१.१	९	२	१
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१	१.१	९	२	१
०	३८१९१८	५०७३८१	०	१०६६८२१८	७९२०८४१	०	२२३९९९६	५०७३८१	०	१	१.१	९	३	१
०	०	०	०	३३४०२१	३३४०२१	०	०	०	०	१	१.१	९	३	१
०	०	०	०	२१६६०००	२१६६०००	०	०	०	०	१	१.१	९	३	१
०	१८६५८८	१७०२४०	०	५७७४६६	१९२०९२	०	२०१५१५	१८३८५९	०	१	२.१	१०	२	३
०	०	०	०	३११५६	३११५६	०	०	०	०	१	१.२	८	२	३
०	११२०	०	०	३१५८१	३०३४९	०	०	१२३२	०	१	१.२	३	२	३
११२००	१५१२०	०	०	५७०७१	२७३२९	०	१२६५६	१७०८६	०	१	२.१	३	२	३

क्र.सं.	ब.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	आ.व. २०७६/७७ को अनुमान					वैदेशिक अनुदान तथा ऋण	कुल	प्रदेश सरकार
			कुल	प्रदेश सरकार	नेपाल सरकार-सशर्त अनुदान	नेपाल सरकार-समानिकरण अनुदान	नेपाल सरकार समर्पक र विशेष अनुदान			
७८	३५०००१५	प्रदेश जनस्वास्थ्य प्रयोगशाला	६४५७९	१५५७९	०	४५०००	४०००	०	७२०२६	१७१४६
७९	३५०००१६	रोजगार सूचना केन्द्र	४४१३	३६६८	०	७४५	०	०	४७९५	३९६१
८०	३५०००१०१	भाषा,धर्म संस्कृति	३८८००	४२००	०	१००००	२४६००	०	४१६८०	७०८०
८१	३५०००१०२	बाल अधिकार तथा सामाजिक न्याय कार्यक्रम	७८६५	७८६५	०	०	०	०	८६६१	८६६१
८२	३५०००१०३	लैंगिक सशक्तिकरण तथा मूल प्रवाहिकरण	४४३५८	३८३५८	०	०	६०००	०	४९०३३	४२३१३
८३	३५०००१०४	अपांगता व्यवस्थापन तथा सशक्तिकरण कार्यक्रम	१३४००	१३४००	०	०	०	०	१४७४६	१४७४६
८४	३५०००१०५	ज्येष्ठ नागरिक प्रवर्धन तथा संरक्षण कार्यक्रम	१८३००	११२००	०	०	७१००	०	२०२३०	१२२७८
८५	३५०००१०६	युवा तथा खेलकुद	११६०००	१६०००	०	५००००	५००००	०	१२७२८०	१५२८०
८६	३५०००१०७	श्रम तथा रोजगार व्यवस्थापन कार्यक्रम	५००००	८४००	०	०	४१६००	०	५५०००	८४०८
८७	३५०००१२०	सामाजिक विकास मन्त्रालय (सशर्त अनुदान)	१३५३१७३	०	१३५३१७३	०	०	०	१४९०२४६	०
८८	३५००१०११	शिक्षा विकास निर्देशनालय	११३१३६	३२३३६	०	०	८०८००	०	१२३२९७	३२८०१
८९	३५००२०११	शिक्षा तालिम केन्द्र	१६८६४	१५३६४	०	०	१५००	०	१८६४०	१६९६०
९०	३५००३१०१	उच्च शिक्षा कार्यक्रम	१५०९५०	१४७५०	०	१३६२००	०	०	२६३६९५	११११५१
९१	३५००३१०२	अनौपचारिक, विशेष शिक्षा	९६२०	०	०	९६२०	०	०	१०५८२	०
९२	३५००३१०३	प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा	७९४००	०	०	७९४००	०	०	८७३४०	०
९३	३५००३१०४	शैक्षिक योजना,तथ्याङ्क व्यवस्थापन, परीक्षा सञ्चालन तथा अनुसन्धान	२६५००	०	०	२६५००	०	०	२८६२०	०
९४	३५००३१०६	बाल विकास तथा विद्यालय शिक्षा कार्यक्रम	५१८२३०	१५५८००	०	३६२४३०	०	०	५७०४५३	१६४५३२
९५	३५००४०११	स्वास्थ्य निर्देशनालयहरु	९८३०३	६९८०३	०	८००	२७७००	०	१०८१४९	७६२२९
९६	३५००४०१२	स्वास्थ्य कार्यालयहरु	१७१९६७	१६८८२३	०	१००	३०४४	०	१८९१६५	१८५६४४
९७	३५००४०१३	अस्पतालहरु	५६३०९९	५३७७९९	०	०	२५३००	०	६१९८७८	५९१५४२
९८	३५००४०१४	जिल्ला आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्रहरु	७९९२३	६२७४७	०	१७१७६	०	०	८७९९५	६८७५८
९९	३५००४०१५	आयुर्वेद औषधालयहरु	३१८२०	१२८४२	०	१८९७८	०	०	३५०९२	१३८३७
१००	३५००५०११	सङ्ग्रहालय	१२८९२	१२८९२	०	०	०	०	१४०८३	१४०८३
१०१	३९१०००११	प्रदेश योजना आयोग	७२७१८	७२७१८	०	०	०	०	८०३६३	८०३६३
१०२	५०१००००१	अर्थ - वित्तीय व्यवस्था	७००००	७००००	०	०	०	०	७००००	७००००
१०३	५०२०१००१	अर्थ - आन्तरिक ऋण भुक्तानी	१००००	१००००	०	०	०	०	१००००	१००००
१०४	६०१०००११	कर्मचारी सुविधा तथा सेवा निवृत्त सुविधा	७२०००	७२०००	०	०	०	०	७२०००	७२०००
१०५	६०२००००१	अर्थ - विविध, दण्ड जरिवाना र राजस्व फिर्ता	१००००	१००००	०	०	०	०	१००००	१००००
१०६	६०२०००११	भैपरी आउने - साधारण प्रशासन	१३६०००	१३६०००	०	०	०	०	१४२८००	१४२८००
१०७	६०२०००१२	भैपरी आउने - विकास कार्यक्रम	१२५००००	१००००००	०	०	२५००००	०	१३१२५००	१०५००००
१०८	६०२०००१३	अन्य अनुदान	१८६५०००	१८६५०००	०	०	०	०	२०५१५००	२०५१५००
१०९	६०२०००१३	स्थानीय तह अनुदान	२७५००००	२७५००००	०	०	०	०	२९४५०००	२९४५०००
११०	८०१०००११	स्थानीय तह	९९९९९८	९९९९९८	०	०	०	०	११०००००	११०००००
जम्मा			४२२००४१०	२०९९३०१०	७०४४१००	८१६३३००	६००००००	०	५०३४७३६०	२६२५२३३१

आ.व. २०७७/७८ को प्रक्षेपण				आ.व. २०७८/७९ को प्रक्षेपण						प्राथमिकताक्रम	राष्ट्रिय लक्ष्य संकेत	द्वितीय विकास लक्ष्य	लैंगिक संकेत	जलवायु संकेत
नेपाल सरकार-सशर्त अनुदान	नेपाल सरकार-समानिकरण अनुदान	नेपाल सरकार समपूरक र विशेष अनुदान	वैदेशिक अनुदान तथा ऋण	कुल	प्रदेश सरकार	नेपाल सरकार - सशर्त अनुदान	नेपाल सरकार-समानिकरण अनुदान	नेपाल सरकार समपूरक र विशेष अनुदान	वैदेशिक अनुदान तथा ऋण					
	५०४००	४४८०	०	८५२७०	१९४१४	०	६०४८०	५३७६	०	१	२.१	३	२	५
०	८३४	०	०	५१७९	४२७८	०	९०१	०	०	२	१.३	८	२	५
०	१००००	२४६००	०	४५८४८	९८४८	०	११०००	२५०००	०	१	२.६	१६	२	५
०	०	०	०	९५२७	९५२७	०	०	०	०	१	२.२	१६	२	५
०	०	६७२०	०	५३९३६	४६५४४	०	०	७३९२	०	१	२.२	५	१	५
०	०	०	०	१६२२१	१६२२१	०	०	०	०	१	२.२	१०	२	५
०	०	७९५२	०	२२२५३	१३५०६	०	०	८७४७	०	१	२.२	१०	२	५
०	५६०००	५६०००	०	१४०००८	१६८०८	०	६१६००	६१६००	०	२	२.६	१०	२	५
०	०	४६५९२	०	६१६००	९४१७	०	०	५२१८३	०	१	१.२	८	२	५
१४९०२४६	०	०	०	१६३९२७१	०	१६३९२७१	०	०	०	१	२.१	९९	२	५
०	०	९०४९६	०	१३३१६१	३५४२५	०	०	९७७३६	०	१	१.२	४	२	५
०	०	१६८०	०	२०५०४	१८६५६	०	०	१८४८	०	१	१.२	४	२	५
०	१५२५४४	०	०	३१५०६५	१३५०६५	०	१८००००	०	०	१	१.२	४	२	५
०	१०५८२	०	०	११६४०	०	०	११६४०	०	०	१	१.२	४	२	५
०	८७३४०	०	०	१००४४१	०	०	१००४४१	०	०	१	१.२	४	२	५
०	२८६२०	०	०	३०९१०	०	०	३०९१०	०	०	१	१.२	४	२	५
०	४०५९२१	०	०	६२७४९८	१८०९८५	०	४४६५१३	०	०	१	१.२	४	२	५
०	८९६	३१०२४	०	११६८०१	८२३२७	०	९६८	३३५०६	०	१	२.१	३	२	५
०	११२	३४०९	०	२०८०८१	२०४२०८	०	१२३	३७५०	०	१	२.१	५	२	५
०	०	२८३३६	०	६८१८६६	६५०६९६	०	०	३११७०	०	१	२.१	३	२	५
०	१९२३७	०	०	९६७९५	७५६३४	०	२११६१	०	०	१	२.१	५	२	५
०	२१२५५	०	०	३८६०१	१५२२०	०	२३३८१	०	०	१	२.१	५	२	५
०	०	०	०	१५२०९	१५२०९	०	०	०	०	२	२.६	४	२	५
०	०	०	०	९९०११	९९०११	०	०	०	०	१	१.१	१६	२	५
०	०	०	०	७००००	७००००					९९	१.१	९९	९९	९९
०	०	०	०	१००००	१००००					९९	१.१	९९	९९	९९
०	०	०	०	७२०००	७२०००	०	०	०	०	१	२.२	१०	२	५
०	०	०	०	१००००	१००००	०	०	०	०	९९	१.१	९९	९९	९९
०	०	०	०	१४९९४०	१४९९४०	०	०	०	०	९९	१.१	९९	९९	९९
०	०	२६२५००	०	१३७८१२५	११०२५००	०	०	२७५६२५	०	९९	१.१	९९	९९	९९
०	०	०	०	१६८८२८९	१६८८२८९	०	०	०	०					
०	०	०	०	३२३९५००	३२३९५००	०	०	०	०	९९	९९	९९	९९	९९
०	०	०	०	१२१००००	१२१००००	०	०	०	०	९९	९९	९९	९९	९९
१०२०२०६०	७२२२९६९	६६७००००	०	५९७२९२४०	३२२०७४२४	९७०१८०६	१०५१००१०	७३१००००	०					

अनुसूची ३.१ आर्थिक क्षेत्रको विषय क्षेत्रगत खर्चको त्रिवर्षीय अनुमान तथा प्रक्षेपण र प्राथमिकीकरण तथा सांकेतिकीकरण

क्र.सं.	व.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	आ.व. २०७६/७७ को अनुमान			
			कुल	चालु	पूँजीगत	वित्तीय व्यवस्था
१	३०५०००११	आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय	२४६१४८	१८६२९३	५९८५५	०
२	३०५०१०११	प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालय	३५११२	२८९३७	६१७५	०
३	३०५०१०१२	प्रदेश लेखा एकाई कार्यालयहरू	६९२३२	४८६१२	२०६२०	०
४		गरीबसँग खाद्यान्न	१५००००	१५००००	०	०
५		सार्वजनिक निजि साझेदारी कार्यक्रम(कृषि अघम कार्यक्रम समेत)	२०००००	२०००००	०	०
६		मुख्यमन्त्री युवा उद्यमशील कार्यक्रम	२०००००	२०००००	०	०
७		सीप विकास तथा जनचेतना तालिम तथा गोष्ठी	१०८२५	१०८२५	०	०
८	५०१००००१	अर्थ - वित्तीय व्यवस्था	७००००	०	०	७००००
९	५०२०१००१	अर्थ - आन्तरिक ऋण भुक्तानी	१००००	०	०	१००००
१०	६०१०००११	कर्मचारी सुविधा तथा सेवा निवृत्त सुविधा	७२०००	७२०००	०	०
११	६०२००००१	अर्थ - विविध, दण्ड जरिवाना र राजस्व फिर्ता	१००००	१००००	०	०
१२	६०२०००११	भैपरी आउने - साधारण प्रशासन	१३६०००	१३६०००	०	०
१३	६०२०००१२	भैपरी आउने - विकास कार्यक्रम	१२५००००	१००००००	२५००००	०
१४	६०२०००१३	अन्य अनुदान	१८६५०००	१८६५०००	१८६५०००	०
१५	६०२०००१३	स्थानीय तह अनुदान	४६१५०००	२७५००००	२७५००००	०
१६	८०१०००११	स्थानीय तह	९९९९९८	९९९९९८	०	०
जम्मा			९९३९३१५	७६५७६६५	४९५१६५०	८००००

अनुसूची ३.२ आर्थिक क्षेत्रको त्रिवर्षीय श्रोतको अनुमान तथा प्रक्षेपण

क्र.सं.	व.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	आ.व. २०७६/७७ को अनुमान					कुल	प्रदेश सरकार
			कुल	प्रदेश सरकार	नेपाल सरकार - सशर्त अनुदान	नेपाल सरकार-समानिकरण अनुदान	नेपाल सरकार समपुरक र विशेष अनुदान		
१	३०५०००११	आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय	२४६१४८	२४६१४८	०	०	०	२७०७६२	२७०७६२
२	३०५०१०११	प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालय	३५११२	३५११२	०	०	०	३८६२३	३८६२३
३	३०५०१०१२	प्रदेश लेखा एकाई कार्यालयहरू	६९२३२	६९२३२	०	०	०	७६१५५	७६१५५
४		गरीबसँग खाद्यान्न	१५००००	१५००००	०	०	०	१६५०००	१६५०००
५		सार्वजनिक निजि साझेदारी कार्यक्रम (कृषि अघम कार्यक्रम समेत)	२०००००	२०००००	०	०	०	२१००००	२१००००
६		मुख्यमन्त्री युवा उद्यमशील कार्यक्रम	२०००००	२०००००	०	०	०	२१००००	२१००००
७		सीप विकास तथा जनचेतना तालिम तथा गोष्ठी	१०८२५	१०८२५	०	०	०	११९०८	११९०८
८	५०१००००१	अर्थ - वित्तीय व्यवस्था	७००००	७००००	०	०	०	७००००	७००००
९	५०२०१००१	अर्थ - आन्तरिक ऋण भुक्तानी	१००००	१००००	०	०	०	१००००	१००००
१०	६०१०००११	कर्मचारी सुविधा तथा सेवा निवृत्त सुविधा	७२०००	७२०००	०	०	०	७२०००	७२०००
११	६०२००००१	अर्थ - विविध, दण्ड जरिवाना र राजस्व फिर्ता	१००००	१००००	०	०	०	१००००	१००००
१२	६०२०००११	भैपरी आउने - साधारण प्रशासन	१३६०००	१३६०००	०	०	०	१४२८००	१४२८००
१३	६०२०००१२	भैपरी आउने - विकास कार्यक्रम	१२५००००	१००००००	०	०	२५००००	१३१२५००	१०५००००
१४	६०२०००१३	अन्य अनुदान	१८६५०००	१८६५०००	०	०	०		
१५	६०२०००१३	स्थानीय तह अनुदान	२७५००००	२७५००००	०	०	०	५०७६५००	५०७६५००
१६	८०१०००११	स्थानीय तह	९९९९९८	९९९९९८	०	०	०	११०००००	११०००००
जम्मा			८०७४३१५	७८२४३१५	०	०	२५००००	८७७६२४८	८५१३७४८

आ.व. २०७७/७८ को प्रक्षेपण				आ.व. २०७८/७९ को प्रक्षेपण				प्राथमिकताक्रम	राष्ट्रिय लक्ष्य संकेत	दिगो विकास लक्ष्य	लैंगिक संकेत	जलवायु संकेत
कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था					
२७०७६२	२०४९२२	६५८४०	०	२९७८३८	२२५४१४	७२४२४	०	१	१.१	८	२	५
३८६२३	३१८३१	६७९२	०	४२४८५	३५०१४	७४७१	०	१	२.४	८	५	५
७६१५५	५३४७३	२२६८२	०	८३७७०	५८८२०	२४९५०	०	२	२.४	८	५	५
१६५०००	१६५०००	०	०	१८१५००	१८१५००	०	०	१	२.६	२	२	५
२१००००	२१००००	०	०	२२०५००	२२०५००	०	०	२	१.३	२	२	५
२१००००	२१००००	०	०	२२०५००	२२०५००	०	०	१	१.२	८	२	५
११९०८	११९०८	०	०	१३१००	१३१००	०	०	२	१.२	८	२	५
७००००	०	०	७००००	७००००	०	०	७००००	१९	१.१	१९	१९	१९
१००००	०	०	१००००	१००००	०	०	१००००	१९	१.१	१९	१९	१९
७२०००	७२०००	०	०	७२०००	७२०००	०	०	१	२.२	१०	२	३
१००००	१००००	०	०	१००००	१००००	०	०	१९	१.१	१९	१९	१९
१४२८००	१४२८००	०	०	१४९९४०	१४९९४०	०	०	१९	१.१	१९	१९	१९
१३१२५००	१०५००००	२६२५००	०	१३७८१२५	११०२५००	२७५६२५	०	१९	१.१	१९	१९	१९
०	२०५१५००	२०५१५००	०	०	१६८८२८९	१६८८२८९	०	०	१९.०	१९	१९	१९
०	२९४५०००	२९४५०००	०	०	३२३९५००	३२३९५००	०	०	१९	१९	१९	१९
११०००००	११०००००	०	०	१२१००००	१२१००००	०	०	१९	१९	१९	१९	१९
३६९९७४८	८२५८४३४	५३५४३१४	८००००	३९५९७५८	८४२७०७७	५३०८२५९	८००००					

आ.व. २०७७/७८ को प्रक्षेपण				आ.व. २०७८/७९ को प्रक्षेपण						प्राथमिकताक्रम	राष्ट्रिय लक्ष्य संकेत	दिगो विकास लक्ष्य	लैंगिक संकेत	जलवायु संकेत
नेपाल सरकार सशर्त अनुदान	नेपाल सरकार-समानिकरण अनुदान	नेपाल सरकार समपूरक र विशेष अनुदान	वैदेशिक अनुदान तथा ऋण	कुल	प्रदेश सरकार	नेपाल सरकार - सशर्त अनुदान	नेपाल सरकार-समानिकरण अनुदान	नेपाल सरकार समपूरक र विशेष अनुदान	वैदेशिक अनुदान तथा ऋण					
०	०	०	०	२९७८३८	२९७८३८	०	०	०	०					
०	०	०	०	४२४८५	४२४८५	०	०	०	०					
०	०	०	०	८३७७०	८३७७०	०	०	०	०					
०	०	०	०	१८१५००	१८१५००	०	०	०	०					
०	०	०	०	२२०५००	२२०५००	०	०	०	०					
०	०	०	०	२२०५००	२२०५००	०	०	०	०					
०	०	०	०	१३१००	१३१००	०	०	०	०					
०	०	०	०	७००००	७००००	०	०	०	०					
०	०	०	०	१००००	१००००	०	०	०	०					
०	०	०	०	७२०००	७२०००	०	०	०	०					
०	०	०	०	१००००	१००००	०	०	०	०					
०	०	०	०	१४९९४०	१४९९४०	०	०	०	०					
०	०	२६२५००	०	१३७८१२५	११०२५००	०	०	२७५६२५	०					
०	०	०	०	५५८४१५०	५५८४१५०	०	०	०	०					
०	०	०	०	१२१००००	१२१००००	०	०	०	०					
०	०	२६२५००	०	९५४३९०८	९२६८२८३	०	०	२७५६२५	०					

अनुसूची ४.१ सामाजिक क्षेत्रको विषय क्षेत्रगत खर्चको त्रिवर्षीय अनुमान तथा प्रक्षेपण र प्राथमिकीकरण तथा सांकेतिकीकरण

क्र.सं.	ब.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	आ.व. २०७६/७७ को अनुमान			
			कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था
१	३५०००११	सामाजिक विकास मन्त्रालय	४८५२८८	२२०७५८	२६४५३०	०
२	३५०००१२	व्यावसायिक तथा सीप विकास तालिम केन्द्र	२६२२६	२६२२६	०	०
३	३५०००१३	प्रदेश स्वास्थ्य तालिम केन्द्र	२६१००	२६१००	०	०
४	३५०००१४	प्रदेश स्वास्थ्य आपूर्ति व्यवस्थापन केन्द्र	४५६६९	३२१६९	१३५००	०
५	३५०००१५	प्रदेश जनस्वास्थ्य प्रयोगशाला	६४५७९	१५०७९	४९५००	०
६	३५०००१६	रोजगार सूचना केन्द्र	४४१३	३६६८	७४५	०
७	३५००१०१	भाषा,धर्म संस्कृति	३८८००	२८८००	१००००	०
८	३५००१०२	बाल अधिकार तथा सामाजिक न्याय कार्यक्रम	७८६५	७३६५	५००	०
९	३५००१०३	लैंगिक सशक्तिकरण तथा मूल प्रवाहिकरण	४४३५८	३२३५८	१२०००	०
१०	३५००१०४	अपांगता व्यवस्थापन तथा सशक्तिकरण कार्यक्रम	१३४००	१३१००	३००	०
११	३५००१०५	ज्येष्ठ नागरिक प्रवर्धन तथा संरक्षण कार्यक्रम	१८३००	१३३००	५०००	०
१२	३५००१०६	युवा तथा खेलकुद	११६०००	६६०००	५००००	०
१३	३५००१०७	श्रम तथा रोजगार व्यवस्थापन कार्यक्रम	५००००	५००००	०	०
१४	३५००१२०	सामाजिक विकास मन्त्रालय (सशर्त अनुदान)	१३५३१७३	१२६५३४६	८७८२७	०
१५	३५००१०११	शिक्षा विकास निर्देशनालय	११३१३६	८५३४६	२७७९०	०
१६	३५००२०११	शिक्षा तालिम केन्द्र	१६८६४	१२३६४	४५००	०
१७	३५००३१०१	उच्च शिक्षा कार्यक्रम	१५०९५०	१२४५०	१३८५००	०
१८	३५००३१०२	अनौपचारिक, विशेष शिक्षा	९६२०	९६२०	०	०
१९	३५००३१०३	प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा	७९४००	७९४००	०	०
२०	३५००३१०४	शैक्षिक योजना,तथ्याङ्क व्यवस्थापन, परीक्षा सञ्चालन तथा अनुसन्धान	२६५००	२६५००	०	०
२१	३५००३१०६	बाल विकास तथा विद्यालय शिक्षा कार्यक्रम	५१८२३०	४९८२३०	२००००	०
२२	३५००४०११	स्वास्थ्य निर्देशनालयहरु	९८३०३	९७५०३	८००	०
२३	३५००४०१२	स्वास्थ्य कार्यालयहरु	१७१९६७	१७१९६७	१००	०
२४	३५००४०१३	अस्पतालहरु	५६३०९९	५३९५९९	२३५००	०
२५	३५००४०१४	जिल्ला आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्रहरु	७९९२३	७५९२३	४०००	०
२६	३५००४०१५	आयुर्वेद औषधालयहरु	३१८२०	२७३२०	४५००	०
२७	३५००५०११	सङ्ग्रहालय	१२८९२	८८९२	४०००	०
जम्मा			४१६६८७५	३४४५२८३	७२१५९२	०

आ.व. २०७७/७८ को प्रक्षेपण				आ.व. २०७८/७९ को प्रक्षेपण				प्राथमिकलाक्रम	राष्ट्रिय लक्ष्य संकेत	दिगो विकास लक्ष्य	लैंगिक संकेत	जलवायु संकेत
कुल	चालु	पूँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	कुल	चालु	पूँजीगत	वित्तीय व्यवस्था					
५३४६९१	२३८४१८	२९६२७३	०	५७७४६६	२५७४९१	३१९९७५	०	१	२.१	१०	२	५
२८३२४	२८३२४	०	०	३११५६	३११५६	०	०	१	१.२	८	२	५
२८७१०	२८७१०	०	०	३१५८१	३१५८१	०	०	१	१.२	५	२	५
५०५०५	३५३८५	१५१२०	०	५७०७१	३९९८५	१७०८६	०	१	२.१	५	२	५
७२०२६	१६५८६	५५४४०	०	८५२७०	१८७४२	६६५२८	०	१	२.१	५	२	५
४७९५	३९६१	८३४	०	५१७९	४२७८	९०१	०	२	१.३	८	२	५
४१६८०	३१६८०	१००००	०	४५८४८	३४८४८	११०००	०	१	२.६	१६	२	५
८६६१	८१०१	५६०	०	९५२७	८९११	६१६	०	१	२.२	१६	२	५
४९०३३	३५५९३	१३४४०	०	५३९३६	३९१५२	१४७८४	०	१	२.२	५	१	५
१४७४६	१४४१०	३३६	०	१६२२१	१५८५१	३७०	०	१	२.२	१०	२	५
२०२३०	१४६३०	५६००	०	२२२५३	१६०९३	६१६०	०	१	२.२	१०	२	५
१२७२८०	७१२८०	५६०००	०	१४०००८	७८४०८	६१६००	०	२	२.६	१०	२	५
५५०००	५५०००	०	०	६१६००	६१६००	०	०	१	१.२	८	२	५
१४९०२४६	१३९१८८०	९८३६६	०	१६३९२७१	१५३१०६८	१०८२०३	०	१	२.१	९९	२	५
१२३२९७	९२१७३	३११२४	०	१३३१६१	९९५४७	३३६१४	०	१	१.२	४	२	५
१८६४०	१३६००	५०४०	०	२०५०४	१४९६०	५५४४	०	१	१.२	४	२	५
२६३६९५	१३६९५	२५००००	०	३१५०६५	१५०६५	३०००००	०	१	१.२	४	२	५
१०५८२	१०५८२	०	०	११६४०	११६४०	०	०	१	१.२	४	२	५
८७३४०	८७३४०	०	०	१००४४१	१००४४१	०	०	१	१.२	४	२	५
२८६२०	२८६२०	०	०	३०९१०	३०९१०	०	०	१	१.२	४	२	५
५७०४५३	५४८०५३	२२४००	०	६२७४९८	६०२८५८	२४६४०	०	१	१.२	४	२	५
१०८१४९	१०७२५३	८९६	०	११६८०१	११५८३३	९६८	०	१	२.१	५	२	५
१८९१६५	१८९०५३	११२	०	२०८०८१	२०७९५८	१२३	०	१	२.१	५	२	५
६१९८७८	५९३५५८	२६३२०	०	६८९८६६	६५२९१४	२८९५२	०	१	२.१	५	२	५
८७९९५	८३५१५	४४८०	०	९६७९५	९१८६७	४९२८	०	१	२.१	५	२	५
३५०९२	३०५२	५०४०	०	३८६०१	३३०५७	५५४४	०	१	२.१	५	२	५
१४०८३	९६०३	४४८०	०	१५२०९	१०३७१	४८३८	०	२	२.६	४	२	५
४६८२९१६	३७८१०५५	९०१८६१	०	५१७२९५९	४१५६५८५	१०१६३७४	०					

अनुसूची ४.२ सामाजिक क्षेत्रको त्रिवर्षीय श्रोतको अनुमान तथा प्रक्षेपण

क्र. सं.	ब.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	आ.व. २०७६/७७ को अनुमान						कुल	प्रदेश सरकार
			कुल	प्रदेश सरकार	नेपाल सरकार - सशर्त अनुदान	नेपाल सरकार-समानिकरण अनुदान	नेपाल सरकार समपुरकर विशेष अनुदान	वैदेशिक अनुदान तथा ऋण		
१	३५०००११	सामाजिक विकास मन्त्रालय	४८५२८८	१६६६९१	०	१६६५९७	१५२०००	०	५३४६९१	१७७८६३
२	३५०००१२	व्यवसायिक तथा सीप विकास तालिम केन्द्र	२६२२६	२६२२६	०	०	०	०	२६२२६	२६२२६
३	३५०००१३	प्रदेश स्वास्थ्य तालिम केन्द्र	२६१००	२५१००	०	०	१०००	०	२६१००	२७५९०
४	३५०००१४	प्रदेश स्वास्थ्य आपूर्ति व्यवस्थापन केन्द्र	४५६६९	२२१६९	०	१००००	१३५००	०	५०५०५	२४१८५
५	३५०००१५	प्रदेश जनस्वास्थ्य प्रयोगशाला	६४५७९	१५५७९	०	४५०००	४०००	०	७२०२६	१७१४६
६	३५०००१६	रोजगार सूचना केन्द्र	४४१३	३६६८	०	७४५	०	०	४७९५	३९६१
७	३५०००१७	भाषा,धर्म संस्कृति	३८८००	४२००	०	१००००	२४६००	०	४१६८०	७०८०
८	३५०००१८	बाल अधिकार तथा सामाजिक न्याय कार्यक्रम	७८६५	७८६५	०	०	०	०	८६६५	८६६५
९	३५०००१९	लैंगिक सशक्तिकरण तथा मूल प्रवाहिकरण	४४३५८	३८३५८	०	०	६०००	०	४९०३३	४२३१३
१०	३५०००२०	अपांगता व्यवस्थापन तथा सशक्तिकरण कार्यक्रम	१३४००	१३४००	०	०	०	०	१४७४६	१४७४६
११	३५०००२१	ज्येष्ठ नागरिक प्रवर्धन तथा संरक्षण कार्यक्रम	१८३००	११२००	०	०	७१००	०	२०२३०	१२२७८
१२	३५०००२२	युवा तथा खेलकुद	११६०००	१६०००	०	५००००	५००००	०	१२७२८०	१५२८०
१३	३५०००२३	श्रम तथा रोजगार व्यवस्थापन कार्यक्रम	५००००	८४००	०	०	४१६००	०	५५०००	८४०८
१४	३५०००२४	सामाजिक विकास मन्त्रालय (सशर्त अनुदान)	१३५३१७३	०	१३५३१७३	०	०	०	१४९०२४६	०
१५	३५००१०१	शिक्षा विकास निर्देशनालय	११३१३६	३२३३६	०	०	८०८००	०	१२३२९७	३२८०१
१६	३५००२०१	शिक्षा तालिम केन्द्र	१६८६४	१५३६४	०	०	१५००	०	१८६४०	१६९६०
१७	३५००३१०	उच्च शिक्षा कार्यक्रम	१५०९५०	१४७५०	०	१३६२००	०	०	२६३६९५	११११५१
१८	३५००३१०२	अनौपचारिक, विशेष शिक्षा	९६२०	०	०	९६२०	०	०	१०५८२	०
१९	३५००३१०३	प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा	७९४००	०	०	७९४००	०	०	८७३४०	०
२०	३५००३१०४	शैक्षिक योजना,तथ्याङ्क व्यवस्थापन, परीक्षा सञ्चालन तथा अनुसन्धान	२६५००	०	०	२६५००	०	०	२८६२०	०
२१	३५००३१०६	बाल विकास तथा विद्यालय शिक्षा कार्यक्रम	५१८२३०	१५५८००	०	३६२४३०	०	०	५७०४५३	१६४५३२
२२	३५००४०१	स्वास्थ्य निर्देशनालयहरु	९८३०३	६९८०३	०	८००	२७७००	०	१०८१४९	७६२२९
२३	३५००४०१२	स्वास्थ्य कार्यालयहरु	१७१९६७	१६८८२३	०	१००	३०४४	०	१८९१६५	१८५६४४
२४	३५००४०१३	अस्पतालहरु	५६३०९९	५३७७९९	०	०	२५३००	०	६१९८७८	५९१५४२
२५	३५००४०१४	जिल्ला आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्रहरु	७९९२३	६२७४७	०	१७१७६	०	०	८७९९५	६८७५८
२६	३५००४०१५	आयुर्वेद औषधालयहरु	३१८२०	१२८४२	०	१८९७८	०	०	३५०९२	१३८३७
२७	३५००५०१	सङ्ग्रहालय	१२८९२	१२८९२	०	०	०	०	१४०८३	१४०८३
जम्मा			४१६६८७५	१४४२०१२	१३५३१७३	९३३५४६	४३८१४४	०	४६८२९१६	१६६३३७२

आ.व. २०७७/७८ को प्रक्षेपण				आ.व. २०७८/७९ को प्रक्षेपण						प्राथमिकताक्रम	राष्ट्रिय लक्ष्य संकेत	दिर्गो विकास लक्ष्य	लैंगिक संकेत	जलवायु संकेत
नेपाल सरकार सशर्त अनुदान	नेपाल सरकार-समानिकरण अनुदान	नेपाल सरकार समुपकरण विशेष अनुदान	वैदेशिक अनुदान तथा ऋण	कुल	प्रदेश सरकार	नेपाल सरकार - सशर्त अनुदान	नेपाल सरकार-समानिकरण अनुदान	नेपाल सरकार समुपकरण विशेष अनुदान	वैदेशिक अनुदान तथा ऋण					
	१८६५८८	१७०२४०	०	५७७४६६	१९२०९२	०	२०१५१५	१८३८५९	०					
	०	०	०	३११५६	३११५६	०	०	०	०					
	०	११२०	०	३१५८१	३०३४९	०	०	१२३२	०					
	११२००	१५१२०	०	५७०७१	२७३२९	०	१२६५६	१७०८६	०					
	५०४००	४४८०	०	८५२७०	१९४१४	०	६०४८०	५३७६	०					
०	८३४	०	०	५१७९	४२७८	०	९०१	०	०					
०	१००००	२४६००	०	४५८४८	९८४८	०	११०००	२५०००	०					
०	०	०	०	९५२७	९५२७	०	०	०	०					
०	०	६७२०	०	५३९३६	४६५४४	०	०	७३९२	०					
०	०	०	०	१६२२१	१६२२१	०	०	०	०					
०	०	७९५२	०	२२२५३	१३५०६	०	०	८७४७	०					
०	५६०००	५६०००	०	१४०००८	१६८०८	०	६१६००	६१६००	०					
०	०	४६५९२	०	६१६००	९४१७	०	०	५२१८३	०					
१४९०२४६	०	०	०	१६३९२७१	०	१६३९२७१	०	०	०					
०	०	९०४९६	०	१३३१६१	३५४२५	०	०	९७७३६	०					
०	०	१६८०	०	२०५०४	१८६५६	०	०	१८४८	०					
०	१५२५४४	०	०	३१५०६५	१३५०६५	०	१८००००	०	०					
०	१०५८२	०	०	११६४०	०	०	११६४०	०	०					
०	८७३४०	०	०	१००४४१	०	०	१००४४१	०	०					
०	२८६२०	०	०	३०९१०	०	०	३०९१०	०	०					
०	४०५९२१	०	०	६२७४९८	१८०९८५	०	४४६५१३	०	०					
०	८९६	३१०२४	०	११६८०१	८२३२७	०	९६८	३३५०६	०					
०	११२	३४०९	०	२०८०८१	२०४२०८	०	१२३	३७५०	०					
०	०	२८३३६	०	६८१८६६	६५०६९६	०	०	३११७०	०					
०	१९२३७	०	०	९६७९५	७५६३४	०	२११६१	०	०					
०	२१२५५	०	०	३८६०१	१५२२०	०	२३३८१	०	०					
०	०	०	०	१५२०९	१५२०९	०	०	०	०					
१४९०२४६	१०४१५२९	४८७७६९	०	५१७२९५९	१८३९९१४	१६३९२७१	११६३२८९	५३०४८५	०					

अनुसूची ५.१ पूर्वाधार क्षेत्रको विषय क्षेत्रगत खर्चको त्रिवर्षीय अनुमान तथा प्रक्षेपण र प्राथमिकीकरण तथा सांकेतिकीकरण

क्र. सं.	व.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	आ.व. २०७६/७७ को अनुमान				कुल
			कुल	चालु	पूँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	
१	३३७०००११	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय	४४१३४१	१३७९२७	३०३४१४	०	४८५४७५
२	३३७०१०११	यातायात पूर्वाधार निर्देशनालय	३६७६२१	९७६२१	२७००००	०	४०४३८३
३	३३७०१०१३	विशेष प्राथमिकता प्राप्त सडक आयोजना	३७१९३३	९६३३	३६२३००	०	१५७६८४०
४	३३७०२०११	यातायात व्यवस्था कार्यालयहरू	११८९६८	८५३६६	३३६०२	०	१३०८६५
५	३३७०२०१२	यातायात व्यवस्था सेवा कार्यालयहरू	३७८५९	२८३५९	९५००	०	४९६४५
६	३३७०३०१३	सिचाई प्रणाली मर्मत सम्भार कार्यक्रम	४०४७६	१०७७६	२९७००	०	४४५२४
७	३३७०३०१४	सिचाई प्रणाली मर्मत सम्भार कार्यक्रम	९४८९४	१११७८	८३७१६	०	१०४३८४
८	३३७०४१०१	कोशी रिफ्रेशमेन्ट परियोजना	१६०१२८	१०१२८	१५००००	०	२१११४१
९		सिचाई प्रणाली मर्मत सम्भार कार्यक्रम	२२९००	०	२२९००	०	२५१९०
१०		नयाँ प्रविधिमा आधारित नदी नियन्त्रण कार्यक्रम	४०६१०	०	४०६१०	०	४४६७१
११		नदी नियन्त्रण कार्यक्रम	११८८०५०	०	११८८०५०	०	१३०६८५५
१२		राष्ट्रिय ग्रामीण नदीकरण उर्जा कार्यक्रम	१५६३००	०	१५६३००	०	१७१९३०
१३		समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र आयोजना	४४६८००	१५८१	४४५२१९	०	४९१४८०
१४		सिचाइ पुनर्स्थापना आयोजना (कुवेत फण्ड)	१८०२४३	०	१८०२४३	०	०
१५		सम्बृद्ध तराई मधेश सिचाइ विशेष कार्यक्रम	४१०००	०	४१०००	०	५००००
१६		भूमीगत स्थालो तथा डिप टयबवेल सिचाई आयोजना	१८३७६१	११६२१	१७२१४०	०	२०१५५६
१७		मझौला सिचाई आयोजना	२१५४५९८	११९८७६	२०३४७२२	०	२३६४०६४
१८		खानेपानी तथा गुणस्तर सुधार कार्यक्रम	२६५००	०	२६५००	०	२९१५०
१९		जलवायु अनुकूलित वृहत खानेपानी आयोजना	४३६४४९	०	४३६४४९	०	४८००९४
२०		ढल निर्माण तथा प्रशोधन कार्यक्रम	५४००	०	५४००	०	५९४०
२१		डीप टयबवेल आयोजना (मर्मत सुधार)	७४६६	०	७४६६	०	८२१३
२२		तराई-मधेश खानेपानी सुधार कार्यक्रम	१८५१००	०	१८५१००	०	२०३६१०
२३		खानेपानी तथा सरसफाई आयोजना (प्रदेशस्तरीय)	२१५३०२३	९२७२२	२०६०३०१	०	२३६८३२५
२४		सहलगानी खानेपानी निर्माण कार्यक्रम	९००००	०	९००००	०	९९०००
२५		आवास व्यवस्था कार्यक्रम	६३४६००	०	६३४६००	०	७२९७९०
२६		गैर आवासीय भवन निर्माण आयोजना	८६६१४८	०	८६६१४८	०	९९६०७०
२७		अन्य सार्वजनिक निर्माण कार्यक्रम	७२६००२	०	७२६००२	०	७९८६०२
२८		शहरी विकास तथा भवन कार्यालयहरू	१२६२२४	५३७२४	७२५००	०	१३८८४६
२९		सडक निर्माण तथा स्तरोन्नती (उत्तर दक्षिण सडकहरू)	१२८०००	०	१२८०००	०	१४००००
३०		संभावित रणनीतिक सडकहरू	९९०००	०	९९०००	०	१०८९००
३१		संभावित प्रादेशिक सडकहरू	८२०२१२	०	८२०२१२	०	९०२२३३
३२		ग्रामीण पहुँच कार्यक्रम	६५०००	०	६५०००	०	०
३३		झोलुंगे पुल क्षेत्रगत कार्यक्रम	४७०००	०	४७०००	०	०
३४		स्थानीय स्तरका सडकपुल तथा सामुदायिक पहुँच सुधार परियोजना	२६९०००	०	२६९०००	०	३४३८६००
३५		राष्ट्रिय ग्रामीण यातायात सुदृढीकरण कार्यक्रम	३२९४७५	३२९४७५	०	०	०
३६		सडक पुल निर्माण, सडक मर्मत तथा स्तरोन्नती कार्यक्रम	५८०५३३२	०	५८०५३३२	०	६६७६१३२
३७		झोलुंगे पुल कार्यक्रम	२५२५६८	०	२५२५६८	०	२९०४५३
३८		सुख्यमन्त्री ग्रामीण सडक योजना	७४००००	०	७४००००	०	१४४४०००
		जम्मा	१९८५९९८१	९९९९८७	१८८५९९९४	०	२६५१२९६१

आ.व. २०७७/७८ को प्रक्षेपण			आ.व. २०७८/७९ को प्रक्षेपण				प्राथमिकताक्रम	राष्ट्रिय लक्ष्य संकेत	द्विगो विकास लक्ष्य	लैंगिक संकेत	जलवायु संकेत
चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था					
१५१७२०	३३३७५५	०	५२४३१३	१६३८५७.६	३६०४५५.४	०	१	१.१	९	३	२
१०७३८३	२९७०००	०	४३६७३३.६४	११५९७३.६४	३२०७६०	०	१	१.१	९	३	२
११०३७८	१४६६४६२	०	१०५१२२७	७३५८५	९७७६४२	०	१	१.१	९	३	२
९३९०३	३६९६२	०	१४१३३४.२	९३९०३	३६९६२	०	२	१.१	९	३	२
३११९५	१०४५०	०	४४९७६.६	३३६९०.६	११२८६	०	२	१.१	९	३	२
११८५४	३२६७०	०	४८०८५.९२	१२८०२.३२	३५२८३.६	०	१	१.१	१	३	२
१२२९६	९२०८८	०	११४८२२	१३५२६	१०१२९६	०	२	१.१	१	३	२
१११४१	२०००००	०	२६२२५५	१२२५५	२५००००	०	१	१.१	८	३	२
०	२५१९०	०	२७७०९	०	२७७०९	०	२	१.३	२	३	२
०	४४६७१	०	४९१३८	०	४९१३८	०	२	१.३	१५	३	१
०	१३०६८५५	०	१४३७५४१	०	१४३७५४१	०	१	१.३	१५	३	१
०	१७१९३०	०	१८९१२३	०	१८९१२३	०	१	४.२	७	३	१
१७३९	४८९७४१	०	५४०६२८	१९१३	५३७७१५	०	१	१.४	२	३	२
०	०	०	०	०	०	०	१	१.३	१७	३	२
०	५००००	०	०	०	०	०	१	१.३	२	३	२
१२२०२	१८९३५४	०	२२११०१	१२८१२	२०८२८९	०	१	१.३	२	३	२
१२५८७०	२२३८१९४	०	२५९४१७७	१३२१६४	२४६२०१३	०	१	१.३	९	३	२
०	२९१५०	०	३२०६५	०	३२०६५	०	१	१.३	६	२	२
०	४८००९४	०	५२८१०३	०	५२८१०३	०	१	२.३	६	२	२
०	५९४०	०	०	०	०	०	१	१.३	६	३	२
०	८२१३	०	९०३४	०	९०३४	०	२	१.३	६	३	२
०	२०३६१०	०	२२३९७१	०	२२३९७१	०	२	१.३	६	२	२
१०१९९४	२२६६३३१	०	२६००५८	१०७०९४	२४९२९६४	०	१	१.३	६	२	२
०	९९०००	०	१०८९००	०	१०८९००	०	२	१.३	६	२	२
०	७२९७९०	०	८३९२५९	०	८३९२५९	०	१	२.१	११	२	२
०	९९६०७०	०	११४५४८१	०	११४५४८१	०	१	१.३	११	३	२
०	७९८६०२	०	८७८४६२	०	८७८४६२	०	२	१.३	९	३	२
५९०९६	७९७५०	०	१५२७३१	६५००६	८७७२५	०	१	२.१	११	३	२
०	१४००००	०	१५४०००	०	१५४०००	०	१	२.१	९	३	२
०	१०८९००	०	११९७९०	०	११९७९०	०	१	१.१	९	३	२
०	९०२२३३	०	९९२४५६	०	९९२४५६	०	१	१.१	९	३	२
०	०	०	०	०	०	०	१	१.१	९	२	१
०	०	०	०	०	०	०	१	१.१	९	३	१
०	३४३८६००	०	२२९२४००	०	२२९२४००	०	१	१.१	९	२	१
०	०	०	०	०	०	०	१	१.१	९	२	१
०	६६७६१३२	०	६६७६१३२	०	६६७६१३२	०.०	१	१.१	९	३	१
०	२९०४५३	०	३३४०२१	०	३३४०२१	०.०	१	१.१	९	३	१
०	१४४४०००	०	२१६६०००	०	२१६६०००	०.०	१	१.१	९	३	१
८३०७७१	२५६८२१९०	०	२६९३६०२७.३६	८३८५८२.१६	२६०८६९७६	०					

अनुसूची ५.२ पूर्वाधार क्षेत्रको त्रिवर्षीय श्रोतको अनुमान तथा प्रक्षेपण

क्र. सं.	ब.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	आ.व. २०७६/७७ को अनुमान						कुल	प्रदेश सरकार
			कुल	प्रदेश सरकार	नेपाल सरकार - सशर्त अनुदान	नेपाल सरकार-समानिकरण अनुदान	नेपाल सरकार समपूरक र विशेष अनुदान	वैदेशिक अनुदान तथा ऋण		
१	३३७०००११	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय	४४१३४१	२३१४२७	३४१८४	४२७३०	१३३०००	०	४८५४७५	२५४५७०
२	३३७०१०११	यातायात पूर्वाधार निर्देशनालय	३६७६२१	१५०२९९	०	२१७३२२	०	०	४०४३८३	१६५३२९
३	३३७०१०१३	विशेष प्राथमिकता प्राप्त सडक आयोजना	३७१९३३	८२०९३	०	१६१३४०	१२८५००	०	१५७६८४०	१२४८६३६
४	३३७०२०११	यातायात व्यवस्था कार्यालयहरु	११८९६८	८५३६६	०	२२१०२	११५००	०	१३०८६५	९३९०३
५	३३७०२०१२	यातायात व्यवस्था सेवा कार्यालयहरु	३७८५९	२८३५९	०	७८००	१७००	०	४१६४५	३११९५
६	३३७०३०१३	सिचाई प्रणाली मर्मत सम्भार कार्यक्रम	४०४७६	१०७९८	१४५००	२१४६	१३०३२	०	४४५२४	११८७८
७	३३७०३०१४	सिचाई प्रणाली मर्मत सम्भार कार्यक्रम	९४८९४	१८००८	४८३६६	०	२८५२०	०	१०४३८४	१९८०९
८	३३७०४१०१	कोशी रिफ्रेशमेन्ट परियोजना	१६०१२८	१०७१७८	०	५२९५०	०	०	२१११४१	१४१३२३
९		सिचाई प्रणाली मर्मत सम्भार कार्यक्रम	२२९००	०	२२९००	०	०	०	२५१९०	०
१०		नयाँ प्रविधिमा आधारित नदी नियन्त्रण कार्यक्रम	४०६१०	०	४०६१०	०	०	०	४४६७१	०
११		नदी नियन्त्रण कार्यक्रम	११८८०५०	४२३४७०	२६८०५०	०	४९६५३०	०	१३०६८५५	४६५८१७
१२		राष्ट्रिय ग्रामीण नवीकरणीय उर्जा कार्यक्रम	१५६३००	१३६३००	२००००	०	०	०	१७१९३०	१४९९३०
१३		समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र आयोजना	४४६८००	०	४४६८००	०	०	०	४९१४८०	०
१४		सिचाई पुनर्स्थापना आयोजना (कुचेत फण्ड)	१८०२४३	०	१८०२४३	०	०	०	०	०
१५		सम्बृद्ध तराई मधेश सिचाई विशेष कार्यक्रम	४१०००	०	४१०००	०	०	०	५००००	०
१६		भूमीगत स्यालो तथा डिप टयबबेल सिचाई आयोजना	१८३७६१	३२६८१	३७०००	२३५००	९०५८०	०	२०१५५६	३५३६८
१७		मझौला सिचाई आयोजना	२१५४५९८	१५९२९६	१५२२८२	८३८३६२	१००४६५८	०	२३६४०६४	१६९२३२
१८		खानेपानी तथा गुणस्तर सुधार कार्यक्रम	२६५००	०	२६५००	०	०	०	२९१५०	०
१९		जलवायु अनुकूलित वृहत खानेपानी आयोजना	४३६४४९	०	४३६४४९	०	०	०	४८००९४	०
२०		ढल निर्माण तथा प्रशोधन कार्यक्रम	५४००	०	५४००	०	०	०	५९४०	०
२१		डीप टयुबेल आयोजना (मर्मत सुधार)	७४६६	०	७४६६	०	०	०	८२१३	०
२२		तराई-मधेश खानेपानी सुधार कार्यक्रम	१८५१००	०	१८५१००	०	०	०	२०३६१०	०
२३		खानेपानी तथा सरसफाई आयोजना (प्रदेशस्तरीय)	२१५३०२३	७८६१३३	०	१३६६८९०	०	०	२३६८३२५	८६४७४६
२४		सहलगानी खानेपानी निर्माण कार्यक्रम	९००००	३६०००	०	५४०००	०	०	९९०००	३९६००
२५		आवास व्यवस्था कार्यक्रम	६३४६००	०	६३४६००	०	०	०	७२९७९०	०
२६		गैर आवासीय भवन निर्माण आयोजना	८६६१४८	८६७९८	०	१२३५६०	६५५७९०	०	९९६०७०	९९८१८
२७		अन्य सार्वजनिक निर्माण कार्यक्रम	७२६००२	२८०७५४	०	१३७९४८	३०७३००	०	७९८६०२	३०८८२९
२८		शहरी विकास तथा भवन कार्यालयहरु	१२६२२४	९३२२४	०	०	३३०००	०	१३८८४६	१०२४४६
२९		सडक निर्माण तथा स्तरोन्नती (उत्तर दक्षिण सडकहरु)	१२८०००	०	१२८०००	०	०	०	१४००००	०
३०		संभावित रणनीतिक सडकहरु	९९०००	०	९९०००	०	०	०	१०८९००	०
३१		संभावित प्रादेशिक सडकहरु	८२०२१२	०	८२०२१२	०	०	०	९०२२३३	०
३२		ग्रामीण पहुँच कार्यक्रम	६५०००	०	६५०००	०	०	०	०	०
३३		झोलुगे पुल क्षेत्रगत कार्यक्रम	४७०००	०	४७०००	०	०	०	०	०
३४		स्थानीय स्तरका सडकपुल तथा सामुदायिक पहुँच सुधार परियोजना	२६९०००	०	२६९०००	०	०	०	३४३८६००	०
३५		राष्ट्रिय ग्रामीण यातायात सुदृढीकरण कार्यक्रम	३२९४७५	०	३२९४७५	०	०	०	०	०
३६		सडक पुल निर्माण, सडक मर्मत तथा स्तरोन्नती कार्यक्रम	५८०५३३२	३४९६३०९	०	१९४७८२३	४४१२००	०	६६७६१३२	३९२८७५५
३७		झोलुगे पुल कार्यक्रम	२५२५६८	२५२५६८	०	०	०	०	२९०४५३	२९०४५३
३८		सुदृढीकरण ग्रामीण सडक योजना	७४००००	७४००००	०	०	०	०	१४४४०००	१४४४०००
		जम्मा	१९८५९९८१	७१५७०६१	४३५९१३७	४९९८४७३	३३४५३१०	०	२६५१२९६१	९८६५७३७

आ.व. २०७७/७८ को प्रक्षेपण				आ.व. २०७८/७९ को प्रक्षेपण						प्राथमिकताक्रम	राष्ट्रिय लक्ष्य संकेत	दिगो विकास लक्ष्य	लैंगिक संकेत	जलवायु संकेत
नेपाल सरकार सशर्त अनुदान	नेपाल सरकार-समानिकरण अनुदान	नेपाल सरकार समपूरक र विशेष अनुदान	वैदेशिक अनुदान तथा ऋण	कुल	प्रदेश सरकार	नेपाल सरकार - सशर्त अनुदान	नेपाल सरकार-समानिकरण अनुदान	नेपाल सरकार समपूरक र विशेष अनुदान	वैदेशिक अनुदान तथा ऋण					
३७६०२	४७००३	१४६३००	०	५२४३१३	२७४९३६	४०६१०	५०७६३	१५८००४	०					
०	२३९०५४	०	०	४३६७३३.६४	१७८५५५	०	२५८१७८	०	०					
०	१८५५४१	१४२६६३	०	१०५१२२७	६६८५४५	०	२१३३७२	१६९३१०	०					
०	२४३१२	१२६५०	०	१४१३३४.२	९३९०३	०	२४३१२	१२६५०	०					
०	८५८०	१८७०	०	४४९७६.६	३३६९१	०	९२६६	२०२०	०					
१५९५०	२३६१	१४३३५	०	४८०८५.९२	१२८२८	१७२२६	२५५०	१५४८२	०					
५३२०३	०	३१३७२	०	११४८२२	२१७९०	५८५२३	०	३४५०९	०					
०	६९८१८	०	०	२६२२५५	१७५५३४	०	८६७२१	०	०					
२५१९०	०	०	०	२७७०९	०	२७७०९	०	०	०					
४४६७१	०	०	०	४९१३८	०	४९१३८	०	०	०					
२९४८५५	०	५४६१८३	०	१४३७५४१	५१२३९९	३२४३४१	०	६००८०१	०					
२२०००	०	०	०	१८९१२३	१६४९२३	२४२००	०	०	०					
४९१४८०	०	०	०	५४०६२८	०	५४०६२८	०	०	०					
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०					
५००००	०	०	०	०	०	०	०	०	०					
४०७००	२५८५०	९९६३८	०	२२११०१	३८२९५	४४७७०	२८४३५	१०९६०१	०					
१६७५१०	९२२१९८	११०५१२४	०	२५४९१७७	१७९८६२	१८४२६१	१०१४४१८	१२१५६३६	०					
२९१५०	०	०	०	३२०६५	०	३२०६५	०	०	०					
४८००९४	०	०	०	५२८१०३	०	५२८१०३	०	०	०					
५९४०	०	०	०	०	०	०	०	०	०					
८२१३	०	०	०	९०३४	०	९०३४	०	०	०					
२०३६१०	०	०	०	२२३९७१	०	२२३९७१	०	०	०					
०	१५०३५७९	०	०	२६००५८	९४६१२१	०	१६५३९३७	०	०					
०	५९४००	०	०	१०८९००	४३५६०	०	६५३४०	०	०					
७२९७९०	०	०	०	८३९२५९	०	८३९२५९	०	०	०					
०	१४२०९४	७५४१५८	०	११४५४८१	११४७९१	०	१६३४०८	८६७२८२	०					
०	१५१७४३	३३८०३०	०	८७८४६२	३३९७१२	०	१६६९१७	३७१८३३	०					
०	०	३६३००	०	१५२७३१	११२८०१	०	०	३९९३०	०					
१४००००	०	०	०	१५४०००	०	१५४०००	०	०	०					
१०८९००	०	०	०	११९७९०	०	११९७९०	०	०	०					
९०२२३३	०	०	०	९९२४५६	०	९९२४५६	०	०	०					
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०					
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०					
३४३८६००	०	०	०	२२९२४००	०	२२९२४००	०	०	०					
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०					
०	२२३९९९६	५०७३८१	०	६६७६१३२	३९२८७५५	०	२२३९९९६	५०७३८१	०					
०	०	०	०	३३४०२१	३३४०२१	०	०	०	०					
०	०	०	०	२१६६०००	२१६६०००	०	०	०	०					
७२८९६९१	५६२१५२९	३७३६००४	०	२६९३६०२७	१०३४१०२२	६५०२४८४	५९७७६१४	४१०४४३८	०					

अनुसूची ६.१ लोकतन्त्र, सुशासन, शासकीय व्यवस्था तथा अन्तर्सम्बन्धित क्षेत्रको विषय क्षेत्रगत खर्चको त्रिवर्षीय अनुमान तथा प्रक्षेपण र प्राथमिकीकरण तथा सांकेतिकीकरण

क्र.सं.	व.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	आ.व. २०७६/७७ को अनुमान				कुल
			कुल	चालु	पुंजीगत	वित्तीय व्यवस्था	
१	२०२०००११	प्रदेश सभा	२४३०८४	२१६४६४	२६६२०	०	२५७६६९
२	२०२०००१२	प्रदेश सभा सचिवालय	९३०१२	८४२१५	८७९७	०	९८६११
३	२१००००११	प्रदेश लोक सेवा आयोग	२४९९७	१७४९७	७५००	०	२६९९६
४	२१६०००११	मुख्य न्यायाधिवक्ताको कार्यालय	२८११७	२३११७	५०००	०	३००२३
५	३०१०००११	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	२८०६७३	१९०८४३	८९८३०	०	३०८७४०
६	३१४०००११	आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालय	१४८२८६८	३३८३०८	११४४५६०	०	२०३०६२२
७	३९१०००११	प्रदेश योजना आयोग	७२७१८	५४०३६	१८६८२	०	८०३६३
जम्मा			२२२५४६९	९२४४८०	१३००९८९	०	२८३३०२४

अनुसूची ६.२ लोकतन्त्र, सुशासन, शासकीय व्यवस्था तथा अन्तरसम्बन्धित क्षेत्रको त्रिवर्षीय श्रोतको अनुमान तथा प्रक्षेपण

क्र.सं.	व.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	आ.व. २०७६/७७ को अनुमान						आ.व. २०७७/७८ को प्रक्षेपण		
			कुल	प्रदेश सरकार	नेपाल सरकार - सशर्त अनुदान	नेपाल सरकार-समानीकरण अनुदान	नेपाल सरकार समपूरक र विशेष अनुदान	वैदेशिक अनुदान तथा ऋण	कुल	प्रदेश सरकार	नेपाल सरकार सशर्त अनुदान
१	२०२०००११	प्रदेश सभा	२४३०८४	२४३०८४	०	०	०	०	२५७६६९	२५७६६९	०
२	२०२०००१२	प्रदेश सभा सचिवालय	९३०१२	९३०१२	०	०	०	०	९८६११	९८६११	०
३	२१००००११	प्रदेश लोक सेवा आयोग	२४९९७	२४९९७	०	०	०	०	२६९९६	२६९९६	०
४	२१६०००११	मुख्य न्यायाधिवक्ताको कार्यालय	२८११७	२८११७	०	०	०	०	३००२३	३००२३	०
५	३०१०००११	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	२८०६७३	२६९६७७	१०९९६	०	०	०	३०८७४०	३०८७४०	०
६	३१४०००११	आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालय	१४८२८६८	१७६३२१	०	११०३७९१	२०२७५६	०	२०३०६२२	६६५६५४	०
७	३९१०००११	प्रदेश योजना आयोग	७२७१८	७२७१८	०	०	०	०	८०३६३	८०३६३	०
जम्मा			२२२५४६९	९०७९२६	१०९९६	११०३७९१	२०२७५६	०	२८३३०२४	१४६८०५६	०

आ.व. २०७७/७८ को प्रक्षेपण			आ.व. २०७८/७९ को प्रक्षेपण				प्राथमिकताक्रम	राष्ट्रिय लक्ष्य संकेत	दिगो विकास लक्ष्य	लैंगिक संकेत	जलवायु संकेत
चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था					
२२९४५२	२८२१७	०	२७३१२९	२४३२१९	२९९१०	०	१	२.५	१६	२	५
८९२८६	९३२५	०	१०४५०९	९४६२४	९८८५	०	१	२.५	१६	२	५
१८३७१	८६२५	०	२९२०८	१९२९०	९९१८	०	१	२.४	१६	२	५
२४२७३	५७५०	०	३२०९८	२५४८६	६६१२	०	१	२.४	१६	२	५
२०९९२७	९८८१३	०	३३९६१४	२३०९२०	१०८६९४	०	१	२.५	१६	५	५
७७१६०६	१२५९०१६	०	२९५७२२०	१५०९३५२	१४४७८६८	०	१	२.६	१६	५	२
५९४४०	२०९२३	०	९९०११	७३३३५	२५६७६	०	१	१.१	१६	२	५
१४०२३५५	१४३०६६९	०	३८३४७८९	२१९६२२६	१६३८५६३	०					

			आ.व. २०७८/७९ को प्रक्षेपण						प्राथमिकताक्रम	राष्ट्रिय लक्ष्य संकेत	दिगो विकास लक्ष्य	लैंगिक संकेत	जलवायु संकेत
नेपाल सरकार समानीकरण अनुदान	नेपाल सरकार समपूरक र विशेष अनुदान	वैदेशिक अनुदान तथा ऋण	कुल	प्रदेश सरकार	नेपाल सरकार - सशर्त अनुदान	नेपाल सरकार- समानीकरण अनुदान	नेपाल सरकार समपूरक र विशेष अनुदान	वैदेशिक अनुदान तथा ऋण					
०	०	०	२७३१२९	२७३१२९	०	०	०	०					
०	०	०	१०४५०९	१०४५०९	०	०	०	०					
०	०	०	२९२०८	२९२०८	०	०	०	०					
०	०	०	३२०९८	३२०९८	०	०	०	०					
०	०	०	३३९६१४	३३९६१४	०	०	०	०					
११५४९६८	२१००००		२९५७२२०	७४५५३२	०	१९७६४८८	२३५२००	०					
०	०	०	९९०११	९९०११	०	०	०	०					
११५४९६८	२१००००	०	३८३४७८९	१६२३१०१	०	१९७६४८८	२३५२००	०					

प्रदेश नं. १
मध्यमकालीन खर्च संरचना

आर्थिक वर्ष २०७६/७७ - २०७८/७९